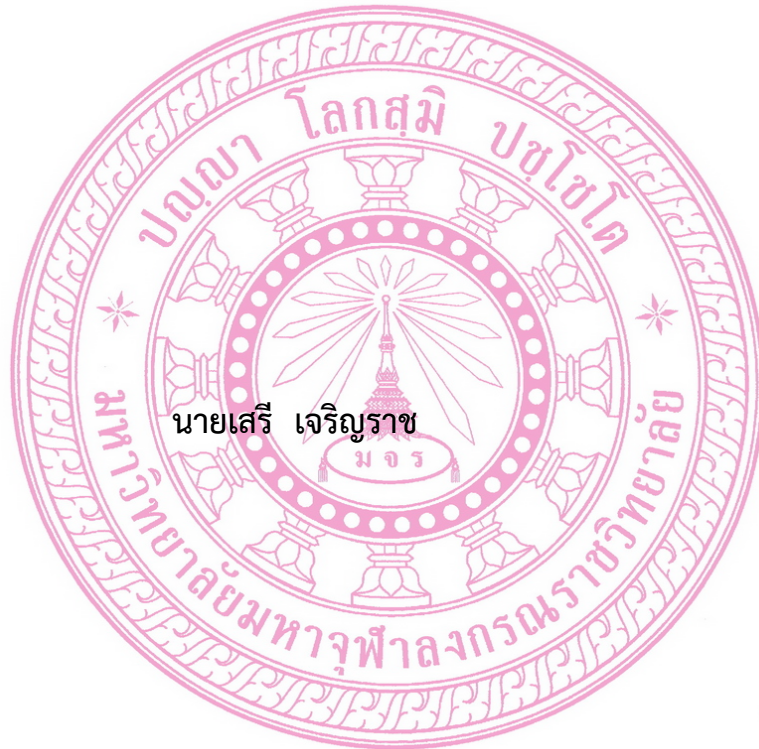

การศึกษากระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย
อำเภอตาลชุม จังหวัดอุบลราชธานี

A STUDY OF THE PROCESS FOR WISDOM DEVELOPMENT IN
NAKHAI SCHOOL TAN SUM DISTRICT UBON RATCHATHANI PROVINCE

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

การศึกษากระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย
อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี

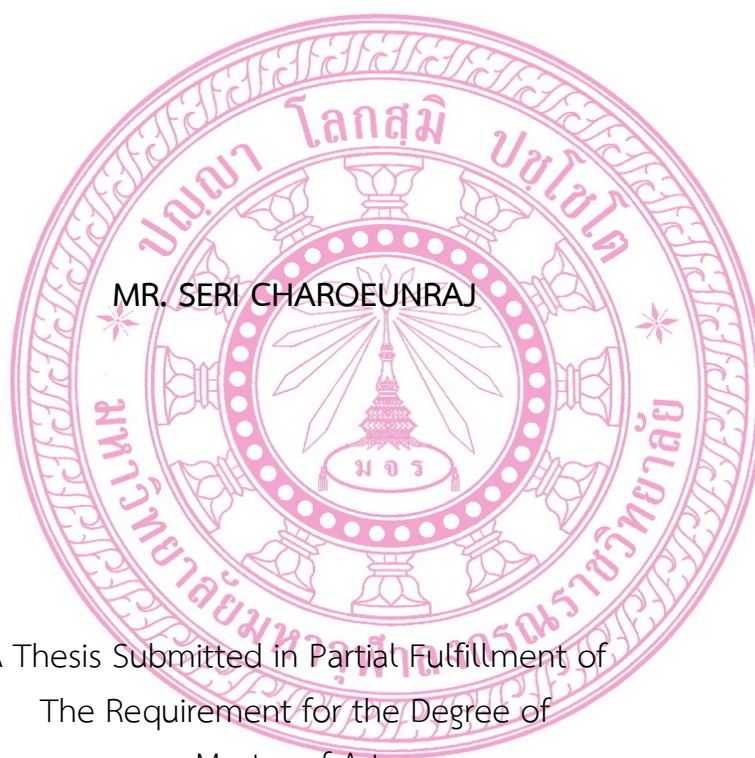
นายเสรี เจริญราช

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A STUDY OF THE PROCESS FOR WISDOM DEVELOPMENT IN NAKHAI
SCHOOL TAN SUM DISTRICT UBON RATCHATHANI PROVINCE

MR. SERI CHAROEUNRAJ

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

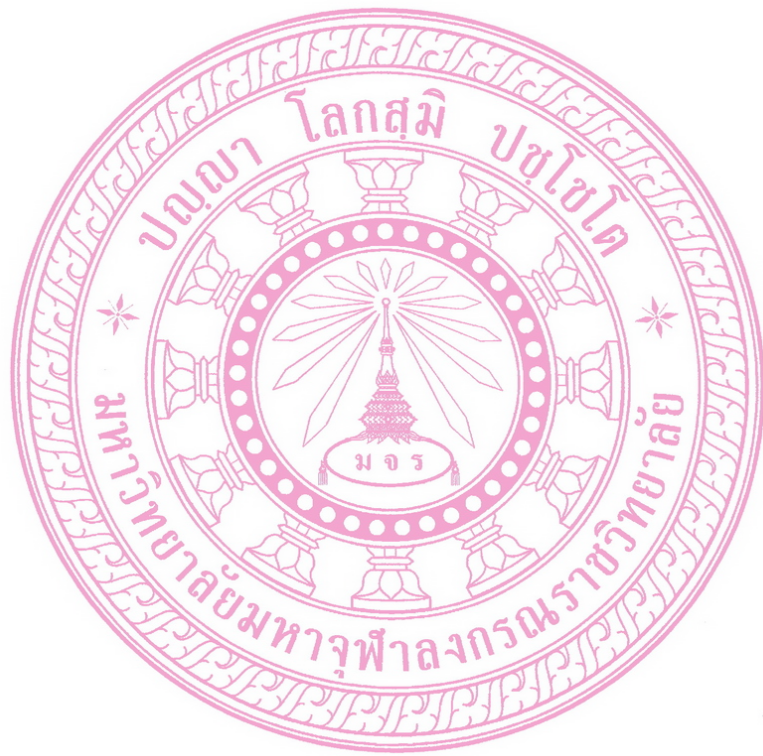
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E.2013

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเรื่อง
“การศึกษากระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี” เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

	(พระสุธีธรรมมานูวัตร, ผศ.ดร.) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย	
คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์	(พระมหาทวี มหาปัญญา, ผศ.ดร.)	ประธานกรรมการ
	(พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวิฑฒโน, ผศ. ดร.)	กรรมการ
	(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุพิมล ศรีศักดิ์ดา.)	กรรมการ
	(ผู้ช่วยศาสตราจารย์รัตนะ ปัญญาภา)	กรรมการ
	(ดร.เรืองเดช เขจรศาสตร์)	
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวิฑฒโน, ผศ. ดร.	ประธานกรรมการ
	ผศ.สุพิมล ศรีศักดิ์ดา	กรรมการ
	ดร.เรืองเดช เขจรศาสตร์	กรรมการ
ชื่อผู้วิจัย	(นายเสรี เจริญราช)	

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง “การศึกษากระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาทวี มหาปัญญา, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวิฑฒโน, ผศ. ดร.)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุพิมล ศรศักดิ์ดา.)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์รัตน์ะ ปัญญาภา)

(ดร.เรืองเดช เขจรศาสตร์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวิฑฒโน, ผศ. ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.สุพิมล ศรศักดิ์ดา

กรรมการ

ดร.เรืองเดช เขจรศาสตร์

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นายเสรี เจริญราช)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษากระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย
อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี

ผู้วิจัย : นายเสรี เจริญราช

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระครูครูธรรมธรศิริวัฒน์ ศิริวิฑฒโน, ผศ.ดร. Ph.D. (Phil.)

: ผศ.สุพิมล ศรศักดิ์ดา พธ.บ. (การสอนสังคมศึกษา),
กศ.ม. (บริหารการศึกษา)

: ดร.เรืองเดช เขจรศาสตร์ พธ.บ. (ปรัชญา), ศษ.ม. (บริหารการศึกษา),
บพ.ม. (พัฒนาสังคม), ปร.ด. (ไทยศึกษา)

วันสำเร็จการศึกษา : 31 มีนาคม 2557

บทคัดย่อ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษากระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี มีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษาการเจริญปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษากระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี 3) เพื่อศึกษาผลการดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย และ การลงภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์ การศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่า

การเจริญปัญญาในทางพระพุทธศาสนาคือการทำให้ความรู้ทั่ว ความรู้เข้าใจชัดเจน จนสามารถจำแนกเห็นถึงเหตุผลในสิ่งที่ดี ชั่ว คุณ โทษ มีประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ แต่การเจริญปัญญาอย่างมามีอุปสรรคเสมอ ดังนั้น การเจริญปัญญาเป็นไปในทางที่ดีคือการเจริญปัญญาตามหลักไตรสิกขา หลักกษัตริธรรม โดยมุ่งเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน ประโยชน์สุขในอนาคต เพื่อการบรรลุธรรมในที่สุด

กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี ได้กำหนดสาระเรียนรู้โดยจำแนกเป็น 8 ขั้นตอน คือ 1) การบริหารจัดการและเจริญปัญญา 2) การไหว้พระสวดมนต์ 3) การแผ่เมตตา 4) การฝึกสมาธิ 5) การฟังอย่างมีสติ 6) การทำงานอย่างมีสติ 7) การเล่นอย่างมีสติ 8) การยืนสวดมนต์หน้าเสาธงอย่างมีสติ

การดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคายได้ส่งผลดี 2 ประการ โดยผ่านกระบวนการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนการสอน และการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

Thesis Title : A study the process for wisdom development in Nakhai School, Tan sum district, Ubon Ratchathani.

Researcher : Mr. Seri Charoeunraj

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phrakru Dhammathornsirivat Sirivadhano ,Asst Prof. Dr. BA., M.A.,(Phil.) Ph.D. (Pali)

: Asst.Prof. Supimol Somsakda, B.A. (Social Studies), M.A. (Educational Administration.)

: Dr. Ruangdetch Kachornsatra, Ph.D.(Tai Studies)

Date of Graduation : March 31, 2014

Abstract

This research studies is entitled “A study the process for mind development in Nakhai school, Tan sum district, Ubon Ratchathani province, its objectives are; 1) to study the process for development in Buddhism, 2) to study the process for wisdom development in Nakhai school, Tan sum district, Ubon Ratchathani province,3) to study the its result to in Nakhai school, Tan sum district, Ubon Ratchathani province. Qualitative and Filed research studies is used.

This research studies found that

Wisdom development in the Buddhism is for realization, enlightenment, reasonable thinking but there is always enemy for obstructed it, so for wisdom development to good approach by tri – fold trainings and virtues for development is for happiness at present to future and liberation from suffering at last.

The process for wisdom development in Nakhai school ,Tan Sum district, Ubonratchathani province is categorized to 8 factors are mind and wisdom development, praying to the triple gems, spreading the compassion, meditation, listening , working, playing, standing at national anthem pole, by mindfulness.

It gives the good result to Nakhai school through activities ‘learning and daily applying for life.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะอาศัยความช่วยเหลือจากพระอาจารย์ทั้ง 3 ท่านคือพระครูธรรมธรศิริวัฒน์ ศิริวิฑฒโน ดร. ผศ.สุพิมล ตรีศักดิ์ และดร.เรืองเดช เขจรศาสตร์ในฐานะที่เป็นคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ได้ให้คำปรึกษาแนะนำแนวคิดและตรวจทานผลงาน และขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยที่ได้เอื้อเฟื้อเพื่อช่วยเหลือค้นคว้าในด้านข้อมูล และให้คำปรึกษาในการดำเนินงานด้านวิทยานิพนธ์ ขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอขอบคุณผู้บริหารสถานศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต อุบลราชธานี คณาจารย์ เพื่อนนิสิตร่วมรุ่น 6 (2556) และเจ้าหน้าที่ศูนย์บัณฑิตศึกษาที่มีความเมตตาช่วยเหลือเอื้อเฟื้อ แบ่งปันน้ำใจด้วยไมตรีจิตอันบริสุทธิ์ ทั้งด้วยข้อมูล เอกสาร เครื่องใช้สอย คำชี้แนะ จนทำให้วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี จึงขอขอบพระคุณและขอบคุณไว้ในที่นี้

ขอขอบพระคุณ และขอบคุณแต่คณะสงฆ์อำเภอตาลสุ่ม คณะผู้บริหาร คณะครู นักเรียนโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุ่ม จังหวัดอุบลราชธานี ที่มีความเมตตาให้ข้อมูลอย่างตรงไปตรงมาด้วยความเต็มใจ และยินดียิ่ง ผู้วิจัยขอกราบพระคุณไว้ในโอกาสนี้ด้วย

หากคุณความดีที่เกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอน้อมบูชาคุณพระรัตนตรัย พระคุณของ มารดาบิดา ผู้ให้กำเนิด ครูอุปัชฌาย์ อาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ผู้มีพระคุณ ญาติสนิท มิตรสหาย และขออันสงฆ์ในคุณงามความดีที่เกิดจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ จงบังเกิดมีทั่วถึงกันทุก ๆ ท่าน ด้วยไมตรีจิตอย่างจริงใจ

นายเสรี เจริญราช

1 มกราคม 2557

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
1.3 ปัญหาที่ต้องการทราบ	2
1.4 ขอบเขตการวิจัย	2
1.5 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	3
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย	3
1.7 ทบทวนเอกสารรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	3
1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
1.9 กรอบแนวคิดในการวิจัย	7
บทที่ 2 การเจริญปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนา	
2.1 ความหมายของปัญญา	8
2.2 ปัญญาที่ปรากฏในหมวดธรรมต่าง ๆ	14
2.3 บ่อเกิดของปัญญา	16
2.4 ระดับปัญญา	19
2.5 การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา	24
2.6 แนวทางการพัฒนาปัญญา	26
2.7 เป้าหมายของการเจริญปัญญา	33
บทที่ 3 กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี	37
3.1 หลักสูตรประถมศึกษา และกลุ่มวิชาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม	37
3.1.1 หลักสูตรประถมศึกษา	37
3.1.2 แนวดำเนินการของหลักสูตรประถมศึกษา	38
3.1.3 หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551	38
3.2 กระบวนการเจริญปัญญาที่ปรากฏในหลักสูตรชั้นประถมศึกษา	43

3.3 กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัด อุบลราชธานี	55
บทที่ 4 ผลการดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย	61
4.1 ผลการดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาผ่านโครงการส่งเสริมกิจกรรม การเรียนการสอน	61
4.2 ผลการประยุกต์ใช้กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย	69
บทที่ 5 บทสรุป และข้อเสนอแนะ	71
5.1 บทสรุป	71
5.2 ข้อเสนอแนะ	74
บรรณานุกรม	75
ภาคผนวก	80
ประวัติผู้วิจัย	100

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

(1) การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 เรียงตามคัมภีร์ได้ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
 ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกาวรรค (ภาษาไทย)
 ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาต (ภาษาไทย)
 ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปนิบาต (ภาษาไทย)
 ส.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
 ส.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ภาษาไทย)
 อง.เอกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต (ภาษาไทย)
 อง.ทุก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
 อง.จตุกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
 อง.ปมจก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต (ภาษาไทย)
 อง.ฉก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต (ภาษาไทย)
 อง.สตตก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (ภาษาไทย)
 ขุ.ธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
 ขุ.อป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)
 องอฎฐก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต (ภาษาไทย)

พระอภิธรรม

อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

(2) การระบุหมายเลขย่อ

การอ้างพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ และระบุถึง เล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับเช่น องอฎฐก. (ไทย) 23 / 54 / 340 - 346. หมายถึง การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์ สุตตันตปิฎกอังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต ภาษาไทย เล่มที่ 23 ข้อที่ 54 หน้า 340 - 346.

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา

มนุษย์มีส่วนประกอบสำคัญ 2 ส่วนด้วยกัน คือ ร่างกายและจิตใจ ร่างกายนั้นเราต้องเอาใจใส่ดูแลบำรุงเลี้ยงด้วยข้าว ปลา อาหารอยู่เสมอ ส่วนจิตใจนั้นก็ต้องการอาหารมาบำรุงเลี้ยงด้วยเช่นกัน หากไม่แล้วอาจเกิดการพิการทางจิตได้

การฝึกสมาธิเป็นการให้อาหารที่มีคุณภาพแก่จิตใจอย่างหนึ่ง จิตใจที่ได้รับการบำรุงรักษาด้วยสมาธิ ย่อมจะมีความบริสุทธิ์สะอาด มีคุณธรรม จริยธรรม มีความผ่อนคลาย โปร่งเบา สงบสุข เหมาะแก่การพัฒนาทางสติปัญญา คือ จะอ่าน ฟัง หรือศึกษาสิ่งใดคิดไตร่ตรองสิ่งใดก็จะเกิดความรู้ ความเข้าใจ และความชำนาญได้โดยไม่ยาก ดังพระพุทธวจนะว่า “จิตที่มีสมาธิย่อมจะเกื้อกูลแก่การเจริญเติบโตแห่งปัญญาเป็นอย่างดี¹

จะเห็นได้ว่า ปัญญาที่จะเกิดขึ้นได้นั้นจะต้องอาศัยจิตที่เป็นสมาธิ เนื่องจากปัญญานี้มีความหมายถึงปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนา อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาเป็นศาสนาให้ความสำคัญต่อหลักการพัฒนาปัญญา หรือที่เรียกได้ว่าเป็นศาสนาแห่งปัญญา ซึ่งปัญญานี้จำแนกเป็นสองระดับคือ โลกีย์ปัญญา และโลกุตตรปัญญา²

โลกีย์ปัญญาเป็นปัญญาที่เกี่ยวข้องกับโลก มีกิเลสเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวไว้ โลกุตตรปัญญาเป็นปัญญาที่ไม่เกี่ยวข้องต่อโลก คือเหนือกิเลส ตัณหา ปราศจากการปรุงแต่ง เป็นปัญญาของพระพุทธเจ้าและอริยบุคคลทั้งหลาย ดังนั้นการฝึกตนของบุคคลทั่วไป จึงเริ่มจากการพัฒนาเพื่อให้เกิดปัญญาระดับโลกียะเสียก่อน เพราะมนุษย์ส่วนมากยังต้องมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องต่อโลกไปตลอดจนชั่วชีวิต ผู้มีปัญญาในทางโลกจะมีผลทำให้การดำเนินชีวิตของผู้นั้นเป็นไปด้วยความสงบสุข และดีงาม และพื้นฐานที่ดีที่สามารถพัฒนาขึ้นไปจนถึงระดับของโลกุตตรปัญญาได้อีกด้วย

ในพระไตรปิฎกให้ความหมายของปัญญาว่า “ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัดความวิจย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้งความคิดค้น ความใคร่ครวญ”³ และพระสารีบุตรได้กล่าวว่า “บุคคลรู้ชัด บุคคลรู้ชัด เหตุนั้น จึงเรียกว่า ‘ผู้มีปัญญา’ บุคคลรู้ชัดอะไร คือ รู้ชัดว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’ เหตุนั้นบุคคลรู้ชัด บุคคลรู้ชัด จึงเรียกว่า ‘ผู้มีปัญญา’”⁴ ซึ่งก็ถึง ความรู้ทั่ว, ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้

¹ วิทย์ วิศทเวทย์ และเสถียรพงษ์ วรณปก, หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานพระพุทธศาสนา ม.ค. , (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญพัฒน์. 2551), หน้า 123.

² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 24.

³ ชู.ม. (ไทย) 29/10/54.

⁴ ม.ม. (ไทย) 12/449/489.

เข้าใจแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจงจัดสรรจัดการ, ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง ด้วย

การพัฒนาปัญญา คือ การทำให้ความรู้ทั่ว ความรู้เข้าใจชัดเจน กิริยาที่รู้ชัด และปรีชาหยั่งรู้ชัดสามารถเจริญยิ่งขึ้นไป การทำให้ความรู้หรือกิริยา หรือปรีชาดังกล่าวสามารถเจริญยิ่งขึ้นไปนั้นจะสามารถจำแนกเห็นถึงเหตุผล สิ่งใดดีสิ่งใดไม่ดี และสิ่งนั้นๆ มีคุณหรือโทษ ประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ เป็นต้น ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น และยังสามารถที่จะจัดแจง จัดสรร และจัดการสิ่งต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นโดยลำดับ ทั้งในระดับการดำรงชีพ ตลอดจนระดับสูงสุดที่มุ่งการพ้นทุกข์อย่างยั่งยืนการทำให้ความรู้หรือกิริยา หรือปรีชาดังกล่าวสามารถเจริญจนถึงภาวะการพ้นทุกข์อย่างยั่งยืนนั้นจะพบความจริงของชีวิต เข้าใจความจริงในเรื่องไตรลักษณ์ คือสรรพสิ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และบังคับไม่ได้ไม่มีตัวตน

ดังนั้น ความสำคัญของความหมายและการพัฒนาปัญญาเป็นบางส่วน ดังที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ปัญญามีความสำคัญต่อการพัฒนามนุษย์ และสังคมยิ่ง คือสังคมจะพัฒนาได้ต้องอาศัยมนุษย์ในสังคมมีความรู้ คุณธรรม และ ความรับผิดชอบ ดังนั้น การศึกษาในงานวิจัยนี้ มุ่งเพื่อศึกษาการพัฒนาปัญญาในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการหาคำตอบที่ว่าอะไรคือปัญญา การพัฒนาปัญญาในทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร แล้ว โรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี มีกระบวนการอย่างไรในการพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้นเพื่อจะใช้เป็นประโยชน์ในการดำเนินการเรียนการสอน

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเจริญปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษากระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี
3. เพื่อศึกษาผลการดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี

1.3 ปัญหาที่ต้องการทราบ

1. การเจริญปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนา เป็นอย่างไร
2. กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นอย่างไร
3. ผลการดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานีเป็นอย่างไร

1.4 ขอบเขตการวิจัย

1.4.1 ด้านเนื้อหา

เป็นการศึกษากระบวนการเจริญปัญญาในโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี ดังนี้

1. กระบวนการเจริญปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนา
2. กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี
3. ผลของดำเนินการกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม

จังหวัดอุบลราชธานี

1.4.2 ด้านพื้นที่

ได้แก่โรงเรียนบ้านนาคาย ตำบลนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี

1.4.3 ด้านเวลา

ช่วงเวลาที่ทำเนิการ 1 ปี ปีการศึกษา 2556

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ปัญญา หมายถึงความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์ ซึ่งความรู้ที่นี้หมายถึงทั้งความรู้ของฝ่ายโลกหรือโลกีย์ปัญญา และความรู้ฝ่ายธรรมคือความรู้ด้านโลกุตระปัญญา

กระบวนการเจริญปัญญา หมายถึงกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งประกอบด้วยการบริหารจัดและเจริญปัญญา ฝึกสวดมนต์ไหว้พระ การแผ่เมตตา เรามาฝึกสมาธิ ฝึกการฟังอย่างมีสติ ฝึกการทำงานอย่างมีสติ ฝึกการเล่นอย่างมีสติ และการยึดสวดมนต์หน้าเสาธง

ผลของการดำเนินการกระบวนการเจริญปัญญา หมายถึงผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานีในด้านต่าง ๆ เช่น การบริหารจัดการและเจริญปัญญา ฝึกสวดมนต์ไหว้พระ การแผ่เมตตา เรามาฝึกสมาธิ ฝึกการฟังอย่างมีสติ ฝึกการทำงานอย่างมีสติ ฝึกการเล่นอย่างมีสติ และการยึดสวดมนต์หน้าเสาธง

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ซึ่งใช้วิธีการรวบรวม ข้อมูล และการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) และการวิจัย ทัศนศึกษา (Field Research studies) ด้วยการสัมภาษณ์ ซึ่งมีวิธีการวิจัย ดังนี้

1. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก
2. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ โดยรวบรวมข้อมูลที่เป็นนิพนธ์ทั่ว ๆ ไป นับตั้งแต่คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และตำราอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยนี้
3. สัมภาษณ์กับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น ครู ผู้ปกครองนักเรียน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และนักเรียน อย่างละ 5 รูป /คน รวมเป็น 25 รูป/คน
3. ศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูล
4. เรียบเรียง นำเสนอผลการวิจัย

1.7 ทบทวนเอกสารและงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากวิทยานิพนธ์ของพระพอง อภิวัฒน์ (สวัสดี) เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง จิตว่าง ของท่านพุทธทาส ปี 2535 ซึ่งให้เห็นปัญญาตามธรรมชาติของพุทธทาสภิกขุ สรุปใจความว่าจิตที่ประกอบอยู่ด้วยปัญญา มองโลกอยู่ด้วยความว่างจากความรู้สึกเป็นตัวตน เป็นจิตที่สมบูรณ์ การทำตนให้ว่างคือการกระทำทุกอย่างให้เต็มไปด้วยปัญญา อย่าให้จิตยึดถืออะไรมาเป็นตัวตน พิจารณาร่างกายก็สักว่าร่างกาย, จิตก็สักว่าจิต, เจตสิก (สิ่งที่ประกอบกับจิต เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ศรัทธา เมตตา เป็นต้น) สักว่าเจตสิก, ไม่มีอะไรที่น่าจะมาถือเอาว่า เป็นตัวเป็นตน การไม่มีตัวตนนี้ ไม่ได้แปลว่าจะต้องเอาร่างกายนี้ไปทุบตีให้ละเอียด หรือนำเอาไปเผาไฟทิ้งเสีย ความว่างที่ประกอบด้วยปัญญา เป็นความรู้คิดที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์รู้สึกตัวอยู่เสมอ โดยมีความรู้ชัดแจ้งว่า ไม่มีอะไรเป็นตัวตนที่แท้จริง ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตนขึ้นมาได้ เป็นจิตที่ว่างจากกิเลสจากตัวตนด้วยอำนาจของปัญญา⁵

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงเรื่องปัญญาไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” สรุปความได้ว่า มนุษย์สามารถฝึกปรือปัญญาของตนให้เกิดความรู้ความเข้าใจได้ ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริง จนจิตเป็นอิสระหลุดพ้นจากกิเลส ผ่องใส เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานโดยสมบูรณ์ สามารถคิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่างๆ และทำกิจกรรมทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริงของตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อสังคมและต่อประเทศชาติในที่สุด ที่มองเห็นความสำคัญในเรื่องการพัฒนาปัญญาและการ พัฒนามนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกฝนพัฒนา โดยเฉพาะพัฒนาสิ่งที่เรียกว่าปัญญา มาใช้ดำเนินชีวิตคือการพัฒนาปัญญาในทางโลกให้เท่าทันกับการพัฒนาทางด้านวัตถุ เพราะมนุษย์ไม่ได้เกิดมาพร้อมกับวัตถุเหล่านี้ แต่ต้องอาศัยวัตถุเหล่านี้ในการที่จะมีความสุข จึงต้องพยายามให้ได้มา การได้จึงมีความหมายสำคัญในยุคที่ต้องอยู่กับความสุขทางวัตถุ จิตใจมนุษย์จึงนึกถึงแต่การที่จะได้หรือเอาให้ได้มา ความสัมพันธ์ของมนุษย์ในยุคปัจจุบันจึงวนเวียนอยู่ที่การจะได้เอาวัตถุ นี้คือจุดเน้นของสภาพชีวิตและการดำเนินชีวิตของคนยุคนี้ โดยพื้นฐานแล้วมนุษย์ทุกคนต้องการชีวิตที่ดีและมีความสุขที่แท้จริง และมนุษย์ก็ดำเนินชีวิต เพียรพยายามทุกอย่างเพื่อหาสิ่งเหล่านี้ แต่แล้วมนุษย์ก็ประสบกับปัญหา เพราะเพียรพยายาม ไปโดยไม่รู้ไม่เข้าใจว่าชีวิตที่ดีและมีความสุขที่แท้จริงนั้นคืออะไร จึงต้องใช้กระบวนการพัฒนาปัญญาเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหานั้นจะทำให้มนุษย์เข้าถึงความสุขที่แท้จริง นั่นก็คือระบบการพัฒนาปัญญาที่ประกอบด้วย 3 ด้านแห่งการดำเนินชีวิตคือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งองค์ประกอบทั้ง 3 ด้านนี้มีความสัมพันธ์กันอาศัยกันและส่งผลต่อกัน

⁵ พระพอง อภิวัฒน์ (สวัสดี), การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิด เรื่อง “จิตว่าง” ของท่านพุทธทาส, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 49.

⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2549) หน้า 915.

⁷ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต), การพัฒนาคุณภาพชีวิต ด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร :ธรรมสภา, 2551), หน้า 41.

⁸ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต), เมื่อสุขแท้ก็ถึงธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2540), หน้า 1.

เป็นปัจจัยแก่กันในการบวนการพัฒนา จึงต้องพัฒนาไปด้วยกันทั้ง 3 ด้าน ให้เป็นการพัฒนาคนเต็มทั้งคน จึงจะเป็นการพัฒนาที่ได้ผล และคนที่มีการพัฒนาอย่างนี้จะเป็นปัจจัยนำระบบสัมพันธ์ใหญ่ให้ เป็นไปในทางที่ดีที่เกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ นอกจากนี้ เห็นว่าเมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขคือมีโลกียปัญญา หรือเรียกได้ว่ามีปัญญาในทางโลกแล้ว หากมีโอกาสมนุษย์พึงกระทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์โดยการพัฒนาปัญญาในทางโลกนี้ให้สูงขึ้นไปอีก เพื่อเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือโลกุตตรปัญญา โดยการพัฒนาปัญญาที่ก่อให้เกิด ผล หรือ มรรค เพราะมรรคคือกระบวนการวิวัฒนามนุษย์ไปสู่การมีปัญญาจนกระทั่งไม่ต้องอาศัย อวิชชา ตัณหาอุปาทานในการดำเนินชีวิต แต่เป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง⁹ และท่านได้กล่าวถึงเรื่องปัญญาไว้ในหนังสือเรื่อง “พระพุทธศาสนากับโลกธุรกิจ : การใช้หลักพุทธธรรมในการทำธุรกิจ” สรุปความได้ว่า ในพระพุทธศาสนา ศรัทธาคือความเชื่อ ปัญญาคือความรู้เข้าใจ ไม่ใช่คู่แข่งกันที่จะแย่งชิงที่ยึดครองกัน แต่ศรัทธาเป็นบันไดของปัญญา¹¹ และท่านยังกล่าวถึงเรื่องปัญญาไว้ในหนังสือเรื่อง “วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม” สรุปได้ความว่า การพัฒนาปัญญา เป็นกระบวนการพัฒนาที่ดำเนินไปภายในตัวบุคคล ศึกษา ความรู้ ความเข้าใจ แนวคิดทัศนคติ ค่านิยมที่ถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริง ที่เกื้อกูลแก่ชีวิตตนและสังคม¹² นอกจากนี้ท่านยังได้กล่าวถึงเรื่องปัญญาไว้ในหนังสือเรื่อง “ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้”

พระพจนารถ ปภาโส กล่าวไว้ในหนังสือ “ปัญญาบารมี”¹³ว่า การสร้างหรือการบำเพ็ญปัญญาบารมีให้เกิดขึ้นมี 2 แบบ คือ แบบธรรมดาสามัญ และแบบพิเศษ การสร้างปัญญาบารมีแบบธรรมดา ได้แก่ให้ปัญญาพัฒนาไปตามธรรมชาติ โดยมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อให้บรรลุประโยชน์ที่คนทั่วไปนิยมกัน เช่น ศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้เพียงพอที่จะนำไปประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองและครอบครัว ไม่ชวนชวายเป็นมากกว่านั้น ส่วนการสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษ ได้แก่ การสร้างปัญญาบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก หรือเพื่อให้ประสบความสำเร็จในเรื่องที่ต้องการ การสร้างปัญญาบารมีของพระมหोสถโพนิสต์ผู้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า การสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษแตกต่างจากแบบธรรมดาสามัญตรงที่มีกำหนดระยะเวลาที่จะประสบความสำเร็จ และเป็นไปรวดเร็วกว่า การสร้างปัญญาบารมีทั้งสองแบบต้องเป็นไปตามลำดับขั้น เหมือนการเดินขึ้นขมดึก ต้องเดินขึ้นทีละขั้น การสร้างปัญญาบารมีแบบธรรมดาสามัญ เปรียบเหมือนการเดินขึ้นขมดึกถึงขั้นที่ตนต้องการจะชมแล้วไม่ขึ้นต่อไป ส่วนการสร้างปัญญาบารมีแบบพิเศษ เปรียบเหมือนการเดินขึ้น

⁹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, พิมพ์ครั้งที่ 10, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2549), หน้า 231.

¹⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **ทุกข์สำหรับเห็นแต่สุขสำหรับเป็น**, พิมพ์ครั้งที่ 18, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, 2548), หน้า 30.

¹¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พระพุทธศาสนากับโลกธุรกิจ : การใช้หลักพุทธธรรมในการทำธุรกิจ**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2548), หน้า 57.

¹² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2548), หน้า 34.

¹³ พระพจนารถ ปภาโส, **ปัญญาบารมี**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, 2544), หน้า 73 - 75.

คมติกตั้งแต่ชั้นแรกจนถึงชั้นสุดท้าย ในการสร้างปัญญาบารมีสองแบบนี้ ผู้บำเพ็ญจะต้องกำหนดให้ชัดเจนว่าจะบำเพ็ญแบบใด แล้วดำเนินชีวิตไปตามแบบนี้

สมัคร บวรवास ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ปัญญา”¹⁴ ว่า ปัญญาคือความรอบรู้ในสรรพสิ่งทั้งหลายและปรากฏการณ์ของมันดังปรากฏเป็นพัฒนาการและวิวัฒนาการ ต่าง ๆ ผลของปัญญาคือปรีชาญาณ นี่จะปรากฏออกมาเป็นการกระทำอย่างเฉลียวฉลาดหรือความ เฉลียวฉลาด ซึ่งนักจิตวิทยาในปัจจุบันกำลังทำการวัดกันเป็น I.Q.

ปัญญาแคบ ๆ อันเป็นเพียงความรู้สำหรับประกอบการทำงานนั้น ย่อมยังไม่อาจทำให้เราเข้าใจโลกได้ดี กล่าวคือไม่อาจช่วยอบรมจิตใจของเราให้เข้าใจโลกอย่างตลอดตลอดไปได้ ทั้งนี้เพราะปัญญาดังกล่าว สอนให้เรารู้แต่สิ่งแคบ ๆ จำนวนมากหลายเท่านั้น แต่มิได้สอนให้เรารู้สิ่งกว้างอันมีจำนวนน้อยซึ่งครอบงำบรรดาสิ่งแคบเหล่านั้น

จึงมีปัญญาอีกทางหนึ่งสอนให้เรา รู้จักหลักวิทยาศาสตร์ที่กว้างที่สุด ซึ่งครอบงำสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ทั้งหลายในสากลโลก ปัญญาอย่างนี้คัมภีร์พระวิสุทธิธรรมระบุว่า คือวิชาการที่ทำให้เรารู้แจ้งในโลก และเมื่อรู้ก็สามารถทำให้เราตัดกิเลสตัณหาออกไปเสียจากจิตใจได้

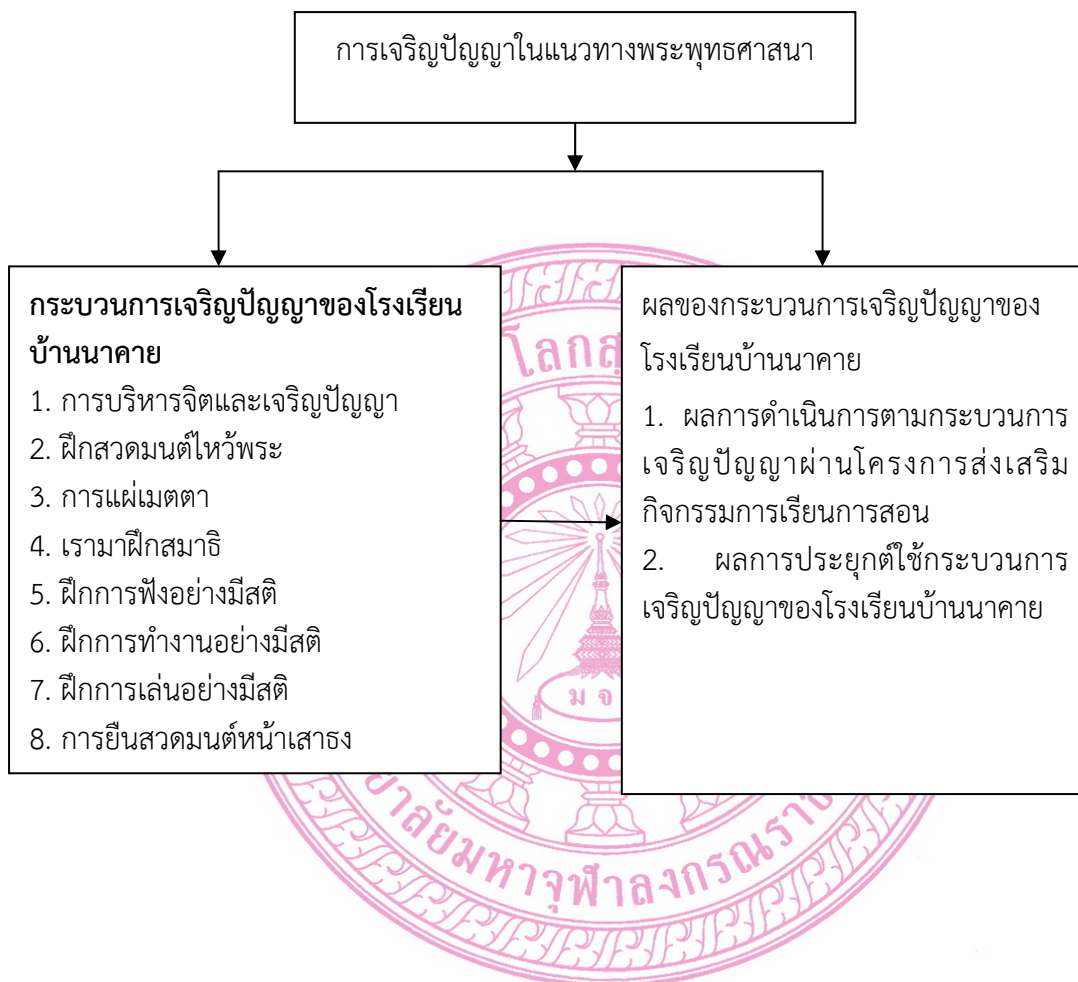
จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้องข้างต้น สรุปได้ว่าปัญญาเป็นกระบวนการเกิดขึ้นของการพัฒนาองค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาภายนอก และภายใน ซึ่งภายนอก หรือการศึกษาหาความรู้แบบคนทั่ว ๆ ด้วยการศึกษา หาความรู้ ความเข้าใจ แนวคิดทัศนคติ ค่านิยมที่ถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริง ที่เกื้อกูลแก่ชีวิตตนและสังคม ส่วนความรู้หรือปัญญาที่เป็นภายในได้แก่กระบวนการศึกษาที่จิตได้เข้าใจและเห็นแจ้งซึ่งกระบวนการทำงานของชีวิต ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามสภาวะธรรมชาติ และปัญญาก็เป็นพื้นฐานทางปัญญาของของผู้บรรลุนิพพาน คือการมองเห็นทั้งหลายตามที่มันเป็น หรือเห็นตามความเป็นจริงด้วยจิตที่ตั้งมั่นมีท่าทีเป็นกลาง มีสติไม่หวั่นไหว ไม่ยินดี ยินร้ายไปตามอารมณ์ที่เกิดขึ้น สามารถตามดูรู้เห็นอารมณ์นั้นๆตามสภาวะตั้งแต่ต้นจนตลอดสาย ลึกลงไปอีกคือ ปัญญาที่รู้เท่าทันสังขาร รู้สามัญลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมมติบัญญัติ ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณ์ภายนอกของสิ่งทั้งหลายและยอมรับความจริงได้ทุกด้าน

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบการเจริญปัญญาตามแนวทางพุทธศาสนา
2. ทำให้ทราบ กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี
3. ทำให้ทราบผลการดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี

¹⁴ สมัคร บวรवास, **ปัญญา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม , 2542), หน้า 3-4.

1.9 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 2

การเจริญปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ในบทที่ 2 นี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาความหมายของปัญญา การเจริญปัญญา ปัญหา และแนวทางการเจริญปัญญาในแนวทางพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

2.1 ความหมายของปัญญา

2.1.1 ความหมายปัญญาในมุมมองเชิงนักวิชาการ

ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย เลือกเฟ้น ความสอดส่อง ธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนดความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียดความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาจกแผ่นดินปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ปัญญาเครื่องเห็นแจ้งความรู้ดี ปัญญาจกปลุก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาจกศีลตรา ปัญญาจกปราสาท ความสว่างคือปัญญา ปัญญาจกดวงประทีป ปัญญาจกดวงแก้ว ความไม่หลงมงาย เลือกเฟ้นธรรม¹

เทวธรรมสังวรธรรมา ได้ให้ความหมายของปัญญาในหนังสือ เรื่องนี้มีเหตุ ไว้ว่าคำว่าปัญญานั้น แปลว่า รู้ชัด แต่แท้จริงคือเจตสิกธรรม คำว่า อารมณฺ์นั้นคือปรากฏการณ์ที่มากระทบกับอายตนะ ความรู้สึกในอารมณฺ์ เรียก เวทนา ความกำหนดได้ในอารมณฺ์เรียกว่า สัญญา ความรู้ชัดในอารมณฺ์เรียก ปัญญา เครื่องทำให้รู้ชัดนั้นคือ ญาณแท้จริง เวทนา สัญญา ปัญญา วิญญาณ ญาณ ล้วนแปลว่า รู้ มีกิจคือ รู้ ธรรมเหล่านี้ต่างกันในขณะที่เกิดขึ้น และดับไป เวทนาควรกำหนดรู้ สัญญาควรละ ญาณและปัญญาควรเจริญ วิญญาณควรทำให้แจ้ง²

สรรรค์ชัย พรหมภาณี ได้ให้ความหมายของปัญญาในหนังสือ คู่มือประกอบ การศึกษา สภาวธรรมไว้ว่า ธรรมชาติของปัญญานั้น รู้ตามความเป็นจริง เป็นการรู้ที่เหนือกว่าสัญญารู้ คือสัญญารู้เป็นการรู้ตามที่จำได้เท่านั้น ส่วนปัญญารู้นั้นรู้รายละเอียดลงไปอีกว่าสิ่งที่จำได้นั้นความจริงคืออะไร เช่นรู้ว่า เหรียญอันนี้มีราคา 5 บาท อย่างนี้เรียกว่าสัญญารู้ร่วมกับจิต ส่วนปัญญารู้นั้นละเอียดลงไปว่าเหรียญนี้มีราคา 5 บาท ไม่ได้มีอยู่จริง ๆ เป็นสิ่งที่สมมุติขึ้นเพื่อใช้แลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกันเท่านั้น³

การเจริญในที่นี้หมายถึงภาวนา ซึ่งการเจริญภาวนา หรือ ปัญญาภาวนา พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้จำกัดนิยามไว้ว่าเป็นการฝึกอบรมเจริญปัญญาให้รู้เท่าทันเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนมีจิตเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและความทุกข์ แต่สำหรับปัญญาแล้วหมายถึงความรู้, ปรึกษาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้ความเข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจแยกได้ในเหตุผลดีชั่ว

¹ ชุ.ม. (ไทย) 29/10/54.

² พระอาจารย์ พระโสมเถระ และพระเชมินเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดยพระเทพโสมภณ และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2538), หน้า 112.

³ สรรค์ชัย พรหมภาณี, คู่มือประกอบการศึกษาสภาวธรรม 72, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก, ม.ป.ป.), หน้า 31.

คุณโทษ ประโยชน์มิประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการทำให้ผล ล่วง
พ้นปัญหา,ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นความเป็นจริง⁴

บุญมี แทนแก้ว ได้ให้ความหมายของปัญญาในหนังสือ ปรัชญาศาสนา ไว้ว่า ปัญญา คือ
ความรู้ หมายถึงรู้เหตุแห่งความเสื่อม เหตุแห่งความเจริญ และรู้ทั้ง เหตุผลทุกอย่างทั้งเสื่อมและเจริญ
เช่นตั้งปัญหาไว้ในใจ เพื่อการศึกษาเล่าเรียน หาความรู้ใส่ใจไว้มาก ๆ และหมั่นอบรมภาวนา ให้
ปัญญาเจริญอยู่เสมอ นั้นแหละเป็นการตั้งปัญหาไว้ในใจที่ถูกต้องและเกิดสัมมาปัญญา⁵

ความรอบรู้ ญาณ การวิจัยธรรม การจำแนก การกำหนดหมาย การวิจัยที่เป็นการศึกษา
อันชำนาญและชาญฉลาด ในการพิจารณา ก็เป็นการเห็นชัดเจนและได้ความรู้ ปัญญาคือความฉลาด
ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาสตราเหล่านี้เรียกว่า “ปัญญา”⁶ มี 3 ประการคือ

1. สุตมยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากฟัง การอ่าน การศึกษาเล่าเรียน
2. จินตามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาหาเหตุผล
3. ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติอบรมหรือลงมือกระทำ⁷

ปัญญาทั้ง 3 ประการ จะเกิดขึ้นได้ โดยอาศัยปัจจัย 2 ประการ คือปรโตโฆสะ กับโยนิโส
มนสิการ ปัญญาที่เกิดจากปรโตโฆสะมีกระบวนการคือคบสัตบุรุษ เข้าไปหาท่าน ตั้งใจฟังคำสอนและ
ประพฤติปฏิบัติตาม ปัญญาที่เกิดจากโยนิโสมนสิการพิจารณาโดยแยกคาย ดังกล่าวมาแล้ว⁸

พระเทพโสมภณ (ประยูร ธมมจิตโต) ได้อธิบายความหมายของคำว่าปัญญา ไว้ว่า
ปัญญา แปลว่า ความรอบรู้ เป็นความหมายของตัวหนังสือ แต่ที่จริงปัญญานั้นเป็นความรู้รอบและรู้
ลึก คือ ความรู้ ๓ มิติ มีความกว้าง มีความยาว มีความหนา ที่ว่ารอบรู้ คือมีความกว้างและมีความ
ยาว เป็นความรู้ที่เป็นระบบต่อเนื่องโยงใยกัน ไม่ใช่ความรู้เป็นจุดเฉพาะเรื่อง หากว่านักเรียนมีความ
จดจำในเรื่องที่ตนเรียนเฉพาะเรื่อง ข้อนี้ท่านเรียกว่าสัญญาแปลว่าความจำได้หมายรู้ จำได้เป็นเรื่อง ๆ
ไม่โยงไปเป็นระบบไม่เห็นเหตุไม่เห็นผล ไม่เห็นความสัมพันธ์ใด ๆ เป็นความรู้เฉพาะจุดเหมือนกับคนที่
ดูภาพจิ๊กซอว์ซึ่งแยกกันเป็นส่วน ๆ สัญญาเป็นความจำที่เห็นภาพชิ้นส่วนแต่ละส่วน แต่ไม่สามารถ
เห็นภาพรวมว่า เมื่อเอาชิ้นส่วนมารวมกันนั้น จะเกิดภาพใบหน้าคนหรือภาพอะไรณนั้นที่เรียกว่า
ปัญญา คือการมองภาพกว้างมองอย่างรู้เท่าและรู้ทัน รู้เท่าเอาไว้ป้องกัน รู้ทันเอาไว้แก้ไข คำว่า รู้เท่า
หมายถึง รู้เท่าถึงการณ์ เห็นเหตุแล้วคาดว่าผลอะไรจะตามมา รู้ทันคือรู้ว่าเกิดปัญหาอะไรขึ้น และ
แก้ไขได้ฉับพลันทันทีนี้เป็นความรู้ระดับปัญญา⁹

⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ 11.(
กรุงเทพมหานคร:บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2551), หน้า 287, 231.

⁵ บุญมี แทนแก้ว, **ปรัชญาศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. ธารนิเวศ, 2536),
หน้า 165.

⁶ พระอุปัชฌาย์, **วิมุตติมรรค**, พระธรรมโกศาจารย์และคณะแปล, พิมพ์ครั้งที่ 8,
(กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554), หน้า 229.

⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า 232.

⁸ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธวิธีการสอน**, หน้า 123.

⁹ พระเทพโสมภณ (ประยูร ธมมจิตโต, “ปัญญาภาว” , ในวิชาการเทศนา, รวบรวมโดย พระครูปลัด
สุวัฒนจริยคุณ และคณะ , (กรุงเทพมหานคร : หจก.เอมีเทรตติ้ง, 2544) : 311-312 .

ท่านพุทธทาสได้จำกัดความหมายของปัญญาไว้ว่าเป็นการฝึกฝนอบรม เพื่อทำให้เกิด ความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องสมบูรณ์อย่างถึงที่สุด ในสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง คนเราโดยปกติไม่ สามารถรู้สิ่งต่างๆให้ถูกต้องตามความเป็นจริงได้ คือมักรู้ตามความเข้าใจของตนเองหรือตามที่สมมุติ กัน จึงไม่ใช่รู้จากความเป็นจริง ด้วยเหตุนี้ ในทางพระพุทธศาสนาจึงมีระเบียบปฏิบัติที่เรียกว่า ปัญญา อีกส่วนหนึ่งเป็นส่วนสุดท้าย สำหรับฝึกฝนอบรมจิตใจให้เกิดความรู้แจ้งในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงได้ จิตที่รู้แท้เห็นจริงในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริง ไม่มีอะไรขัดแย้งไปยิ่งกว่า ความรู้แจ้ง ที่เกิดมาจากปัญญา จิตที่เข้าถึงความว่างปราศจากกิเลสตัณหา เป็นจิตที่ประกอบด้วยปัญญาเป็น อย่างยิ่ง คือ จิตที่เข้าถึงพระนิพพานดังนั้น ปัญญาจัดเป็นธรรมะที่สูงที่สุดในทางพระพุทธศาสนา คือ ปัญญาที่รู้แจ้งในพระนิพพาน(เป็นโลกุตตรปัญญา)¹⁰

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ได้ให้ความหมายของปัญญาไว้ว่าปัญญานั้น แปลว่า ความรู้ทั่ว อันหมายความว่าความรู้ทั่วถึงเหตุและผล รู้เหตุถึงผล รู้ผลถึงเหตุ ตามสัจจะความ จริง เมื่อมีความรู้ในสิ่งใดแล้ว ก็ชื่อว่ามีปัญญาในสิ่งนั้น แต่ถ้าเป็นความรู้หลง รู้ผิด คือไม่ใช่เป็นความรู้ จริง ก็ไม่เรียกว่าปัญญา และมีคำเรียกความรู้ที่ถูกต้องว่าสัมมัมปัญญา ปัญญาชอบ ส่วนรู้ผิด รู้หลง เรียกว่า มิจฉาปัญญา หรือ มิจฉัมปัญญาปัญญาผิด

ปัญญาเป็นคำกลางๆ แต่ต้องเป็นความรู้ถูกต้องจึงเป็นปัญญาหรือสัมมัมปัญญานั้นเอง จึงเป็นปัญญา ถ้าไม่ใช่สัมมัมปัญญา เป็นมิจฉัมปัญญา ปัญญาผิด ก็ไม่เรียกว่าปัญญา แต่เป็นความรู้ หลง รู้ผิด เพราะฉะนั้น เมื่อเรียกว่าปัญญาโดยทั่วไป จึงมุ่งในทางดีอันหมายถึงว่ารู้ถูกต้อง ดังที่อธิบาย ไว้ข้างต้นว่า รู้ทั่วถึงเหตุผลตามสัจจะคือตามที่เป็นอย่างจริง¹¹

2.1.2 ความหมายในคัมภีร์พระไตรปิฎก

คำว่าปัญญามาจากภาษาบาลีว่า “ปัญญา” มาจาก “ป” อุปสรรค “ญา” ธาตุ “กฺวิ” ปัจจัย โดยที่ “ป” สามารถแปลได้หลายความหมายได้แก่ กรรมเบื้องต้น (อาทิกัมมะ) อรรถยั้ง (ภุสฺสเถ) การเกิดขึ้นครั้งแรก (สัมภวะ) การข้ามไป (โอตฺถินณะ) ความอ้อม (ติตฺติ) ความไม่ เหลือ(นิโยคะ) ความเป็นใหญ่ (อิสฺสริยะ) ความยินดี (ปีติ) การให้ (ทานะ) การบูชา (บูชา)ความประเสริฐ (อัคคะ) ความระงับ (สันติ) การแสดง (ทัสสนะ) ความเป็นประธาน (ตปฺประ) การติดขัด (สังคะ) ความ สรรเสริญ (ปลังสา) การไป (คติ) ความบริสุทธิ์ (สุทธิ) การเบียดเบียน (หิงสา) ประการต่างๆ (ปการะ) การใส่เข้าไปภายใน (อันโตภาวะ) การพลัดพราก (วิโยคะ) ส่วน (อวยวะ) ที่ประกอบด้วย ทิสาศัพท์ เป็นต้น (ทิสายคะ) ความปรารถนา (ปีตถนา) ความเพียร (ธิตติ) เป็นต้น แต่ความหมายที่เหมาะสมกับ กรณีนี้ คืออรรถยั้ง (ภุสฺสเถ) ประการต่างๆ (ปการะ) และการใส่เข้าไปภายใน (อันโตภาวะ) ส่วน “ญา”ธาตุนั้นแปลว่า รู้หรือตรัสรู้ (อวิโพธเน)¹² เมื่อรวมคำแล้ว “ปัญญา” จึงมีความหมายว่าธรรมชาตฺรู้ ชัดหรือธรรมชาติเป็นเหตุรู้ชัด¹³

¹⁰ พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2434), หน้า 48 –49.

¹¹ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ 4, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2550), หน้า 1.

¹² สทท.ธาตุ. (บาลี) 29, สทท.ธาตุ. (ไทย) 143.

¹³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒539), หน้า 296.

ปัญญา หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้ทั่ว รู้ซึ่ง ปรินิพพานรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจแยกได้ในเหตุผลดีชั่ว รู้คุณโทษ รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นความรู้ที่จัดการอาสวะกิเลสทั้งปวง เป็นความรอบรู้ที่มองเห็นในกองสังขารตามความเป็นจริง¹⁴

ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรคได้อธิบายความหมายของปัญญาไว้ว่า ปัญญา คือ ความรอบรู้ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา เรียกว่าปัญญา ความรอบรู้ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา หรือวิปัสสนาญาณที่สัมปยุต (ประกอบ) ด้วยกุศลจิตพิจารณาไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างแจ่มแจ้ง ชื่อว่าปัญญา ความรู้ทั่ว คือเข้าใจดีโดยประการต่าง ๆ ยิ่งกว่า การรู้ด้วยสัญญา และวิญาณ ความรู้นี้ ฟังทราบว่าเป็นความรู้ทั่ว คำที่ว่า “ได้ชื่อว่าปัญญา เพราะอรธว่า รู้ทั่ว”¹⁵

กิริยาที่รู้ชอบ รู้ดี รู้พิเศษ เรียกว่า ปัญญา มีการรู้การต่าง ๆ ถ้าจะกล่าวถึง ธรรมชาติที่จะทำให้ออกการต่าง ๆ นั้น มี 3 ประการ คือ

- (1) สัญญา คือ การรู้จักอารมณ์ สีเขียว สีเหลือง เป็นต้น
- (2) วิญาณ คือ รู้อารมณ์เขียว เหลือง เป็นต้นทำให้เข้าใจถึงไตรลักษณ์
- (3) ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว รู้โดยประการต่าง ๆ

ทั้ง 3 ประการนี้ มีกิริยาให้รู้อารมณ์เหมือนกัน แต่สัญญาก็วิญาณ 2 ประการเบื้องต้นนั้น ไม่รู้พิเศษเหมือนปัญญา สรุปแล้วปัญญาที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายไว้ นั้น จึงหมายถึงความรู้ทั่ว¹⁶

คัมภีร์ต่างๆในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น กล่าวถึงเรื่องของปัญญาไว้มากมาย ความหมายของปัญญาในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธองค์ได้ให้ความหมายไว้ กล่าวคือ ปัญญาตรัสเรียกว่า **เครื่องกำจัด** คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคันคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญาทรีย ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาทความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้วความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ นี้ชื่อว่าปัญญา¹⁷ นอกจากนี้ยังมีคำที่ใช้เรียกแทนปัญญา และมีความหมายในลักษณะเดียวกันกับความหมายข้างต้น ได้แก่ **ธี** ปัญญาเครื่องทรงจำ¹⁸ **โมณะ** ปัญญาที่ทำให้เกิดความเป็นมณี คือ ไม่เข้าไปติดในความยึดถือ

¹⁴ ที.ปา. (ไทย) 11/ 228 / 231; อภ.วิ. 35 /804 / 438.

¹⁵ วิสุทธิ. (ไทย) 3/4.

¹⁶ วิสุทธิ. (ไทย) 3/2.

¹⁷ ชุ.ม. (ไทย) 29/21/92.

¹⁸ ชุ.ม. (ไทย) 29/10/54.

ทั้งหลาย¹⁹ เป็นผู้ที่สงบ คลายความตระหนี่ สงบในราคะ โทสะ โมหะ²⁰ มันทา หมายถึง ความไม่ยึดติด²¹ เช่นเดียวกัน

ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต อธิบายความหมายว่า ปัญญา หมายถึง ความรู้ธรรมที่เป็นกุศล อกุศล ธรรมที่มีโทษ ไม่มีโทษ ธรรมดำ (ธรรมที่ให้ผลเป็นทุกข์) ธรรมขาว (ธรรมที่ให้ผลเป็นสุข) ธรรมที่ควรเสพ ธรรมที่ไม่ควรเสพ ธรรมที่ไม่สามารถทำให้เป็นพระอริยะ และธรรมที่สามารถทำให้เป็นอริยะ ปัญญาในความหมายนี้ หมายถึงปัญญาในระดับโลกียะ เป็นความรู้ที่เกิดจากการฟังและการคิดพิจารณา²²

ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต เป็นต้น อธิบายความหมายว่า ปัญญา หมายถึงเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ข้าแแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ปัญญาในความหมายนี้ หมายถึงปัญญาในระดับโลกียะและโลกุตตระ เป็นความรู้ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากัมมัญฐาน ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งบรรลุมรรคผล²³

ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย อิติกนิบาต ได้กล่าวไว้ในปัญญาปริหีนสูตร²⁴ พอสรุปความได้ว่า ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย ที่เสื่อมจากอริยปัญญา ชื่อว่าเสื่อมถึงที่สุดสัตว์เหล่านั้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ คับแค้น อึดอัด เราร้อนในปัจจุบัน หลังตายแล้วพึงหวังได้ทุกคติ ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย ที่ไม่เสื่อมจากอริยปัญญา ชื่อว่าไม่เสื่อม สัตว์เหล่านั้น ย่อมอยู่เป็นสุข ไม่คับแค้น ไม่อึดอัด ไม่เราร้อนในปัจจุบัน หลังตายแล้ว พึงหวังได้สุคติ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสเนื้อความดังกล่าว มาในพระสูตรนี้ ได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ท่านจงดูชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ที่ยึดมั่นในนามรูป เข้าใจว่า นี่เท่านั้น เป็นจริง เพราะเสื่อมจากปัญญา ปัญญาที่เป็นเหตุให้ถึงความทำลายกิเลสและปัญญาที่รู้ชัดความสิ้นไป แห่งชาติและภพโดยชอบ เป็นปัญญาที่ประเสริฐในโลก เทวดาและมนุษย์ ย่อมรักปรารถนาดีต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ผู้มีสติ ไพบูลย์ มีพระปัญญาผ่องใส มีพระสรณะเป็นร่างกายสุดท้าย

ปัญญาในพระพุทธศาสนา นอกจากจะสอนมุ่งเน้นไปที่การดับทุกข์ทางจิตใจ (โลกุตตรปัญญา) ดังที่กล่าวมา ยังมุ่งเน้นไปที่การนำปัญญาไปใช้ในหน้าที่การงานในชีวิตประจำวันได้อีกด้วย เพื่อให้ชีวิตเป็นไปเพื่อความดับทุกข์หรือดับปัญหาต่าง ๆ ที่จะเกิดตามมาทางด้านส่วนร่างกาย (โลกีย

¹⁹ ชุ.ม. (ไทย) 29/14/68.

²⁰ ชุ.ม. (ไทย) 29/189/533.

²¹ ชุ.จ. (ไทย) 30/11/79.

²² อง.นวก. (ไทย) 23/5/439.

²³ อง.สตตก. (ไทย) 23/4/7.

²⁴ ชุ.อิติ. (ไทย) 25 / 41 / 389.

ปัญญา) บุคคลผู้มีปัญญา รู้จักพิจารณาใคร่ครวญไตร่ตรองในหลักเหตุผลอย่างประจักษ์ชัด แล้วจึงประกอบกิจการงานทุกอย่างได้ตามสมควร ดังนี้สุภาษิตที่ว่า²⁵

ผู้มีปัญญาถึงพร้อมด้วยความรู้ ฉลาดในวิธีจัดการงาน รู้จักกาล รู้จักสมัยขยันหมั่นเพียร ไม่ประมาท เขาพึงอยู่ในราชการได้

ในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค อธิบายความหมายว่า ปัญญา หมายถึง ความรู้หรือรรณธรรมโดยประการนั้น ๆ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น²⁶

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงความหมายของปัญญาไว้ดังนี้ **อะไรเป็นปัญญา** ปัญญาที่พึงเจริญ พึงยังประโยชน์ให้สำเร็จ คือวิปัสสนาญาณอันสัมปยุตด้วยกุศลจิตเป็นปัญญา²⁷

อะไรชื่อว่าปัญญา ที่ชื่อว่าปัญญาเพราะอรรถว่ารู้ชัด ที่ชื่อว่า รู้ชัดนี้ คืออย่างไร?

คือความรู้โดยประการต่างๆ พิเศษยิ่งกว่าอาการ คือความรู้ และความรู้แจ้งจริงจริงอยู่แม้เมื่อสัญญา วิญญาณ และปัญญา จะเป็นความรู้ด้วยกัน แต่สัญญา เป็นสักแต่ ความหมายรู้อารมณ์ เช่น รู้จักว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้นเท่านั้น แต่ไม่อาจให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้ วิญญาณย่อมรู้อารมณ์ว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้นด้วย และยอมให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะได้ด้วย แต่ไม่อาจจะให้ก้าวหน้า ไปถึงความปรากฏแห่งมรรคได้ ส่วนปัญญาย่อมรู้อารมณ์และให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะ ด้วยอำนาจแห่งนัยดังกล่าวแล้ว ทั้งให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรคด้วย²⁸

ในคัมภีร์มิลินทปัญหาได้อธิบายถึงลักษณะของปัญญาไว้ว่า “ปัญญา มีลักษณะตัด ให้ขาด อีกอย่างหนึ่ง ปัญญา มีลักษณะส่องสว่าง” คือเมื่อมีปัญญาเกิดขึ้น ย่อมกำจัดอวิชชา ทำให้เกิดความสว่างคือวิชา พิจารณาเห็นได้ว่าสรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มี ตัวตน เปรียบดังแสงไฟย่อมขจัดความมืด ทำให้ทุกสิ่งปรากฏชัด²⁹

ปัญญาภาวนา คือการพัฒนาปัญญา ความรู้ความเข้าใจทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันสภาวะของโลกและชีวิต ทำจิตใจให้เป็นอิสระได้จนถึงขั้นสูงสุด³⁰

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ปัญญาความรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ ตามที่กล่าวมาในพระไตรปิฎก มุ่งสอนให้เราารู้เรื่องที่สำคัญสองอย่าง ประการแรก เป็นเรื่องเกี่ยวกับความฉลาดรอบรู้ของชาวโลกทั่วไป โดยมีจุดมุ่งหมายทางวัตถุภายนอกที่เป็นรูปธรรมเป็นสำคัญ ประการที่สอง เป็นเรื่องเกี่ยวกับทางธรรมะ คือการดำเนินชีวิตไปเพื่อความดับทุกข์ โดยมีจุดมุ่งหมายทางจิตที่เป็นนามธรรมเป็นสำคัญ มุ่งสอนให้รู้ถึงเหตุแห่งความเสื่อม และความเจริญ สอนให้รู้ถึงความก้าวหน้าและความถลำหลัง ของสิ่ง

²⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 28 / 965 / 182.

²⁶ ขุ.ป.อ. (บาลี) 108 - 109/398.

²⁷ พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, 2546), หน้า 731.

²⁸ เรื่องเดียวกัน. หน้า 731 - 732.

²⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มิลินทปัญหา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2547), หน้า 41.

³⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พัฒนาตน**, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกจำกัด, 2544), หน้า 59.

ที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ครอบคลุมไปทั้งหมดทุกเรื่อง เพราะว่า บุคคล สังคม โลก จะประสบ ความเสื่อมและบรรลุลความเจริญได้ ก็ด้วยรู้เหตุของสิ่งทั้งสองอย่างนี้ ดังที่กล่าวมา

2.2 ปัญญาที่ปรากฏในหมวดธรรมต่าง ๆ

จากการศึกษาในหมวดธรรม เราได้พบว่าปัญญาได้ปรากฏในหลักธรรมต่าง ๆ เช่น ไตรสิกขา 3 อริยมรรค 8 อินทรีย์ 5 ละ 5 อิทธิบาท 4 และโพชฌงค์ 7 ดังนี้

1. ปัญญาในหลักไตรสิกขา

สิกขาหมายถึงการศึกษาเรียนรู้ ฝึกอบรมปฏิบัติตนให้มีความประพฤติที่บริสุทธิ์ โดยมี จุดมุ่งหมายสูงสุดให้เกิดปัญญาในระดับ ส่วนไตรสิกขาก็หมายถึงการเรียนรู้ในสามเรื่องของไตรสิกขา ซึ่งปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของหลักไตรสิกขา 3 ดังนี้ คืออริยศีลสิกขา³¹ เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นในความ ประพฤติไม่ล่อลวง ความสำรวมระงับอินทรีย์สังวร เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล มีศีลวิ สุทธิ เป็นเกราะป้องกันกิเลสทั้งปวงส่วน อริยจิตสิกขา³² เป็นข้อปฏิบัติเพื่อฝึกอบรมจิตให้เกิดจิตตวิสุทธิ ให้จิตมีสมาธิตั้งมั่นเป็นบรรลุลธรรมสัมมาสมาธิ เมื่อศึกษาตามหลักการของสองขั้นตอนนี้แล้วจะเป็น บาทฐานสำคัญให้สามารถศึกษาในขั้นตอนสุดท้าย คือ ปัญญาสิกขา เป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญารู้ แจ้ง ซึ่งปัญญารู้แจ้งหมายถึงปัญญาที่เกิดขึ้นการทำจิตให้สงบหรือสมาธิ เป็นผลพวงที่สืบเนื่องต่อกัน

2. ปัญญาในอริยมรรคมีองค์ 8

ปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางสายกลาง ซึ่งเป็นหนทางนำไปสู่ทางหลุดพ้นจากทุกข์ อริยมรรคมีองค์ 8 ที่หมายถึง ทางสายเดียวมีองค์แปดประการอันประเสริฐที่ทำให้คนเป็นพระอริยะมี องค์ประกอบ 8 อย่างคือ³³ ความเห็นดี ความคิดดี เจริญใจดี การงานดี การเว้นมิจฉาชีพทุกรูปแบบ ความเพียรดี ความระลึกดี และความตั้งใจดี ที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ ตามลำดับ

เมื่อนำเรื่องปัญญาที่เป็นส่วนหนึ่งของอริยมรรคนี้ควบคู่ไปกับเรื่องปัญญาที่ส่วนหนึ่ง ของไตรสิกขาในหัวข้อที่ผ่านมา ควรทำความเข้าใจเพิ่มเติมว่า ปัญญาในไตรสิกขามีขอบเขตเนื้อหาที่ กว้างกว่าปัญญาในอริยมรรค กล่าวคือ ปัญญาในอริยมรรคสามารถสรุปลงในปัญญาในไตรสิกขา แต่ ในทางกลับกันปัญญาในไตรสิกขาไม่สามารถสรุปลงในปัญญาในอริยมรรคได้เนื่องจากปัญญาใน อริยมรรค (สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ) จะต้องปฏิบัติและเกิดขึ้นพร้อมกันกับอริยมรรคข้ออื่นทุก ข้อเพื่อการตรัสรู้ แต่ปัญญาในไตรสิกขาในระดับต้นอาจแยกกันปฏิบัติกันกับไตรสิกขาข้ออื่นก่อนได้³⁴

3. ปัญญาในอินทรีย์ 5

ปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของการวัดความพร้อมและความก้าวของผู้ปฏิบัติ ซึ่งคำว่าอินทรีย์ คือ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน คือ ธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่กำจัดกวาดล้างอกุศลธรรม

³¹ ขุ.ป. (ไทย) 31/170/267, อง.ตัก. (ไทย) 20/90/318.

³² ที.ส. (ไทย) 9/226-233/75-77, ม.ม. (ไทย) 12/51/41.

³³ ส.สพ. (ไทย) 18/146/176,245/259,265.

³⁴ เอื้อมอร ชลวร, การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท, สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธ ศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ,2553),หน้า 26.

ทำให้เกิดความพร้อมในการทำงานและปฏิบัติธรรมก้าวหน้าไปได้ อินทรีย์ 5 นอกจากมีปัญญาเป็นส่วนหนึ่งแล้วยังมีอีก 4 ประการได้แก่ (1) ศรัทธา หมายถึงความเชื่อที่มีเหตุผล (2) วิริยะ หมายถึงความเพียรพยายาม ก้าวหน้าไม่ท้อถอย (3) สติ หมายถึง ความระลึกได้ (4) สมาธิ หมายถึง ความมีใจตั้งมั่นแน่วแน่ในกิจ³⁵

อินทรีย์ 5 นี้ ส่งผลเป็นปัจจัยต่อกัน กล่าวคือ ศรัทธาทำให้เกิดความเพียร ความเพียรช่วยให้สติมั่นคง เมื่อสติมั่นคงแล้วก็ได้สมาธิ เมื่อมีสมาธิดีแล้ว จะเกิดความเข้าใจเห็นถึงโทษของอวิชชา (ปัญญา)³⁶ นอกจากนี้ ความสมดุลระหว่างอินทรีย์ของแต่ละบุคคลยังส่งผลต่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม กล่าวคือ ความสมดุลระหว่างศรัทธากับปัญญา และความสมดุลระหว่างสมาธิกับวิริยะ เมื่ออินทรีย์ 2 คู่นี้เสมอกัน การปฏิบัติธรรมจะมีประสิทธิภาพส่วนสดียิ่งมากยิ่งขึ้น³⁷

4. ปัญญาในพละ 5

พละ 5 นี้ประกอบไปด้วย ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เช่นเดียวกับอินทรีย์ 5 เพียงแต่พละ 5 มุ่งให้เห็นถึง พลังที่เป็นกำลังหนุนให้เข้มแข็งมั่นคง แต่อินทรีย์ 5 มุ่งให้เห็นถึงความใหญ่ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน

พละ 5 หมายถึง เป็นพลังทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ซึ่งไร้ศรัทธาเป็นต้น แต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้ [ส่วน] อินทรีย์ 5 หมายถึง เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่างๆ ของตน คือเป็นเจ้าการในการครอบงำซึ่งความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาทความฟุ้งซ่าน และความหลงตามลำดับ³⁸

5. ปัญญาในอิทธิบาท 4

ปัญญาไม่เพียงแสดงบทบาทแค่นี้ที่นำเสนอผ่านมามาก่อน ปัญญายังเป็นส่วนหนึ่งของคุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์ ทางแห่งความสำเร็จ และคุณธรรมที่ นำไปสู่ความสำเร็จ แห่งผลที่มุ่งหมายที่เรียกรวมว่า “อิทธิบาท 4”³⁹

อิทธิบาท แปลว่า “ทางไปสู่ความสำเร็จหรือคุณธรรมที่ให้ถึงความสำเร็จ เป็นเรื่องของการกระทำ”⁴⁰ การกระทำใดๆ ให้สำเร็จต้องมีองค์ประกอบ 4 ประการด้วยกัน คือ (1) ฉันทะ หมายถึง ความพอใจ ใฝ่ใจรัก (2) วิริยะ หมายถึง ความขยันหมั่นทำสิ่งนั้นด้วยความพยายาม (3) จิตตะ หมายถึง ความคิดมุ่งมั่น (4) วิมังสา หมายถึง ความไตร่ตรองหรือทดลอง คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง

6. ปัญญาในโพชฌงค์ 7

สุดท้ายนี้ ปัญญายังเป็นส่วนหนึ่งของโพชฌงค์ 7 อันเป็นสนามปฏิบัติการทางปัญญา เป็นธรรมที่เกื้อหนุนในการเจริญสมาธิ และเป็นที่ใช้สมาธิเพื่อประโยชน์ที่สูงขึ้นไปจนบรรลุวิชชาและ

³⁵ ส.สพ. (ไทย) 18/373/451.

³⁶ ส.ม. (ไทย) 19/520/334.

³⁷ ที.ม.อ. (ไทย) 2/2/334.

³⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 187.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 553.

⁴⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2545), หน้า 13.

วิมุตติ โภชนงค์ทั้ง 7 ประการได้แก่ (1) สติ คือ ความระลึกได้ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่องหมายถึง สติที่คลุมตั้งแต่การมีสติกำกับตัว ใจอยู่กับสิ่งที่กำลังกำหนดพิจารณาเฉพาะหน้า การระลึกรวบรวมธรรมที่ได้เล่าเรียนหรือสิ่งที่ต้องใช้ต้องทำ มานำเสนอต่อปัญญาตรวจสอบพิจารณา (2) ัมมวิจยะ คือ ความเพียรธรรม ความสอดคล้องสืบค้นธรรม (3) วิริยะ คือ ความเพียรหมายถึง ความแกล้วกล้า เข้มแข็ง กระตือรือร้นในธรรมหรือสิ่งที่ปัญญาเห็นได้ บากบั่นรุกไปข้างหน้า ไม่ท้อแท้ (4) ปีติ คือ ความอิ่มใจ หมายถึง ความเอิบอิ่ม ปลาบปลื้ม พูใจ (5) ปัสสทธิคือ ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ หมายถึง ความผ่อนคลายกายใจ สงบระงับ ไม่เครียด เบาสบาย (6) สมาธิ คือ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์ หมายถึง ความมีอารมณ์หนึ่งเดียวทรงตัวสม่ำเสมอ ไม่ฟุ้งซ่าน (7) อุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริงหมายถึง ความมีใจเป็นกลาง นิ่งดูไป ไม่สอดแส ไม่แทรกแซง⁴¹ โดยที่ัมมวิจยะจัดเป็นปัญญา⁴²

2.3 บ่อเกิดของปัญญา

บ่อเกิดของปัญญา หมายถึง แหล่งที่เกิด แหล่งที่มา ต้นกำเนิดของปัญญา หรือกระบวนการ วิธีการ ขั้นตอนที่ทำให้เกิดปัญญา ปัญญานั้นเป็นสิ่งที่สามารถทำให้เกิดและพัฒนาให้เจริญงอกงามได้ ดังที่พระพุทธองค์ทรงจัดปัญญาภาวนาคือการพัฒนาปัญญา เป็นการพัฒนาหรือภาวนาอย่างหนึ่งในภาวนา 4 อย่าง ดังนั้น ปัญญาที่จะเกิดขึ้นได้นั้นจะต้องรู้ถึงสาเหตุของมัน ดังพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า⁴³

ปัญญาเพียงดั่งแผ่นดินเกิดเพราะการประกอบ และเสื่อมไปเพราะการไม่ประกอบ
เมื่อรู้ทางเจริญและทางเสื่อม แห่งปัญญาทั้ง 2 ทางนี้แล้ว บุคคลพึงตั้งตนโดยวิธีที่
ปัญญา เพียงดั่งแผ่นดินจะเจริญยิ่งขึ้น

ปัญญาแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ โลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา ในหัวข้อบ่อเกิดของปัญญานี้ขอแยกออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ บ่อเกิดของปัญญาในทางโลก และบ่อเกิดของปัญญาในทางธรรม เพราะปัญญาในทางโลกสิ้นสุดอยู่ที่ปัญญาชั้นโลกียะ มิได้เป็นพื้นฐานของโลกุตตรปัญญาโดยตรง ส่วนโลกียปัญญาในทางธรรมนั้นเป็นพื้นฐานของโลกุตตรปัญญาต่อไป นั่นคือการจะทำให้เกิดปัญญาชั้นโลกุตตระได้ จำเป็นต้องทำให้เกิดปัญญาชั้นโลกียะก่อน แล้วจึงพัฒนาขึ้นไปจนถึงปัญญาชั้นโลกุตตระ

บ่อเกิดของของโลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญาในทางธรรม คือ

1.มีศรัทธา คือความเชื่อ ศรัทธาในครูอาจารย์ซึ่งเป็นกัลยาณมิตรในการพำนาในการทำความดี รู้จักสิ่งที่ควร และไม่ควรตามปัญญาที่แยกคาย ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม 4 ประการย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา ธรรม 4 ประการอะไรบ้าง คือ⁴⁴

⁴¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต),พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 205-206.

⁴² อภ.วิ. (ไทย) 35/467/358.

⁴³ ชุ.ธ.(บาลี) 25/282/120.

⁴⁴ อง.จตุกก. (ไทย) 21/248/368.

1. สัปปริสสังเสวะ (การคบสัตบุรุษ)
2. สัทธัมมัสสวนะ (การฟังสัทธรรม)
3. โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย)
4. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม)

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม 4 ประการนี้แลย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา การมีศรัทธา มีครูอาจารย์ กัลยาณมิตร หรือการคบหาสัตบุรุษ นำไปสู่ขั้นตอนต่อไปได้แก่

2. **สุตะ** หรือ **สัทธัมมัสสวนะ** คือการฟังธรรม การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม

3. **โยนิโสมนสิการ** การทำในใจโดยแยบคาย การคิดพิจารณาทำความเข้าใจในเรื่องที่ได้ฟังได้เรียนมา เพื่อให้นำไปปฏิบัติได้ถูกต้อง

4. **ธัมมานุธัมมปฏิบัติ** การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือ การให้ทาน ในส่วนของกุศล ทำให้เกิดทานมยปัญญา การรักษาศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 หรือศีล 227 ทำให้เกิดศีลมยปัญญา การรักษาศีลมีประโยชน์เพื่อเป็นพื้นฐานแก่การเจริญสมณะและวิปัสสนา การเจริญสมณกรรมฐาน ทำให้บรรลุมานสมาบัติ 8 ซึ่งแบ่งเป็น รูปฌาน 4 และอรุฌาน 4 เมื่อบรรลุมานสมาบัติ 8 แล้วฝึกให้ชำนาญ เป็นบาทฐานทำให้เกิดอภิญญา 5 มีอิทธิวิธ แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ เป็นต้น

บ่อให้เกิดปัญญาที่สำคัญคือปัญญาที่สำเร็จด้วยอานุภาพแห่งกรรมเก่ามาแล้ว หรือเรียกว่า “สชาติปัญญา” เป็นปัญญาที่พร้อมมากับชาติกำเนิด เพราะการได้เกิดเป็นมนุษย์นี้ มาด้วยอำนาจของกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล คือเป็นกรรมที่กระทำด้วยความฉลาด กุศลแปลว่ากิจของคนฉลาด เมื่อกุศลเป็นกิจของคนฉลาด ก็แปลว่าเป็นกรรมของคนมีปัญญานำให้เกิดมาเป็นมนุษย์ จึงได้มีปัญญาที่เป็นตัวความฉลาด อันสูงยิ่งกว่าอายุตนเองนี้มาแต่กำเนิดเพราะฉะนั้นมนุษย์เราจึงมีปัญญาที่เป็นตัวความรู้ทั่วถึง ที่เป็นตัวความฉลาดมาแต่กำเนิด ปัญญาอีกส่วนหนึ่งคือปัญญาที่ได้จากการฝึกฝนและพัฒนาตนเอง และสามารถพัฒนาต่อไปได้ตลอดอายุขัย จนกระทั่งเกิดปัญญารู้แจ้งในสรรพสิ่ง อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้ ดังนั้นปัจจัยที่จะเป็นบ่อเกิดของปัญญามี 3 ทางคือ

1. สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง
2. จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด
3. ภวานามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรม

1. **สุตมยปัญญา** หมายถึง “ปัญญารู้ชัดธรรมที่ได้สดับมานั้น ชื่อว่าสุตมยปัญญา”¹⁹ คือ ความรู้ที่สำเร็จจากการฟัง เช่นการศึกษาเล่าเรียน ฟังเข้าใจให้แจ่มแจ้งตามวิชาการที่นำมาอบรมสั่งสอนนั้นจนจำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมายเอาปัญญาที่เกิดจากการฟังธรรม รวมไปถึงปัญญาที่เกิดจากการศึกษาหาความรู้ในทางโลก ความรู้ที่เกิดจากการได้ยินได้ฟังนี้เอง ทำให้มนุษย์สร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นมากมาย วิวัฒนาการจากความรู้เดิม เพื่อฝึกฝนตนเองเริ่มตั้งแต่การศึกษาเล่าเรียนในวัยเด็ก จนเติบโตนำความรู้เหล่านั้นมาประกอบอาชีพที่สุจริต เลี้ยงดูตนเองและครอบครัวให้ได้อยู่อย่างสะดวกสบาย อันนับเป็นปัญญาในทางโลกที่มนุษย์ส่วนใหญ่ดำเนินอยู่เป็นโลกียปัญญา หากได้มีโอกาสฟังธรรมจนเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ ก็จะมีโอกาสพัฒนาตนเองไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “คนต้องการบรรลุนิพพาน เชื่อฟังคำสั่งสอนของพระอรหันต์ ไม่ประมาท รู้จักพิจารณาพิจารณา ตั้งใจฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญาคุณภาพของการฟังด้วยดี ก่อให้เกิดปัญญาได้อย่างไร โดยคราวที่พระพุทธองค์เสด็จออกประกาศพระธรรมจักรและตรัสสอน

เรื่อง มัชฌิมาปฏิปทา อริยมรรคมีองค์ 8 และอริยสัจ 4 แก่ปัญจวัคคีย์เป็นพวกแรกนั้น พระโกณฑัญญะได้เกิดธรรมจักขุหรือดวงตาเห็นธรรมได้กล่าวว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” พระพุทธองค์ทรงอุทานว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ” พระโกณฑัญญะได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นครั้งแรก จากการได้ฟังพระพุทธองค์ตรัสสอนเพียงครั้งเดียว การฟังด้วยดีเพื่อให้เกิดปัญญานั้น หมายถึงว่าต้องฟังด้วยความตั้งใจ ด้วยจิตที่ตั้งมั่น มีความศรัทธาแก่ผู้สอน และต้องมีการสั่งสมจึงจะเกิดปัญญาขึ้นได้

คุณสมบัติของผู้มีปัญญาจากการสั่งสมสุตะ ทำให้เป็นผู้ที่มีความรู้มาก เป็นผู้คงแก่เรียนเป็นที่รักที่พอใจและเคารพของผู้อื่น เรียกผู้นั้นว่า “พหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ที่ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลาย ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แหวงตลอดดีด้วยทิวณฺฐิ”²³ คือ มีความเข้าใจได้ลึกซึ้ง และสามารถถ่ายทอดได้ดี ได้ครบถ้วน ด้วยความเห็นที่ถูกต้อง ความรู้ที่ว่่านีสามารถนำมาพัฒนาตนเองและสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้อีกด้วย

2. จินตามยปัญญา หมายถึงความรู้ที่สำเร็จจากการใช้ความคิดหรือการคิดอย่างเป็นกระบวนการ หรือเป็นการคิดแบบมีเหตุมีผล แล้วน้อมนำธรรมนั้นไปพิจารณาไตร่ตรอง ใคร่ครวญ หรือในทางพระพุทธศาสนาเรียกวิธีคิดแบบนี้ว่าเป็นการคิดแบบโยนิโสมนสิการ คือลักษณะของผู้ที่มีความคิดโดยแยบคายนั้น “จะเป็นผู้ที่มีความตรึกตรอง เพ่งพินิจเพราะผู้มีปัญญา เพ่งพินิจ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้มีปัญญาทราวม ไม่มีจิตตั้งมั่น ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง 100 ปี”

ปัญญาที่เกิดจากการคิดนี้ เป็นปัญญาที่เกิดจากการพบเห็นเรื่องราวที่ประสบมาแล้วคิดหาเหตุและผลด้วยปัญญาของตนเอง การคิดอย่างเป็นกระบวนการนี้ต้องใช้จิตที่เป็นสมาธิหรือจากการเพ่งพินิจนั่นเอง ด้วยกระบวนการความคิดที่เป็นระบบจึงมีการสั่งสม ส่งผลทำให้ผู้นั้นเป็นผู้มีความคิดที่แยบคาย คิดตามเหตุผลตามสภาวะที่เกิดขึ้นจริง และใช้ปัญญานี้มาประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตนั้นมาคิด พิจารณา เล็งเห็นถึงคุณค่า ประโยชน์และโทษจากรื่องราวนั้นๆ จะทำให้เกิดปัญญาที่สามารถไตร่ตรองถึงสภาวะธรรมอันเหมาะสม นี่จึงเป็นคุณสมบัติของจินตามยปัญญา

3. ภาวนามยปัญญา หมายถึงความรู้ที่สำเร็จจากการเจริญภาวนา เป็นปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนลงมือปฏิบัติด้วยตนเองอย่างแท้จริง โดยมีตนเองเป็นที่พึ่ง มนุษย์สามารถพัฒนาปัญญาให้เจริญขึ้นจากการภาวนานี้เอง จากการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนเอง และภาวนามยปัญญานี้สามารถพัฒนาไปสู่โลกุตระปัญญาได้ ดังที่กล่าวแล้วว่าปัญญานั้นเป็นแสงสว่างโลก เพราะแสงสว่างทำให้มนุษย์มองเห็นสรรพสิ่งได้อย่างชัดเจน แสงสว่างที่เกิดจากปัญญานั้นจึงเปรียบเสมือนแสงนำทางให้มนุษย์ได้เดินทางอย่างถูกต้อง ได้เรียนรู้ และจดจำจากประสบการณ์เช่น ความทุกข์ ไม่ว่าจะจะเป็นความทุกข์ทางกายหรือทางใจ มนุษย์ทั้งหลายต่างเกลียดกลัวและไม่อยากให้เกิดขึ้นในชีวิตของตน และเนื่องจากมนุษย์ทั้งหลายขาดปัญญานี้เองจึงทำให้มนุษย์ต้องวนเวียนอยู่กับความทุกข์เดิมๆ โดยหาทางออกไม่ได้ ถ้าหากมนุษย์เข้าใจในเรื่องของความทุกข์และชวนชวยพากเพียรในการฝึกฝนตนเองเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงให้พ้นจากความทุกข์ ปัญญาจะเป็นเครื่องนำทางสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ได้บ่อเกิดปัญญาทั้งสามนี้ เป็นการอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นนั้น เป็นทางก่อให้เกิดปัญญา ด้วยการฝึกฝนนี้เองจึงสามารถที่จะพัฒนาไปถึงจุดหมายสูงสุดได้

คือพระนิพพานตั้งนั้นคงไม่ต้องกล่าวถึงปัญญาที่จะนำมาใช้ในทางโลก ที่พร้อมจะเกิดขึ้นทุกเมื่อตราบไต่ที่ยังพากเพียรในการการฝึกตนอยู่ และสามารถนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิตได้เป็นอย่างดี

2.4 ระดับปัญญา

ปัญญา คือ ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความเข้าใจ ความรู้ซึ่ง ในคัมภีร์วิมุตติมรรคได้จัดระดับปัญญาออกเป็นหมวด ๆ พอสรุปได้ดังนี้⁴⁵

ทุกะ หมวดแห่งปัญญา 2 ประเภท

ในทุกะนั้นมี 1 จัดปัญญาไว้ 2 ประการ คือ

โลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา ปัญญาที่สัมปยุตด้วยอริยมรรคอริยผลเป็นโลกุตตรปัญญา ส่วนปัญญาอย่างอื่นเป็นโลกียปัญญา และโลกียปัญญาประกอบด้วยอาสวะ สังขันธ์ คันถะ เป็น โอะฆะ โยคะ นีวรณ ฝัสสะ สังสารวัฏและกิเลส ส่วนโลกุตตรปัญญาปราศจากอาสวะ ไม่มีสังขันธ์ ไม่มี คันถะ ไม่มีโอะฆะ ไม่มีนีวรณ ไม่มีสังสารวัฏ และไม่เป็นกิเลส

ติกะ (ปัญญา 3 ประเภท) นัยที่ 1

ปัญญา 3 ประเภท คือ จินตตามยปัญญา สุตมยปัญญา และ ภวานามยปัญญา

ในปัญญา 3 ประเภทนั้น ปัญญาที่บุคคลได้มาโดยไม่ได้เรียนจากผู้อื่น เป็นปัญญาที่เกิดจากกรรมที่เป็นของบุคคล หรือ ปัญญาที่ตรงกับความจริงเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับหน้าที่การงาน หรือเกี่ยวกับศาสตร์นี้ เรียกว่าจิตตามยปัญญา ปัญญาที่ได้มาโดยการเรียนจากผู้อื่น เรียกว่า สุตมยปัญญา บุคคลเมื่อบำเพ็ญสมาธิ ทำปัญญาให้เกิดขึ้นนี้เรียกว่า ภวานามยปัญญา

ติกะนั้นมี 2

ปัญญาอีก 3 ประการ คือ อายโกศล อปายโกศล และอุบายโกศล

ปัญญาทั้ง 3 ประการนี้ คือ บุคคลเมื่อบำเพ็ญธรรม อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมไป กุศลธรรมทั้งหลายย่อมเกิดขึ้น ปัญญาที่เรียกว่าอายโกศล หนึ่งบุคคลเมื่อบำเพ็ญธรรม อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นและกุศลธรรมย่อมเสื่อมไป ปัญญาที่เรียกว่าอปายโกศล ความฉลาดในอุบายทั้งปวงอันจะนำไปสู่ความสำเร็จเรียกว่า อุบายกุศล

ติกะนั้นมี 3

ปัญญาอีก 3 ประเภทคือ อัจฉคามินีปัญญา อปจายคามินีปัญญา และปัญญาที่ไม่เป็นทั้งอัจฉคามินีและอปจายคามินี ปัญญาที่รอบรู้มรรค 4 เรียกว่าอัจฉคามินีปัญญา ปัญญาที่รอบรู้ผล 4 ทั้งที่เป็นอภัยกถุและไม่เป็นอภัยกถุจัดเป็นปัญญาที่ทั้งอัจฉคามินีและอปจายคามินี

จตุกกะนั้นมี 1

ปัญญา 4 ประเภท คือ กัมมัฏสะกตาญาณ 1 สัจจานุโลมิกญาณ 1 มัคคสมังคิญาณ 1 และ ผลสมังคิญาณ 1

ปัญญาทั้ง 4 ประเภทนี้ คือ สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบเกี่ยวกับภกาวัตถุ 10 เรียกว่ากัมมัฏสะกตาญาณ ความรู้คล้อยตาความเป็นจริงว่าขันธไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เรียกว่า สัจจ

⁴⁵ พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า 276 – 279.

นุโลมิกญาณ ความรู้เกี่ยวกับมรรค 4 เรียกว่ามัคคสมังญาณ ความรู้เกี่ยวกับผล 4 เรียกว่าผลสมังคญาณ

จตุกกะณีย์ที่ 2

ปัญญาอีก 4 ประเภทคือกามาวจรปัญญา รูปาวจรปัญญา อรูปาวจรปัญญา และ อปริยาปันนปัญญา

ปัญญา 4 ประเภทนี้ กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องกับกามาวจรธาตุซึ่งเป็นอภัยกถุและไม่เป็นอภัยกถุ จัดเป็นกามาวจรปัญญา กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องกับรูปาวจรธาตุซึ่งเป็นอภัยกถุและไม่เป็นอภัยกถุจัดเป็นรูปาวจรปัญญา กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องกับอรูปาวจรธาตุเป็นอภัยกถุและไม่เป็นอภัยกถุจัดเป็นรูปอรูปาวจรปัญญา ปัญญาเกี่ยวเนื่องกับมรรค 4 ผล 4 เป็นอปริยาปันนปัญญา

จตุกกะณีย์ที่ 3

ปัญญาอีก 4 ประเภทคือ ธรรมญาณ อำนวยญาณ ปริจจญาณ และสัมมุติญาณ

ปัญญา 4 ประเภทนี้ คือ ความรู้เกี่ยวกับมรรค 4 ผล 4 เรียกว่าญาณ โยคีนันรู้อัตถอนาคต และปัจจุบัน โดยธรรมญาณ และโดยนัยนี้เธอรู้อัตถและอนาคคอันยาวไกล ความรู้ปริยสัจ 4 เรียกว่าอำนวยการความรู้จิตของผู้อื่นได้ เรียกว่าปริจจญาณ ความรู้ที่นอกเหนือความรู้ทั้ง 3 นี้ เรียกว่า สัมมุติญาณ

จตุกกะณีย์ที่ 4

ปัญญามี 4 ประเภทคือ

1. ปัญญาเกิดจากการรวบรวมและไม่เกิดจากการไม่รวม
2. ปัญญาเกิดจากการไม่รวมไม่เกิดจากการรวม
3. ปัญญาเกิดจากการรวมและการไม่รวม
4. ปัญญาเกิดจากการรวมก็ไม่ใช่และไม่รวมก็ไม่ใช่

ปัญญา 4 ประเภทนี้ กุศลปัญญาของกามาวจรธาตุเรียกว่าปัญญาเกิดจากการรวมและไม่เกิดจากการไม่รวม ปัญญาเกี่ยวกับมรรค 4 เรียกว่าปัญญาเกิดจากการไม่รวมและเกิดจากการรวม รูปาวจรปัญญาและอรูปาวจรปัญญา เรียกว่าปัญญาเกิดจากการรวมและการไม่รวม ปัญญาที่กำหนดลักษณะ ผลในภูมิ 4 และอารมณเณภูมิ 3 เรียกว่า ปัญญาเกิดจากการรวมก็ไม่ใช่และไม่รวมก็ไม่ใช่

จตุกกะณีย์ที่ 5

ปัญญา อีก 4 ประการคือ

1. ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่ใช่เพื่อความรู้แจ้ง
2. ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความรู้แจ้ง ไม่ใช่เพื่อความเบื่อหน่าย
3. ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายและความรู้แจ้ง
4. ปัญญาที่ไม่เป็นไปทั้งเพื่อความเบื่อหน่ายและความรู้แจ้ง

ปัญญา 4 ประเภทนั้น คือ

1. ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่ใช่เพื่อความรู้แจ้งอภิญญาและความรู้ปริยสัจ 4 เรียกว่าปัญญาเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่ใช่เพื่อความรู้แจ้ง

2. ปัญญาที่เป็นไปเพื่ออภิญญาจัดเป็นปัญญาที่เป็นไปเพื่อความรู้แจ้ง ไม่ใช่เพื่อความเบื่อหน่าย
3. ปัญญาในมรรค 4 เป็นปัญญาที่เป็นไปทั้งเป็นเพื่อความเบื่อหน่ายและเพื่อความรู้แจ้ง
4. ปัญญาอื่นนอกจากนี้เป็นปัญญาที่ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายและเพื่อความรู้แจ้ง

จตุกกะณินที่ 6

ปัญญาอีก 4 ประเภท อตถปฏิสัมภิตา อัมมปฏิสัมภิตา นิรุตติปฏิสัมภิตา และปฏิภาณปฏิสัมภิตา

ปัญญา 4 ประเภทนี้ ความรู้ความหมาย เรียกว่า อตถปฏิสัมภิตา ความรู้ธรรม เรียกว่าอัมมปฏิสัมภิตา ความรู้ในการแปลความหมายทางนิรุกติศาสตร์เรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิตา ความรู้เรื่องญาณ เรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิตา

จตุกกะณินที่ 7

ความรู้ผลอันเนื่องมาจากเหตุเรียกว่าอตถปฏิสัมภิตา ความรู้เหตุเรียกว่าอัมมปฏิสัมภิตา ความเข้าใจในการวิเคราะห์ธรรมเรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิตา ความรู้เรื่องญาณเรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิตา

จตุกกะณินที่ 8

ความรู้ทุกข์ และความดับทุกข์เรียกว่าอตถปฏิสัมภิตา ความรู้เหตุแห่งทุกข์และทางให้ถึงความดับทุกข์เรียกว่าอัมมปฏิสัมภิตา ความรู้กฎเกณฑ์ในการแปลความหมาย เรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิตา ความรู้เรื่องญาณ เรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิตา

จตุกกะณินที่ 9

ความรู้ธรรมคือสุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถาอุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อภัยภุคฺติธรรม เวทลละ เรียกว่า อัมมปฏิสัมภิตา ความรู้ความหมายของคำที่พูดออกไปว่านี่เป็นความหมายของเรื่องที่พูด นี้เรียกว่าอตถปฏิสัมภิตา ความรู้ความหมายของสิ่งที่ประกาศออกไปแล้วนี้เรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิตา ความรู้เรื่องญาณ เรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิตา

จตุกกะณินที่ 10

ความรู้เรื่องจักขุ เรียกว่าอัมมปฏิสัมภิตา ความรู้เรื่องทิวฐิเรียกว่าอตถปฏิสัมภิตา ความรู้ในการแปลความหมายของคำที่ประกาศออกไปแล้วเรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิตา ความรู้ที่ก่อให้เกิดความฉลาด เรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิตา

จตุกกะณินที่ 11

ปัญญาอีก 4 ประเภทคือ ทุกขญาณ สมุทยญาณ นิโรธญาณ มัคคญาณ ความรู้เกี่ยวเนื่องกับทุกข์เรียกว่าทุกขญาณ ความรู้เกี่ยวเนื่องกับเหตุแห่งทุกข์เรียกว่าสมุทยญาณ ความรู้เกี่ยวเนื่องกับความดับทุกข์เรียกว่านิโรธญาณ ความรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เรียกว่ามัคคญาณ

นอกจากระดับปัญญาที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ปัญญายังแบ่งได้อีกหลายระดับดังต่อไปนี้

1. ปัญญาในระดับโลกุตตร

เป็นปัญญาที่เหนือจากโลก เป็นปัญญาที่พ้นวิสัยของโลก ไม่เนื่องในภพทั้งสามคือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยโลกุตตรมรรค คือ มรรค ผลนิพพาน⁴⁶

2. ปัญญาในระดับโลกียอภิปัญญา

คือ การรู้อารมณ์ต่าง ๆ และคุณลักษณะของมันโดยอาศัยพลังจิตโดยตรงโดยไม่ต้องอาศัย ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง เช่น หลับตาแล้วแต่อาจมองเห็นรูป วัตถุ และเหตุการณ์ได้ ซึ่งอยู่ไม่ใกล้เกินวิสัยของตา เป็นต้น มี 5 ประการ⁴⁷ คือ

1. อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้
2. ทิพโสต หูทิพย์
3. เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดใจผู้อื่น
4. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้
5. ทิพจักขุ ตาทิพย์

และ ระดับโลกุตตรอภิปัญญา มี 1 ประการ คือ

6. อาสวักขยญาณ รู้จักทำอาสวะให้สิ้น

3. ระดับปัญญาที่แบ่งตามลักษณะสัมมาทิฐิ

ทิฐิ คือ ความเห็น ความเข้าใจตามแนวคิดของตน ลักษณะสำคัญของทิฐิ คือ การยึดถือเป็นของตน ความรู้ที่เป็นทิฐินี้ มีได้ตั้งแต่ขั้นไม่มีเหตุผล มีเหตุผลน้อยบ้าง มากบ้าง แต่เมื่อใดทิฐินั้นพัฒนาขึ้นไปเป็นความรู้ ความเข้าใจ ตามความเป็นจริง ที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง คือรู้ตรงตามสภาวะเรียกว่า สัมมาทิฐิ ปัญญาที่แบ่งตามลักษณะสัมมาทิฐินี้ มี 2 ประการดังต่อไปนี้⁴⁸

1) โลกียสัมมาทิฐิ คือ ปัญญาที่ยังขึ้นตรงต่อโลก ได้แก่ มีความเห็น ความเชื่อความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปในทางที่สอดคล้องกับศีลธรรมอันดีงาม รู้จักผิดชอบชั่วดี รู้ทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่ชีวิตตนเองครอบครัวและสังคม แต่ยังไม่หมดทุกข์ โลกียปัญญานี้ เป็นบาทฐานหรือเป็นบันไดก้าวแรกให้มนุษย์ก้าวเดินไปสู่เส้นทางแห่งโลกุตตรปัญญาในโอกาสต่อไป

2) โลกุตตรสัมมาทิฐิ คือ ปัญญาที่เหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลกธรรม ได้แก่ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ ไม่ตกเป็นทาสของกิเลสตัณหาอันเป็นมูลเหตุของความเร่าร้อนทางด้านจิตใจที่เรียกกันในภาษาสมัยใหม่ว่าไม่ตกเป็นทาสทางอารมณ์ของตนเอง ไม่ตกเป็นทาสของอำนาจหรือค่านิยมจากภายนอก มีพฤติกรรมที่อิสระเพราะมีจิตใจที่หลุดพ้น จากอำนาจของการปรุงแต่งจากสิ่งภายนอกของสังคมได้อย่างสิ้นเชิง

⁴⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธจนาบูรณมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม, หน้า 66.

⁴⁷ แสง จันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ:พิมพ์พัฒนาพานิช, 2534), หน้า 79.

⁴⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 435.

บางครั้งปัญญานี้ใช้แทนญาณได้ หรือที่เรียกว่าวิปัสสนาญาณ ซึ่งวิปัสสนาเพื่อปัญญา แบ่งออกได้เป็น 16 ระดับดังนี้⁴⁹

1. นามรูปปริจเฉทญาณ ญาณที่กำหนดจำแนกรู้นามและรูป คือรู้ว่าสิ่งทั้งหลายมีแต่รูปธรรม และนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่าอะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม
2. ปัจจยปริคคหญาณ (ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป คือรู้ว่ารูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนวปฏิจจสมุขบาท ก็ตีตามแนวกฎแห่งกรรมกัฏฐิ ตามแนววิภูษะ 3 กัฏฐิ เป็นต้น
3. สัมมสนญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ คือยกรูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายขึ้นพิจารณาโดยเห็นตามลักษณะที่เป็นขอไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน
4. อุทฺถัพพยานุปีสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นความเกิดและดับคือพิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นครั้งแล้วก็ต้องดับไปล้วนเกิดแล้วก็ดับไปทั้งหมด
5. ภังคานุปีสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นความสลาย คือ เมื่อเห็นความเกิดและดับเช่นนั้นแล้วคำนึงเด่นชัดในส่วนของความดับอันเป็นจุดจบสิ้น ก็เห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปทั้งหมด
6. ภยตุปีภูฐานญาณ ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว คือเมื่อพิจารณาเห็นความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนั้นแล้ว สังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใดคติใด ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องสลายไป ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น
7. อาทีนยานุปีสสนาญาณ ญาณอันคำนึงเห็นโทษ คือเมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงซึ่งล้วนต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัวไม่ปลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษเป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์
8. นิพพทานุปีสสนาญาณ ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษเช่นนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพิลิตเพิลินติดใจ
9. มุญจิตุกัมยตาญาณ ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย คือเมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้วย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น
10. ปฏิสังขานุปีสสนาญาณ ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทางคือเมื่อต้องการจะพ้นไปเสีย จึงกลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดเปลื้องออกไป
11. สังขารุเปกขาญาณ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือ เมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่ามีความเป็นอยู่เป็นไปของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่นั้นมองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงแล่นมุ่งไปยังนิพพาน เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้

⁴⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับมวธรรม, หน้า 226 - 227 , 260 -261.

12. สัจจานุโลมิกญาณ หรืออนุโลมญาณ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้ อริสัจคือเมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณแล่นมุ่งตรงไปสู่นิพพานแล้ว ญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้ริสัจจ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณต่อจากนั้นก็เกิดโคตรภูญาณมาคั่นกลาง แล้วเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคลต่อไป

13. โคตรภูญาณ ญาณครอบโคตรคือ ความหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากดภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล

14. มัคคญาณ ญาณในอริยมรรคคือความหยั่งรู้ที่สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น

15. ผลญาณ ญาณในอริยผล คือความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลขั้นนั้น ๆ

16. ปัจจเวกขณญาณ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือสำรวจมรรคผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่และนิพพาน เว้นแต่พระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่

ในญาณทั้ง 16 นี้ 14 อย่าง คือ ข้อ 1 - 13 และ 16 ข้อ เป็นโลกียญาณ (หรือโลกียปัญญา) 2 อย่าง คือ ข้อ 14 และ ข้อ 16 เป็นโลกุตตรญาณ (หรือโลกุตตรปัญญา)

2.5 การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา

การพัฒนาปัญญาที่แท้จริงคือมุ่งเพื่อความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ไม่ยึดมั่น หรือเกี่ยวข้องในความเป็นตัวตน โดยมีความสงบสุขเป็นเป้าหมายสูงสุด แต่การพัฒนาย่อมมีอุปสรรคเสมอที่ทำให้การพัฒนาปัญญาไม่เป็นผลสำเร็จ หรือดำเนินไปไม่ถึงเป้าหมายที่กำหนดหรือวางแผนไว้ เกิดความเนิ่นช้า ติดข้อง จนไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งอุปสรรคขั้นในพระพุทธศาสนา คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ที่เรียกรวมว่าปัญญาจรรรม⁵⁰ ปัญญาจรรรมแต่ละองค์ธรรมเป็นอุปสรรคในการพัฒนาปัญญาได้ อย่างไรก็ตามการหาคำตอบนี้จะศึกษากันที่ละองค์ธรรม

1. ตัณหาในฐานะอุปสรรคของการพัฒนาปัญญา

ตัณหาเป็นอุปสรรคในการพัฒนาปัญญาลำดับแรกที่จะทำการศึกษา ตัณหา คือ ความกระหาย ความทะยาน ความอยาก ความเส่นหา ความร่น ความร่น ความกระสับกระส่าย ความกระวนกระวาย ไม่รู้ลืม⁵¹ ตัณหาที่มีศุนย์รวมมุ่งที่ตัวตนหรือเพื่ออัตตาทั้งสิ้น บทบาทและหน้าที่ของตัณหาเป็นตัวกำกับการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของมนุษย์เป็นแหล่งบ่อเกิดก่อปมปัญหาให้แก่ชีวิตและสังคมของมนุษย์ เป็นที่มาของความหวัง ความหวาดกลัว ความระแวง ความเคียดแค้นชิงชังความมัวเมาลุ่มหลง และความทุกข์ความเดือดร้อนทั้งสิ้น⁵² ตัณหาถือเป็นความต้องการประเภทความรู้สึก คือ มีปฏิกริยาสนองตอบต่อสิ่งที่ชอบใจ ไม่ชอบใจ ถ้าชอบสิ่งใดย่อมปรารถนาจะได้เสพสิ่งนั้นอีก ถ้าไม่ชอบใจย่อมอยากจะหนี อยากจะหลบ อยากจะทำลาย (วิภาวตัณหา) เป็นเช่นนี้เรื่อย ๆ ไป⁵³

⁵⁰ ชุ.เถร. (ไทย) 26/519/429, ชุ.ส. (ไทย) 25/8/500.

⁵¹ ชุ.ส. (ไทย) 25/502/615.

⁵² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 492.

⁵³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), “หัวใจพระพุทธศาสนา”, พุทธจักร, ปีที่ 61, ฉบับที่ 5 (พฤษภาคม 2550) : 9..

ความต้องการในรูปแบบต่างๆ (ตัณหา) เป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์⁵⁴ เมื่อมนุษย์เรา “กระหายอยากในอารมณ์ที่ขบใจหรือในกามคุณทั้งหลาย”⁵⁵ แต่ไม่ได้ตามที่ตนเองต้องการก็ทำให้เกิดทุกข์ สร้างเสริมความรู้สึกที่หลงผิดกลายเป็นนักเสพที่วนเวียนอยู่กับตัณหา⁵⁶

สรุปลักษณะ คือ ความอยาก ความทะยานอยาก ที่ถือว่าเป็นความต้องการประเภทความรู้สึก ที่มีปฏิกริยาที่ตอบสนองต่อสิ่งที่ชอบหรือไม่ชอบของมนุษย์ เมื่อไม่ได้ตามต้องการตนเองจะเกิดทุกข์ และนอกจากนั้นตัณหายังมีส่วนในการบงการชีวิตของมนุษย์ให้เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ได้ อันเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาปัญญา

2. มานะในฐานะอุปสรรคของการพัฒนาปัญญา

มานะ แปลว่า ความถือตัว⁵⁷ หมายถึง ความถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูงถือต่ำ ยิ่งใหญ่เท่าเทียม หรือด้อยกว่าผู้อื่น⁵⁸ มานะเป็นหนึ่งในกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน⁵⁹ ผู้วิจัยเห็นว่า มานะทำให้จิตขุนมัวจึงรับคุณธรรมได้ยาก หากถือตัวว่าสูงกว่าผู้ใดจะดูหมิ่นผู้นั้นหากถือตัวต่ำกว่าผู้ใดจะอิจฉาผู้นั้น แสดงอาการน้อยเนื้อต่ำใจ แต่หากถือว่าเสมอผู้ใดจะเป็นเหตุให้แข่งดีกัน ซึ่งกันเป็นใหญ่ หรือยกตนให้เด่น และเมื่อมานะเกิดอยู่ในจิตใจในระดับความเข้มข้นระดับหนึ่งจะแผ่กระจายออกมทางกายทางวาจา เมื่อมานะเกิดขึ้นจะส่งผลให้คิดปรุงแต่งยึดถือผิดพลาด ขว้างออกไปจากความเป็นจริง ก่อให้เกิดปัญหาขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริง

อย่างไรก็ตามความถือตัวนี้ ยังสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ อายถวามานะ คือ ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง และยถวามานะ คือ ความถือตัวที่เป็นไปตามความเป็นจริง⁶⁰

เมื่อมานะเกิดขึ้นและส่งผลให้คิดปรุงแต่งยึดถือผิดพลาด ขว้างออกไปจากความเป็นจริง ก่อให้เกิดปัญหาขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงดังที่ได้นำเสนอข้างต้นนั้น การเรียนรู้ต่างๆ ย่อมลดประสิทธิภาพจากปัญหาที่ขัดขวางนั้น ดังนั้นปัญญาที่เป็นผลจากการเรียนรู้นั้นย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในระดับบรรลุลหณะ ส่วนในระดับความรู้ความสามารถทั่วไปอาจสามารถเกิดขึ้นได้แต่ย่อมห ย่อนประสิทธิภาพ

3. ทัศนคติในฐานะอุปสรรคของการพัฒนาปัญญา

ทัศนคติ คือ ความยึดมั่นถือมั่น⁶¹ ซึ่งหมายถึง ความยึดติดในความเห็น คือ รั้นที่จะเอาความคิดเห็นของตนว่าเป็นความจริง ถือรั้นเอาแต่ความคิดเห็นของตน ดันทุรังให้เป็นอย่างทฤษฎีศาสนา หรือลัทธินิยมอุดมการณ์ของตน มีความใจแคบ ไม่ยอมรับฟังผู้อื่น⁶² ตัดโอกาสที่จะเจริญปัญญา⁶³

⁵⁴ ม.ม. (ไทย) 12/91/86, 133/121.

⁵⁵ พระพรหมคุณาภรณ์, พุทธธรรม, หน้า 491.

⁵⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), “หัวใจพระพุทธศาสนา”, หน้า 9.

⁵⁷ ที.ปา. (ไทย) 11/8/303, ม.ม. (ไทย) 12/71/64.

⁵⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 95.

⁵⁹ ม.ม. (ไทย) 12/89/84.

⁶⁰ พระญาณธชะ (แลตีสยามตอ), “ปรมัตถที่ปณี”, ใน อภิธมัตถสังคหะและปรมัตถที่ปณี, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิงค์, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, 2546), หน้า 276,

⁶¹ ชุ.ป. (ไทย) 31/122/188.

⁶² พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต), สยามสามไตร, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สว, 2552), หน้า 71.

ทิฐิที่เป็นปัจจธรรม คือ มิจฉาทิฐิ หรือทิฐุปาทาน คือความยึดมั่นด้วยทิฐิ มิจฉาทิฐิคือความเห็นผิด ความเห็นมีอยู่ 2 อย่าง คือถ้าไม่เห็นถูกก็เห็นผิด เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องพยายามประคับประคองใจให้มีความเห็นถูกเอาไว้ เพื่อความเห็นผิดจะได้ไม่เข้ามาครองใจ⁶⁴ ในพรหมชาลสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงทิฐิ 62 ประการ ซึ่งหมายถึง ทฤษฎีทางอภิปรายธรรมที่มีอยู่ในอินเดียทั้งก่อนและร่วมสมัยกับพระพุทธองค์ที่มีอยู่ทั้งหมด 62 ทฤษฎี ซึ่งทฤษฎีทั้งหมดนี้เป็นความเห็นผิด⁶⁵

มนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ ยึดเอาแต่ความเห็นของตัวเอง ถือรั้นตันทุ้งยึดถือในอุดมการณ์หรือลัทธิศาสนาของตน รับฟังคนอื่นไม่ได้ ทนเห็นทนให้ความเชื่อถือหรือความคิดเห็นอย่างอื่นไม่ได้ จึงทำให้คนขัดแย้งทะเลาะวิวาทกัน รวมกำลังกันไปบังคับหรือทำลายผู้อื่น ทิฐินี้ถือว่า ร้าย หนักหนา กว่าตมทาและมานะยิ่ง ทำให้เกิดปัญหามากและหนักที่สุดในโลก ด้วยการหาผลประโยชน์เพื่อหล่อเลี้ยงอำนาจตนไว้ จนทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดีอย่างสันติสุขไม่ได้

ทิฐิ เป็นอุปสรรคของการพัฒนาปัญญา เพราะความเชื่อที่ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่นเราเป็นนี่ สิ่งนี้ถูกต้องตามความคิดเห็นของเรา ซึ่งถือเป็นมิจฉาทิฐิ คือความเห็นที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคปิดกั้นไม่รับฟังผู้อื่น ปิดโอกาสตนเองในทุกๆ ด้านที่จะเรียนรู้ จึงไม่สามารถเข้าถึงความจริงได้

ความสมบูรณ์ด้วยปัญญา เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้มีปัญญาทราวมความเป็นผู้ไม่ยึดติด ไม่ถือมั่นทิฐิของตน และสลัดทิ้งได้ง่าย เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้ยึดติด ถือมั่นทิฐิของตน และสลัดทิ้งได้ยาก⁶⁶

กล่าวโดยสรุป ปัจจธรรม อันได้แก่ คือ ตมทา มานะ และทิฐิ นั้น เป็นอุปสรรคของการพัฒนาปัญญา เนื่องจาก เมื่อติดอยู่ในความอยากทุกรูปแบบ (ตมทา) ความถือตัว(มานะ) และความยึดติดในความเห็น (ทิฐิ) การสร้างสรรค์ปัญญาในระดับการบรรลุธรรมจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ และแม้การสร้างสรรค์ปัญญาในระดับการดำรงชีพอาจเกิดขึ้นได้ แต่ย่อมลดประสิทธิภาพ

2.6 แนวทางการพัฒนาปัญญา

จากที่ได้กล่าวมาเห็นว่า ปัญญาที่แหล่งที่มา และปัญหาหรืออุปสรรคของมัน ในการกันไม่ให้ปัญญามีความเจริญไปได้ ดังนี้ ในที่นี้ แนวทาง 2 อย่างที่ผู้วิจัยคาดหวังว่าเป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาให้เจริญได้ คือการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา และการพัฒนาตามหลักวุฑฒิธรรม

1. การพัฒนาตามหลักไตรสิกขา

ผู้วิจัยได้นำเสนอหลักไตรสิกขาไปแล้วเป็นส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะหลักอภิปัญญาสิกขา ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับการพัฒนาปัญญาอย่างใกล้ชิด ซึ่งต้องอาศัยการพัฒนาด้านพฤติกรรม หรือที่

⁶³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 95.

⁶⁴ วคิน อินทสระ, ปัจจธรรม (สิ่งที่หน่วงเหนี่ยวชีวิตให้ตกต่ำล่าช้า), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บรรณกิจ, 2549), หน้า 84.

⁶⁵ ที.สี. (ไทย) 9/28-149/11-47.

⁶⁶ ม.ม. (ไทย) 12/85/77.

เรียกว่าศีล และการพัฒนาจิต ที่เรียกว่าสมาธิ ดังข้อความที่ว่า “ปัญญาพึงจะเจริญได้จะต้องอาศัย เหตุที่ธรรมทั้งหลายอันแยกประเภทชั้นๆ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะและปฏิจกสมุปบาทเป็นภูมิ ธรรมของปัญญานี้ วิสุทธิ 2 คือศีลวิสุทธิ⁶⁷ และจิตตวิสุทธิ⁶⁸เป็นมูลของปัญญานี้”⁶⁹

การพัฒนาปัญญาจำเป็นต้องมีการพัฒนาพฤติกรรมทางการกระทำและการพัฒนาจิตใจ เป็นฐาน โดยในข้อความนี้การพัฒนาความประพฤติและการพัฒนาจิตใจเรียกว่า ศีลวิสุทธิและ จิตตวิ สุทธิ ตามลำดับ

1.1 แนวทางการพัฒนาความประพฤติ (ศีล) ในฐานะบาทฐานการพัฒนาจิตใจ

มนุษย์สามารถพัฒนาความประพฤติ (ศีล) ได้โดยเริ่มต้นตั้งแต่ข้อปฏิบัติขั้น เริ่มแรกสุดที่ ความประพฤติพื้นฐาน คือการเน้นไปที่การละเว้นความชั่วต่างๆ เช่น ศีล 5 ซึ่งเป็นจริยธรรมขั้น พื้นฐานของพุทธจริยศาสตร์ จากนั้นจึงยกระดับความประพฤติให้สูงขึ้นในด้านความดี เมื่อพิจารณา ความประพฤติในระดับสูงของพุทธจริยศาสตร์⁷⁰ คือ สัมมาวาจามาภิมาภิมนตะ และสัมมาอาชีวะ ได้แก่ การพูด การกระทำ การประกอบอาชีพด้วยเจตนาที่สุจริตไม่คิดเบียดเบียน ดังคำกล่าวในพุทธพจน์ “มาเถิด ภิกษุ เธอจงเป็นผู้มีศีล สรรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร จงเป็นผู้มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อยสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเถิด”⁷¹

ฉะนั้นเมื่อมีการพัฒนาความประพฤติ (ศีล) เกิดขึ้นแล้วจะส่งผลให้บุคคลนั้นมีหิริ และ โอตตปปะ คือ ละอายและเกรงกลัวต่อการทำผิดหรือทำบาป โดยมีได้ไปเบียดเบียนล่วงละเมิดใครมา ที่จะเป็นเหตุให้ใจคอรุนว้ายคอยระแวงหวาดหวั่นกลัวโทษ หรือเดือดร้อนใจในความผิดชั่วร้ายของ ตนเอง⁷² ผู้ที่ศีลหรือผู้ที่มีความประพฤติไม่บริสุทธิ์ จิตใจจะหวั่นไหว ฟุ้งซ่านใจไม่สงบ ทำให้สมาธิไม่ เกิด เดือดร้อนใจ รุนว้าย หวาดหวั่น คอยระแวง ไม่สบายใจและไม่มีความสุข เมื่อไม่มีความสุข ก็ไม่ เกิดสมาธิ แต่หากผู้ใดมีศีล จะทำให้จิตสงบ จิตไม่หวั่นไหว จะเป็นเหตุไกลให้เกิดสมาธิ ดังพุทธพจน์ ที่ว่า “สุขมีสมาธิเป็นผล”⁷³

1.2 แนวทางการพัฒนาจิตใจ (สมาธิ) ในฐานะบาทฐานการพัฒนาปัญญา

เมื่อการพัฒนาความประพฤติที่เรียกว่าศีลเป็นบาทฐานในการพัฒนาจิตใจที่เรียกว่า สมาธิจึงน่าสนใจว่า การพัฒนาจิตใจของมนุษย์จะสามารถทำได้อย่างไร การพัฒนาจิตใจที่เรียกว่า สมาธิจะทำให้จิตมีลักษณะที่แข็งแรง มีพลังมาก ราบเรียบ สงบซึ่ง ไสกระจ่าง และนุ่มนวลควรแก่ งาน⁷⁴ เพื่อนำไปใช้งานได้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบรรยายไว้ว่า “เมื่อจิตเป็นสมาธิ

⁶⁷ ม.ม. (ไทย) 12/85/77.

⁶⁸ พุทธศาสนิกศึกษา, พุทธศาสนาคืออะไร, หน้า 66.

⁶⁹ ช.ป. (ไทย) 31/170/267.

⁷⁰ วศิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมตตาธรรม, 2549), หน้า 37-97.

⁷¹ ช.ม. (ไทย) 29/151/416.

⁷² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2547), หน้า 38.

⁷³ อ.ท.สก. (ไทย) 24/1/2.

⁷⁴ พระพรหมคุณาภรณ์, พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 830.

บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้ง มั่น ไม่
หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุผู้นั้นย่อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ”⁷⁵

การพัฒนาสมาธิเป็นฐานในการพัฒนาปัญญา การปฏิบัติสมาธิสามารถจำแนกเป็นการ
ปฏิบัติสมาธิแบบธรรมชาติ การพัฒนาตามหลักอิทธิบาท 4 การพัฒนาโดยใช้สติเป็นตัวนำ และ
การแบบแผน

ก. แนวทางการพัฒนาสมาธิตามวิธีธรรมชาติ

การพัฒนาสมาธิตามวิธีธรรมชาติ หมายถึง การฝึกปฏิบัติตามหลักการเกิดขึ้นของ สมาธิ
ในกระบวนการธรรมที่เป็นไปเองตามธรรมชาติของธรรมชาติให้ดียิ่งขึ้นไป คือ การฝึกกระทำสิ่งที่ดีงาม
อย่างใดอย่างหนึ่งให้เกิดปราโมทย์อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น⁷⁶ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดปิติ ปัสสัทธิ
ความสุข และสมาธิอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ขึ้นไปตามการเกิดขึ้นของปราโมทย์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า
“เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อม
สงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น”⁷⁷

ข. แนวทางการพัฒนาสมาธิตามหลักอิทธิบาท 4

ถัดจากการพัฒนาสมาธิตามวิธีธรรมชาติ คือ การพัฒนาสมาธิตามหลักอิทธิบาท 4 ซึ่ง
หลักธรรมอิทธิบาท 4 นี้ไม่เพียงแสดงให้เห็นว่า ปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของหลักธรรมดังกล่าว ตามที่ได้
นำเสนอในบทที่แล้วนั้น แต่หลักธรรมอิทธิบาท 4 นี้ยังสามารถพัฒนาสมาธิได้ด้วยการนำสิ่งที่ทำหรือ
จุดหมายที่ต้องการมาเป็นอารมณ์ของจิต แล้วปลุกเร้าระดมฉันท์ วิริยะ จิตตะ หรือ วิมังสา เข้ามา
หนุนนำให้สมาธินั้นมีกำลังแข็งแกร่ง⁷⁸

อิทธิบาทแต่ละข้อทำให้เกิดสมาธิได้ทั้งนั้น ไม่จำเป็นต้องเริ่มที่ข้อใดเป็นการตายตัวแต่
โดยปกติมักเริ่มจากฉันท์ ถ้าเริ่มตัวหนึ่งแล้ว ตัวอื่นๆ ก็จะมาหนุนทันที และอิทธิบาทแต่ละข้อจะทำให้
เกิดสมาธิได้ต่างกันไปตามนิสัยของแต่ละบุคคล⁷⁹

บุคคลบางคน เมื่อมีใจรักในการทำสิ่งใดแล้ว (ฉันท์) อาจเกิดความแน่วแน่ เกิดสมาธิใน
การทำสิ่งนั้นๆ ตัวอย่างเช่น ครูชี้แจงให้นักเรียนเห็นคุณค่าความดีของวิชานั้นๆ ว่ามีประโยชน์สำหรับ
ตัวผู้เรียนเองและยังมีประโยชน์ต่อสังคมและส่วนรวม จนทำให้นักเรียนเกิดความรักความพอใจอยาก
เรียน ส่งผลให้เกิดสมาธิในการเรียน

ส่วนบุคคลบางคน มีใจสู้ ไม่ยอมท้อ เห็นอุปสรรคอันใดจะต้องเอาชนะให้สำเร็จการนำ
วิริยะไปกระตุ้นให้เกิดสมาธิย่อมสามารถทำได้ซึ่งเรียกว่า การปลุกฝังสมาธิด้วยวิริยะ ตัวอย่างเช่น ครู
พูดปลุกเร้าในแง่เป็นสิ่งที่ท้าทายสติปัญญาความสามารถทำให้เกิดความศรัทธาที่จะเรียน เกิดกำลังใจสู้
ในการเรียน ส่งผลให้เกิดสมาธิในการเรียน

⁷⁵ ที.สี. (ไทย) 9/234/77-78.

⁷⁶ ม.ม. (ไทย) 12/75/66,438/468.

⁷⁷ ที.ปา. (ไทย) 11/355/385.

⁷⁸ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ, หน้า 41.

⁷⁹ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน, กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา 2545, หน้า 13-19.

ในขณะที่บุคคลบางคน มีลักษณะจดจ่อเกี่ยวกับตัวเอง มีความรับผิดชอบในงานที่ ตน รับผิดชอบ การนำความจดจ่อ (จิตตะ) นั้นไปกระตุ้นให้เกิดสมาธิย่อมสำเร็จ ตัวอย่างเช่น ครูปลูกเร้า ในแง่ความรู้สึกเกี่ยวกับหน้าที่หรือความรับผิดชอบให้เห็นความสำคัญของเรื่องนั้นต่อชีวิตและสังคม ส่งผลให้เกิดสมาธิในการเรียนรู้ในเรื่องนั้นๆ

แต่บุคคลบางคน ชอบสงสัย ชอบค้นคว้า ชอบทดลอง ถ้าทำอะไรให้เขาเกิดความ สงสัย อยากรู้ อยากรู้อยากเห็น ก็จะตั้งใจ มีสมาธิค้นคว้า ทดลองในเรื่องนั้นๆ เรียกว่า การปลูกเร้าด้วยวิธี แห่งวิมังสา ตัวอย่างเช่น ครูสอนตามแนวของการสำรวจตรวจสอบสืบสวน ทดลอง หรือค้นคว้าหา เหตุผล โดยการตั้งคำถามให้นักเรียนตอบ และนักเรียนเกิดสมาธิในการเรียนรู้ในเรื่องนั้นๆ

จากการนำเสนอข้างต้นนี้นอกจากแสดงให้เห็นถึงการพัฒนาสมาธิตามหลักอิทธิบาท แล้ว ยังแสดงให้เห็นว่า เมื่อพัฒนาสมาธิตามหลักอิทธิบาทจะสามารถนำไปให้เกิดความรู้ ความสามารถ ได้ (ปัญญา) ดังเช่นตัวอย่างการสอนนั้น

ค. แนวทางการพัฒนาสมาธิโดยใช้สติเป็นตัวนำ

การพัฒนาสมาธิอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การพัฒนาสมาธิโดยใช้สติเป็นตัวนำ เมื่อ พิจารณา ถึงการกระทำใดๆ ต้องอาศัยสติเป็นตัวควบคุม คือ การไม่ปล่อยให้ใจเลื่อนลอย ไม่ปล่อยให้อารมณ์ ผ่านเรื่อยเปื่อยไป หรือ ไม่ปล่อยให้ความนึกคิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ หรือหลงไปตามอายตนะทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ แต่ให้คอยเฝ้าระวัง แคร้อย่างเดียวเหมือนจับดาตุอารมณ์ที่ผ่านมา แต่ละอย่าง เปรียบเหมือนการดูภาพยนตร์ เราจะเป็นเพียงผู้ดูเท่านั้น ไม่เข้าไปเป็นนักแสดง ไม่เข้าไป เป็นผู้กำกับการแสดงแต่อย่างใด เราเป็นเพียงผู้ตรวจดูอารมณ์ที่ผ่านไปผ่านมา มองเห็นการปฏิบัติ หน้าที่ของสติทั้งในแง่ปฏิเสศ หรือในแง่อนุมัติ

ในแง่ปฏิเสศสติจะเป็นตัวป้องกัน ยับยั้งจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน ไม่ให้ก้าวพลาด ไม่ให้ถลาลงใน ธรรมที่ไม่พึงประสงค์ ในแง่อนุมัติ สติเป็นตัวควบคุมตรวจตรากระแสการรับรู้ ความนึกคิดและ พฤติกรรมทุกอย่างให้อยู่ในแนวทางที่ต้องการ ดังนั้น สติจึงเป็นเครื่องมือสำหรับยึดหรือเกาะกุม อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเอาไว้ข้างหน้าจิต เพื่อพิจารณาจัดการอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำให้รักษาสภาพ จิตให้อยู่ในภาวะที่ต้องการ ทำให้จิตเป็นสมาธิได้ง่าย ทำให้ร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพเป็นตัวของ ตัวเอง จัดการกับสิ่งทั้งหลายในโลกได้อย่างดี เมื่อมีภาวะจิตที่เป็นสมาธิ กระแสความคิดและการรับรู้ จะขยายไปในมิติต่างๆ ได้ ทำให้การพิจารณาปัญญาดำเนินไปได้ชัดเจนเต็มที่ เป็นพื้นฐานในการสร้าง ปัญญา สามารถชำระพฤติกรรมต่างๆ ทุกอย่างได้ ทั้งกายกรรมวจีกรรม และมโนกรรม ให้บริสุทธิ์ และเป็นอิสระ⁸⁰

ง. แนวทางการพัฒนาสมาธิอย่างเป็นแบบแผน

การเจริญสมาธิอย่างเป็นแบบแผน เป็นวิธีฝึกอบรมเจริญสมาธิที่ได้ปฏิบัติสืบๆ กัน มา ในประเพณีการ ปฏิบัติของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เป็นวิธีการที่ปฏิบัติอย่างจริงจัง เป็นงานเป็นการ มุ่งฝึกสมาธิแท้ๆ ภายในขอบเขตที่เป็นระดับโลกีย์ทั้งหมด กำหนดวางกันไว้เป็นรูปแบบ การพัฒนาในเบื้องต้นนอกจาก ต้องมีศีลที่บริสุทธิ์ดีเป็นบาทฐานแล้ว การเตรียมการพึงมีดังต่อไปนี้คือ

⁸⁰ พระพรหมคุณาภรณ์, พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า 808-810.

1. ตัดปลิวคือตัดกังวลหรือเครื่องผูกพันหรือสิ่งห่วงเหนี่ยวในเรื่องทั้งหลายที่เป็นปฏิบัติต่อการทำสมาธิ เช่น การกังวลเรื่องที่อยู่อาศัย ตระกูลญาติ ลาภ หมู่ชน การงาน การเดินทางไกลเนื่องด้วยฐานะ ญาติ ความเจ็บป่วย การศึกษาเล่าเรียน และการรักษาซึ่งครีธาไม่เสื่อมเป็นต้น

2. คาทาสมาคมกับกัลยาณมิตร

3. เลือกเอากรรมฐานในการพัฒนาสมาธิเหมาะสมกับตนเอง

4. อยู่ในสถานที่ที่เหมาะสมต่อการพัฒนาสมาธิ

5. ปฏิบัติตามกรรมฐานที่ตนเลือกเอา

กล่าวโดยสรุปของเรื่องการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขา คือ การพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขาไม่ได้มุ่งแสดงให้เห็นถึงวิธีการพัฒนาปัญญาโดยตรง แต่มุ่งแสดงให้เห็นถึงการพัฒนาขั้นตอนอื่นที่เป็นบาทฐานให้สามารถพัฒนาปัญญาได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตามไตรสิกขาสามารถเชื่อมโยงสู่หลักธรรมอื่นเพื่อแสดงให้เห็นถึงวิธีการพัฒนาปัญญาได้

2. การพัฒนาตามหลักกุฏติธรรม

การพัฒนาปัญญาตามหลักกุฏติธรรม 4 ประการคือ การเสวนากับสัตบุรุษ การฟังคำสอน การพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยบคาย และการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ดังนี้

ก. การเสวนาสัตบุรุษ คือการคบหากับผู้ทรงปัญญา หมายถึง การคบหากัลยาณมิตร หรือมีมิตรดี การคบหากคนนั้นเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่จะนำไปสู่ความเจริญหรือความเสื่อม ดังนั้นจำเป็นอย่างยิ่งในการมีเพื่อนดีไว้ก่อน เพื่อนดีนั้นเรียกว่าสัตบุรุษ หมายถึงท่านผู้รู้ ผู้มีความรู้ ซึ่งประกอบด้วย รู้หลักและรู้จักเหตุ รู้ความหมายและรู้จักผล รู้จักตน รู้ประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล⁸¹

ข. การฟังคำสอน การใส่ใจเรียนฟังให้ได้ ความรู้ได้ธรรมแท้ การฟังคำสอน เอาใจใส่ สดับรับฟังคำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอนแสวงหาความรู้ ทั้งจากตัวบุคคลโดยตรงและจากหนังสือแหล่งความรู้ต่างๆ ดังคำกล่าวที่ว่า “การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือ การนำสิ่งที่ได้เล่าเรียนและไตร่ตรองเห็นแล้วไปใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลัก สอดคล้องกับความมุ่งหมายของหลักการนั้นๆ”⁸²

การพัฒนาปัญญาตามหลักกุฏติธรรมนี้ แม้ว่าจะได้คบหาสัตบุรุษแล้วในขั้นตอนที่ผ่านมา แต่หากไม่รู้จักรนำโอกาสนั้นก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง โดยพยายามฟังคำแนะนำของท่าน คนๆ นั้นอาจจะไม่สามารถพัฒนาปัญญาของตนได้ เปรียบได้เหมือนที่พื้กับลิ้นที่ต่างกันที่พื้ที่น้อยอยู่ในหม้อแกง แต่ไม่เคยรู้รสแกงเลย หรือคนที่ใกล้บัณฑิตใกล้นักปราชญ์ซึ่งเป็นสัตบุรุษแล้ว แต่ไม่รู้จักรสดับรับ ฟังก็เช่นกัน เปรียบเหมือนกับที่พื้ที่ไม่รู้แกง ต่างกับลิ้น ลิ้นนั้นถ้าตักแกงเพียงช้อนเดียวใส่เข้าปากก็รู้ รสแกงว่ามีรสอร่อยหรือไม่อร่อย เผ็ดเค็มเปรี้ยวอย่างไร ฉะนั้นจึงควรทำตนเหมือนกับลิ้นรู้รสแกง ไม่ใช่ทำตนเหมือนกับที่พื้ที่ไม่รู้รสแกง

ค. การพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ความรู้ที่ได้จากการฟังมา จะต้องคิดพิจารณา ไตร่ตรองอย่างแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) “รู้จักไตร่ตรองพิจารณา คือ ฟังอย่างเดียวไม่พอ ฟังแล้วรู้จักคิดรู้จักพิจารณาจึงจะได้ประโยชน์” และ เป็นการพัฒนาปัญญาที่จะสามารถ

⁸¹ ที.ปา. (ไทย) 11/6/333.

⁸² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 138.

ดำเนินไปได้ด้วยการพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยกคายมีหลายวิธีด้วยกัน ซึ่งสามารถประมวลเป็นแบบใหญ่ได้ 10 วิธีดังรายละเอียดต่อไปนี้⁸³

1. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ การพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ให้รู้จักสถานะที่เป็นจริงหรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่เรียกว่า วิธีคิดแบบอัมปิปัจเจยตา หรือคิดตามหลักปฏิจจสมุปบาท
2. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ คือ การพิจารณาที่เป็นการคิดที่มุ่งให้มองและให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสถานะของมัน เพื่อให้เห็นความไม่มีแก่นสาร หรือความไม่มีตัวตน โดยเฉพาะการพิจารณาเห็น สัตว์บุคคลเป็นเพียงการประชุมกันเข้าขององค์ประกอบที่เรียกว่าขันธ 5 มองตามสถานะแยกออกไปว่าเป็นนามธรรมและรูปธรรม
3. วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรู้เท่า ทันทความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย มันเกิดจากปัจจุบันปรุงแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไป ไม่เที่ยงไม่คงที่ไม่คงอยู่ตลอดไป เรียกว่า อนิจจัง ทุกอย่างต่างเกิดดับเปลี่ยนแปลงไปตลอดเสมอ มี สถานะถูกบีบคั้นกดตัน ทนอยู่ไม่ได้ เรียกว่า เป็นทุกข์ และทุกอย่างเป็นไปตามเหตุปัจจัย มันไม่อาจเป็นของของใคร ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองมันได้จริง เรียกว่าเป็นอนัตตา วิธีคิดแบบอริยสัจจ์ หรือวิธีคิดแบบแก้ปัญหา สามารถจำแนกได้ 2 วิธี ได้แก่ (ก) การคิดตามเหตุและผล หรือเป็นไปตามเหตุและผลสืบสาวจากผลไปหาเหตุ แล้วแก้ไขและทำการที่ต้นเหตุ จัดเป็น 2 คู่ คือ คู่ที่ 1 ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา สมุทัยเป็นเหตุ เป็นที่มาของปัญหา เป็นจุดที่ต้องกำจัดหรือแก้ไข จึงจะพ้นปัญหาได้ คู่ที่ 2 นิโรธ เป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหามรรคเป็นเหตุ เป็นวิธีการ เพื่อบรรลุจุดหมายคือ ภาวะสิ้นปัญหา ดับทุกข์ (ข) การวิธีคิดที่ตรงจุดตรงเรื่อง มุ่งตรงสิ่งที่ต้องทำ ใช้แก้ปัญหา ไม่ฟุ้งซ่าน โดยพัฒนาเป็นปัญญา คือทุกข์ให้รู้หน้าที่คือ ปริญา แก้ด้วยการรู้ สมุทัย ทำหน้าที่ให้ถูกต้อง คือ ปหาน ได้แก่ กำจัดหรือละเสีย นิโรธความดับทุกข์ หน้าที่คือ สัจฉิกิริยา ทำให้แจ้ง ทำให้เป็นจริง และมรรค ทางดับทุกข์ มีหน้าที่คือ สัจฉิกิริยา ทำให้แจ้ง ทำให้เป็นจริง และมรรค ทางดับทุกข์ มีหน้าที่คือภาวนา ปฏิบัติหรือลงมือทำ
5. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ คือ เป็นการพิจารณาคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือ พิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับอรรถ หรือหลักการกับความมุ่งหมาย เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องที่เรียกว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติ หมายถึง ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรม ซึ่งจะได้นำเสนออีกครั้งในหัวข้อถัดไป
6. วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก หรือพิจารณาให้ครบทั้ง อัสนาหะ(ส่วนดีส่วนอโรย) อาทินวะ (ส่วนเสีย ข้อเสีย) นิสสรณะ (ทางออก ทางรอด) การพิจารณาโดยใช้วิธีนี้คือ ควรยอมรับส่วนดีของสิ่งหรือข้อปฏิบัติที่ตนละเว้น และไม่มองข้ามซึ่งโทษ ข้อบกพร่อง จุดอ่อน ข้อเสีย คิดมองตามความเป็นจริงทำให้ปฏิบัติได้ถูกต้อง มีความไม่ประมาท นำเอาส่วนดีของสิ่งที่ตนละเว้นมาใช้ประโยชน์ได้ และสามารถหลีกเลี่ยง หรือมีโอกาสแก้ไขส่วนเสียบกพร่องที่ ติดตามมากับสิ่งหรือข้อปฏิบัติที่ตนเลือกรับเอานั้นได้ด้วย
7. วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม คือ การพิจารณาในเรื่องการจับจ่ายใช้สอย ในปัจจัย 4 ที่เกี่ยวกับการบริโภคอุปโภคในชีวิตประจำวัน โดยมองถึงประโยชน์ที่จะได้รับว่าสิ่งนั้นมี

⁸³ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ 2 พัฒนาปัญญา, หน้า 68.

คุณค่า สามารถสนองความต้องการของเราได้ ซึ่งคุณค่านี้นี้มี 2 ประเภทคือ (ก) คุณค่าแท้ คือ ในแง่ที่สามารถสนองความต้องการของชีวิตโดยตรง ซึ่งคุณค่านี้อาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัดราคา เช่น การรับประทานอาหาร อาหารมีคุณค่าประโยชน์เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ดำรงชีวิตอยู่ได้มีสุขภาพดี อยู่ผาสุก มีกำลังเกื้อกูล บำเพ็ญกิจหน้าที่ เป็นต้น (2) คุณค่าพอกเสริมหรือคุณค่าเทียม เป็นไปเพียงเพื่อปรนเปรอการเสพสรวลเวทนาหรือเสริมราคาเสริมขยายตีค่าหรือวัดราคาเรียกว่า คุณค่าสนอง ตัณหากี่ได้ เป็นต้น เช่น อาหารที่มีคุณค่าอยู่ที่ความอร่อย สนุกสนาน โก้ มุ่งเอาแต่ความสวยงาม เป็นต้น

8. วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม เป็นการพิจารณาที่เป็นวิธีคิดในแนวสกัดกั้นหรือบรรเทาและขัดเกลาตัณหา ซึ่งหลักวิธีคิดนี้จะขึ้นอยู่กับประสบการณ์ คือ สิ่งที่ได้ประสบหรือได้รับรู้มา อย่างเดียวกัน แต่โครงสร้างของจิตใจหรือแนวทางความเคยชินต่างๆ ที่เป็นเครื่องปรุงจิต สุดแต่การทำใจในขณะนั้นๆ เช่น การคิดถึงความตาย ถ้ามีโยนิโสมนสิการ ก็จะมีมุมมอง ในลักษณะทำใจหรือคิดไม่ถูกวิธี ออกุลก็เกิดขึ้น คือ คิดถึงความตายแล้วสลดหดหู่ เกิดความเศร้าหวาดเสียวใจบ้าง แต่ถ้ามีโยนิโสมนสิการ คือ ทำใจหรือคิดให้ถูกวิธี ก็จะเกิดกุศล คือ เกิดความรู้สึกรื่นเริง ใจไม่ประมาท เร่งชวนชวยปฏิบัติกิจหน้าที่ ทำสิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ เป็นต้น

9. วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน เป็นการพิจารณาในแนวทางของความรู้หรือคิดด้วยอำนาจปัญญา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เป็นไปอยู่ในขณะนี้ หรือเป็นเรื่องล่วงไปแล้ว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของกาลภายหน้า ซึ่งวิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะนี้ สติปัญฐานเป็นส่วนประกอบที่สำคัญเพราะใช้เจริญในชีวิตประจำวัน ถือเป็นปฏิบัติเพื่อพัฒนาปัญญา หมายถึง ขณะเดียวที่กำลังเกิดขึ้นเป็นอยู่ เป็นอยู่ในปัจจุบันคือมีสติตามทันสิ่งที่รับรู้เกี่ยวข้องหรือต้องทำอยู่ในขณะนั้นๆ แต่ละขณะทุกๆ ขณะ ไม่ตกอยู่ในอำนาจอารมณ์ คิดเลื่อนลอยฟุ้งเพื่อฝันไป

10. วิธีคิดแบบวิภาษวาท เป็นการพิจารณาแยกแยะ จำแนก แจกแจง หรือวิเคราะห์ ซึ่งสามารถจำแนกให้เห็นเป็นลักษณะต่างๆ ได้ดังนี้คือ (ก) การพิจารณาจำแนกโดยแง่ ด้านของความจริง คือจำแนกตามแง่ด้านต่างๆตามที่เป็นอยู่จริงของสิ่งนั้นๆ และจำแนกโดยมองหรือแสดงความจริงของสิ่งนั้นๆ ให้ครบทุกแง่ทุกด้าน (ข) การพิจารณาจำแนกโดยส่วนประกอบคือ วิเคราะห์แยกแยะออกไปให้รู้เท่าทันภาวะที่สิ่งนั้นๆ เกิดขึ้นจากองค์ประกอบย่อยๆ ต่างๆ มาประชุมกันเข้า (ค) การพิจารณาจำแนกโดยลำดับขณะ คือ แยกแยะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ตามลำดับความสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ซอยออกไปเป็นแต่ละขณะๆ ให้มองเห็นตัวเหตุปัจจัยที่แท้จริง (ง) การพิจารณาจำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย คือ สืบสาวสาเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์สืบทอดกันมาของสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทำให้มองเห็นความจริงที่สิ่งทั้งหลายไม่ได้ ตั้งอยู่ลอยๆ ไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ แต่เกิดขึ้นด้วยอาศัยเหตุปัจจัย จะดับไปด้วยการดับที่เหตุปัจจัย (จ) การพิจารณาจำแนกโดยเงื่อนไข คือ มองหรือแสดงความจริงโดยพิจารณาเงื่อนไขประกอบเช่น เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าทรงทดลองบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างสุดกำลัง ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง ก็ทรงเปลี่ยนวิธีการโดยทรงคิดพิจารณาและค้นพบทางสายกลาง แล้วทรงปฏิบัติจนบรรลุโพธิญาณในที่สุด

เท่าที่นำเสนอมาทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า การพิจารณานี้มีหลายอย่าง ถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้เกิดประโยชน์ เพราะเมื่อพิจารณาไตร่ตรองโดยแยกคายมีความรู้ความเข้าใจดี แล้วย่อมนำไปปฏิบัติ อันเป็นสิ่งที่ต่อเนื่องกัน เริ่มแรกจากการคบคนดี ตามด้วยการสังเกต สดับฟังคำสอน

และเมื่อฟังแล้วต้องพิจารณาไปด้วย จับหลัก จับประเด็นให้เข้ากับความมุ่งหมายของตนที่จะใช้ จากนั้นนำไปปฏิบัติ อันเป็นการพัฒนาปัญญาในข้อต่อไป

4. การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ธัมมานุธัมมปฏิบัติ) การปฏิบัติโดยอาศัยหลักธัมมานุธัมมปฏิบัติเป็นวิธีการประยุกต์วิธีการหนึ่ง (ข้อ5) ในการพิจารณาอย่างแยกคางที่ได้นำเสนอไปแล้วในหัวข้อที่ผ่านนั้น ยังสามารถแสดงตัวอย่างเด่นชัดในฐานะขั้นตอนสุดท้ายของการพัฒนาปัญญาตามหลักกุฏติธรรม 4 ซึ่งควรทำความเข้าใจเพิ่มเติมดังนี้ คือ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ธัมมานุธัมมปฏิบัติ) คือ การปฏิบัติธรรมถูกหลัก ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม หรือการปฏิบัติธรรมให้ถูกหลัก ถูกความมุ่งหมาย ธรรมข้อนี้เป็นเรื่องการปฏิบัติ จะมีอยู่ 2 นัยด้วยกันคือ (ก) การปฏิบัติธรรมตามฐานะของตน คือมองดูฐานะของตนว่าควรจะทำอย่างไร จึงปฏิบัติอย่างนั้น เช่น สำหรับฆราวาส การปฏิบัติธรรมสมควรแก่การเป็นฆราวาส สำหรับภิกษุสงฆ์ควรปฏิบัติตามความเป็นพระสงฆ์ ด้วยศีลวินัยที่ควรรักษา ส่วนอีกนัยหนึ่ง คือ (ข) การปฏิบัติธรรมน้อยคล้ายแก่ธรรมใหญ่ หรือปฏิบัติธรรมย่อยคล้ายตามหลักใหญ่ คือ การปฏิบัติธรรมถูกหลัก คือ ทำให้ข้อปฏิบัติย่อยเข้ากันได้ สอดคล้องกันและส่งผลแก่หลักการใหญ่ เป็นไปเพื่อจุดหมายที่ต้องการ

การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ธัมมานุธัมมปฏิบัติ) เป็นข้อที่ควรฝึกฝนให้มี ปัญญาที่จะสามารถเลือกหลักธรรมให้ถูกกับบริบทที่เกี่ยวข้อง หากเลือกหลักธรรมผิดกับบริบทที่กำลังสนใจ อาจส่งผลเสียมากกว่าผลดี ซึ่งเปรียบได้กับการเลือกใส่ยาที่ไม่ถูกกับโรค ดังนั้นการพัฒนาปัญญาให้สมบูรณ์จำเป็นต้องฝึกการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

2.7 เป้าหมายของการเจริญปัญญา

เมื่อแนวทางการพัฒนาทำให้เกิดปัญญาเป็นเช่นนี้ ประเด็นถัดมาจึงน่าจะสนใจว่าการพัฒนาปัญญามีจุดหมายเพื่ออะไร มีประโยชน์จริงหรือไม่ การค้นหาคำตอบได้มุ่งไปสู่ประโยชน์สุขในด้านต่างๆ เนื่องจากชีวิตที่สมบูรณ์มีความสุขเป็นภาวะที่น่าปรารถนา

2.7.1 เป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ)

การเข้าใจถึงเรื่องเป้าหมายการพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สุขที่ตามองเห็น(ประโยชน์สุขในปัจจุบัน) ควรทำความเข้าใจว่าประโยชน์สุขที่ตามองเห็นนั้นหมายถึง ประโยชน์สุขในระดับต้นตามหลักความต้องการของมนุษย์อันได้แก่ ปัจจัย 4 ซึ่งเป็นเรื่องของวัตถุหรือด้านรูปธรรมที่ประกอบไปด้วย (1) การมีสุขภาพที่ดี ร่างกายที่แข็งแรงและสมบูรณ์ ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย สุขสบายใช้การได้ดี (2) การมีทรัพย์สินเงินทอง การงานดำรงชีพด้วยอาชีพสุจริตเป็นหลักเป็นฐานสามารถพึ่งตนเอง จัดหา ใช้จ่ายและเก็บออม (3) การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์สถานะทางสังคมเป็นที่ยอมรับ มีกัลยาณมิตร (4) การมีครอบครัวที่สมบูรณ์และเป็นสุข (กรณีคฤหัสถ์)⁸⁴

ประโยชน์สุขในระดับต้นนี้ตรงกับศัพท์เฉพาะที่เรียกว่า “ทิฏฐธัมมิกัตถะ” คือ ประโยชน์ปัจจุบัน อันถือว่ามนุษย์จะขาดไม่ได้ เพราะถือเป็นฐานที่มั่นคงต่อการดำเนินชีวิตต่อไปในภายภาคหน้า ซึ่งทุกคนต้องพัฒนาปัญญาตนเองให้เกิดขึ้นและใช้ปัญญาเพื่อหาสิ่งเหล่านี้มาเพื่อความสุขของตน

⁸⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ระฆังทอง, 2549), หน้า 18-19.

ทำให้สุขภาพดี เมื่อสุขภาพดี เราสามารถหาเงินได้สะดวก เมื่อมีทรัพย์สิน สิ่งที่มาคือ ฐานะทางสังคม เป็นที่ยอมรับ มียศ มีตำแหน่ง สืบเนื่องอาศัยกัน ทำให้ได้มาซึ่งมิตรและบริวาร ช่วยให้ทำอะไรได้สะดวกและกว้างไกลขึ้น อันเป็นฐานให้ครอบครัวมั่นคงและมีความสุข เลี้ยงดูบุตรหลานได้ จะสามารถสร้างสรรค์ความเจริญของชีวิตครอบครัว วงศ์ตระกูลและสังคมประเทศชาติต่อไป แต่ถ้าใครขาดประโยชน์ระดับต้นนี้ชีวิตก็จะลำบาก⁸⁵

เมื่อเข้าใจประโยชน์สุขที่ตามองเห็นแล้วจึงสามารถทำความเข้าใจต่อไปว่า เมื่อปฏิบัติตามแนวทางการพัฒนาปัญญาแล้วจะสามารถนำไปสู่ประโยชน์สุขที่ตามองเห็นซึ่งเป็นเป้าหมายในการพัฒนานั้นได้อย่างไร

แนวทางการใช้ปัญญาเพื่อพัฒนาปัญญานำไปสู่ประโยชน์สุขที่ตามองเห็นนั้นสามารถดำเนินไปตามหลักความต้องการของมนุษย์ทั้ง 4 นั้น มนุษย์ทุกคนควรทำให้เกิดขึ้น เพราะถ้าใครขาดระดับนี้ความเป็นอยู่ของชีวิตจะลำบาก มีชีวิตได้ยาก และก้าวไปสู่ความสุขหรือประโยชน์ในระดับสูงติดขัดมาก

ฉะนั้น เมื่อเราอยู่ในโลกต้องพยายามสร้างประโยชน์สุขในระดับนี้ให้ได้ เพื่อความเป็นอยู่ที่สบาย เริ่มจากการดูแลให้ตนเอง มีร่างกายแข็งแรง สุขภาพดี ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย ใช้การได้ดี เมื่อมีสุขภาพดี หาเงินทองได้สะดวก ไม่ต้องวุ่นวายกับโรคภัยไข้เจ็บ การมีสุขภาพดีนั้นถือเป็นฐานในการรองรับขั้นพื้นฐานไว้ก่อน เมื่อมีทรัพย์สินเงินทองแล้ว ฐานะทางสังคมจะพ่วงมาด้วยเพราะตามหลักของค่านิยมในสังคม เมื่อใครมีทรัพย์สินเงินทองมักเป็นที่ยอมรับ กลายเป็นคนมีฐานะได้รับการยกย่อง มีเกียรติ มีอำนาจ ทำให้ทางแห่งการเข้ามาของทรัพย์สินเงินทองมีมากขึ้นด้วย เมื่อมีทรัพย์สินเงินทอง มียศ มีตำแหน่งแล้ว จะทำให้มีมิตรบริวารตามมาด้วย เป็นเครื่องประกอบที่ช่วยทำให้อะไรต่างๆ สามารถทำได้สะดวกและกว้างขวางยิ่งขึ้น สุดท้ายความเป็น ครอบครัวที่ดี ที่มั่นคง มีความสุข จะทำให้การทำหน้าที่ของการงานนั้นปลอดโปร่ง โล่งใจคล่องตัว อันเป็นสิ่งที่เกื้อกูลแก่กันและกัน การพัฒนาปัญญาก็เป็นไปอย่างสร้างสรรค์เพราะบรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้⁸⁶

2.7.2 เป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในอนาคต (สัมปรายภคัตถะ)

แม้มนุษย์จะพัฒนาปัญญาจนสามารถบรรลุประโยชน์สุขในระดับต้นมาได้ แต่เชื่อว่าเพียงพอ โดยยังมีข้อบกพร่อง คือ ยังรู้สึกไม่โปร่งโล่งใจเต็มที่ เช่น แม้มีทรัพย์สินเงินทอง แต่ยังรู้สึกไม่ปลอดภัย ห่วงกังวล และแม้ว่ามียศ มีตำแหน่ง แต่ยังคงไม่แน่ใจว่าเป็นที่ยอมรับในสังคมหรือไม่ จึงกลายเป็นว่า สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นของเทียม เช่น เกียรติยศ ความเคารพ ทำให้เกิดเป็นปมในใจ ทำให้ไม่ได้สุขที่แท้จริง จึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นมา เพราะความไม่เต็มอิม ไม่โปร่งโล่ง ระแวงอิจฉาริษยา และความรู้สึกไม่มั่นใจในตนเอง

เมื่อเป็นเช่นนี้ การพัฒนาปัญญาจนสามารถบรรลุประโยชน์สุขระดับที่สองจึงมีความจำเป็น การพัฒนาปัญญาเพื่อให้ได้ประโยชน์ในขั้นนี้เป็นเรื่องของจิตใจที่ลึกซึ้งลงไป เรียกว่าประโยชน์ที่เลยจากตามองเห็น (ด้านนามธรรม) หรือเลยไปข้างหน้าไม่เห็นเป็นรูปธรรมต่อหน้า ต่อตา เรียกว่า

⁸⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *ประโยชน์สูงสุดชีวิตนี้*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2547), หน้า 197 – 199. .

⁸⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์*, หน้า 18-20.

สัมปรายภักตละ⁸⁷ เช่น ความมีชีวิตที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ การที่เราได้ช่วยเหลือ ผู้อื่น ได้ทำประโยชน์ให้แก่เพื่อนมนุษย์ เมื่อใดที่นึกถึงขึ้นมา ว่าได้ทำชีวิตให้มีคุณค่า ได้ใช้ชีวิตอย่างมีประโยชน์จะทำให้หัวใจและมีความสุขอีกแบบหนึ่ง⁸⁸

หลังพัฒนาปัญญาไปสู่เป้าหมายระดับต้นแล้ว ถือได้ว่ามีความพร้อมที่จะพัฒนาปัญญาในขั้นต่อมา กล่าวคือ หากพัฒนาปัญญาจนสู่เป้าหมายระดับที่เลยจากตามองเห็น(ประโยชน์ในอนาคต) จะสามารถนำทรัพย์เงินทองซึ่งเป็นผลจากการบรรลุเป้าหมายในระดับต้นนั้นมาจัดสรรช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ตามฐานะของตนเอง ความมั่นใจในตนเองจะเกิดขึ้น แต่ถ้าหากทำระดับหนึ่งไว้ไม่ดี ไม่มีเงินไปช่วย จะทำประโยชน์สุขได้น้อย ทำให้ต้องมีทั้งสองขั้น ความสุขใจขึ้นใจในการได้ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้คน จะทำให้เกิดความมั่นใจในชีวิตตน เมื่อนึกขึ้นมาเมื่อใดจะเป็นความสุขลึกซึ้งอยู่ในภายใน เนื่องจากเป็นคุณธรรมภายใน พอมิคุณธรรมภายใน ที่ช่วยเสริมหนุนประโยชน์ทุกทางด้านของจิตใจ โดยเฉพาะศรัทธา ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในคุณความดี ในการกระทำความดี ในจุดหมายที่ใฝ่ตาม ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความสุขประณีตส่วนที่แท้อยู่ในส่วนลึกภายใน⁸⁹ แนวการพัฒนาปัญญาก็เป็นไปอย่างบรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้คือ ประโยชน์สุขในระดับที่สอง

2.7.3 เป้าหมายเพื่อการบรรลุธรรม (ปรমัตถะ)

การพัฒนาปัญญามีเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุธรรมซึ่งเป็นภาวะชีวิตที่พบความสุขอย่างแท้จริง ลักษณะสำคัญของภาวะชีวิตนี้ คือ การมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นหรือเห็นตามความเป็นจริง รู้สามัญลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมมติบัญญัติ ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณะภายนอกของสิ่งทั้งหลาย และยอมรับความจริง⁹⁰

เมื่อพัฒนาปัญญาจนถึงขั้นบรรลุธรรมแล้วจะกลายเป็นผู้บรรลุธรรม ซึ่งจัดเป็นสาวกที่แท้ของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า สาวกสงฆ์ เป็นต้น หรือที่เรียกว่า อริยบุคคล หรือพระอริยะ ซึ่ง แปลว่า ผู้เจริญบ้าง ท่านผู้ประเสริฐบ้าง หรือท่านผู้ไกลจากกิเลส⁹¹ มีขั้นปัญญาที่บรรลุธรรม 4 ระดับด้วยกัน คือ 1. โสดาบัน เป็นเกณฑ์ที่จัดแบบตามกิเลส คือ สังโยชน์ที่ละได้ในแต่ละขั้นพร้อมไปกับความก้าวหน้าในการบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา พระโสดาบัน ผู้ถึงกระแสคือเข้าสู่มรรค เดินทางถูกอย่างแท้จริง หรือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว ละสังโยชน์ได้ 3 คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส 2. พระสกทาคามี ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะกำจัดทุกข์ได้สิ้น เป็นผู้ทำ ได้บริบูรณ์ในขั้นศีลสมาธิ และปัญญาทำ ได้พอประมาณ นอกจากละสังโยชน์ 3 ข้อต้นได้แล้ว ยังทำราคะ โทสะ และโมหะ ให้เบาบางลงด้วยเป็นผู้ทำ ได้บริบูรณ์ในขั้นศีลได้พอประมาณสมาธิ และทำให้พอประมาณในปัญญา 3. พระอนาคามี คือผู้จะปรินิพพานในที่ผุดเกิดขึ้น ไม่กลับมาอีก เป็นผู้ทำ ได้ศีล สมาธิบริบูรณ์ แต่ปัญญาทำ ได้พอประมาณ ละสังโยชน์ได้อีก 2 ข้อ คือ กามราคะ และภริชชะ 4. พระอรหันต์ คือ ผู้ควรแก่ทักษิณาหรือการบูชาพิเศษ เป็นผู้สิ้นอาสวะ

⁸⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *ประโยชน์สูงสุดชีวิตนี้*, หน้า 197 – 199. .

⁸⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์*, หน้า 27.

⁸⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 28-30.

⁹⁰ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 129.

⁹¹ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 145.

เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ละสังโยชน์เบื้องสูงที่เหลือทั้ง 5 ข้อได้ คือ รุปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา

กล่าวโดยสรุป การที่มนุษย์ควรจะมีการพัฒนาปัญญาเพื่อให้เกิดประโยชน์ที่แท้คือ ประโยชน์ตามจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา ที่จะกำจัดกิเลส และให้รู้เท่าทันความจริงทั้งหลายให้รู้ถึงสิ่งที่สิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาอย่างไร แล้วรู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง จนกระทั่งสามารถวางจิตใจต่อชีวิตและโลกได้อย่างถูกต้อง เป็นจิตที่สงบ โสภ โปรง ผ่องใส เบา เป็นอิสระ ปราศจากกิเลส ไม่มีอะไรสักอย่าง ไม่มียึดอะไรเลย ไม่มีอะไรหรือความเป็นไปใดๆ ในโลกที่จะมาทำให้จิตหวั่นไหวได้อีกต่อไป เนื่องจากปัญญาเข้าถึงความจริงได้ ดำเนินชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญา ที่รู้ตามความเป็นจริงและทำตรงตามเหตุปัจจัย

บทที่ 3

กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี

ในบทที่ 3 นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาหลักสูตรประถมศึกษา กระบวนการเจริญปัญญาที่ปรากฏ
ในหลักสูตรประถมศึกษา และกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม
จังหวัดอุบลราชธานี ดังต่อไปนี้

3.1 หลักสูตรประถมศึกษา และกลุ่มวิชาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

กลุ่มสาระเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมช่วยให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจ
การดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและการอยู่ร่วมกันในสังคม การปรับตัวตาม
สภาพแวดล้อม การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เกิดความเข้าใจตัวเองและคนอื่น ยอมรับในความ
แตกต่างอย่างหลากหลาย มีความรับผิดชอบ มีความรู้ ทักษะ คุณธรรมและค่านิยมที่เหมาะสม ดัง
ผู้วิจัยจะได้นำมาศึกษาต่อไปนี้

3.1.1 หลักสูตรประถมศึกษา

หลักการของหลักสูตรประถมศึกษา

หลักสูตรศึกษามีหลักการสำคัญ ดังนี้

1. เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อปวงชน
2. เป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนนำประสบการณ์ที่ได้ ไปใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต
3. เป็นการศึกษาที่มุ่งสร้างเอกภาพของชาติ โดยมีเป้าหมายหลักร่วมกัน แต่ให้ท้องถิ่น

มีโอกาสพัฒนาหลักสูตรบางส่วนให้เหมาะสมกับสภาพ และความต้องการได้¹

จุดมุ่งหมายของหลักสูตรประถมศึกษา

การศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้สามารถพัฒนา
คุณภาพชีวิตให้พร้อมที่จะทำประโยชน์ให้กับสังคม ตามบทบาทและหน้าที่ของตนในฐานะพลเมืองดี
คามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข โดยให้ผู้เรียนมีความรู้และ
ทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต ทนต่อการเปลี่ยนแปลง มีสุขภาพสมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ ทำงาน
เป็น ทำงานเป็น และครองชีวิตอย่างสงบสุข

ในการจัดการศึกษาตามหลักสูตรนี้ จะต้องมุ่งปลูกฝังให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีทักษะพื้นฐานในการเรียนรู้ คงสภาพอ่านออกเขียนได้และคิดคำนวณได้
2. มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับตนเอง ธรรมชาติแวดล้อม และการเปลี่ยนแปลงของสังคม
3. สามารถปฏิบัติตนในการรักษาสุขภาพอนามัยของตนเอง และครอบครัว

¹ กระทรวงศึกษาธิการ,หลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช 2521 (ปรับปรุงพ.ศ. 2533),
(กรุงเทพมหานคร :ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ , 2534), หน้า 1.

4. สามารถวิเคราะห์สาเหตุ และเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง และครอบครัวได้อย่างมีเหตุผลด้วยทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

5. มีความภูมิใจในความเป็นคนไทย มีนิสัยไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาเปรียบผู้อื่น และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

6. มีนิสัยรักการอ่านและใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ

7. มีความรู้ และทักษะพื้นฐานในการทำงาน มีนิสัยรักการทำงาน และสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้

8. มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพและการเปลี่ยนแปลงของสังคมในบ้านและในชุมชน สามารถปฏิบัติตนตามบทบาทและหน้าที่ในฐานะสมาชิกที่ดีของบ้านและชุมชน ตลอดจนอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมในชุมชนรอบ ๆ บ้าน ²

3.1.2 แนวดำเนินการของหลักสูตรประถมศึกษา

การจัดการศึกษาตามหลักสูตรนี้ ประสบความสำเร็จตามจุดหมายข้างต้น จึงกำหนดแนวดำเนินการไว้ดังนี้ ³

1. จัดการเรียนการสอนให้ยืดหยุ่นตามเหตุการณ์และสภาพท้องถิ่น โดยให้ท้องถิ่นพัฒนาหลักสูตรและสื่อการเรียนการสอนในส่วนที่เกี่ยวกับท้องถิ่นตามความเหมาะสม

2. จัดการเรียนการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ ให้สอดคล้องกับความสนใจและสภาพชีวิตจริงของผู้เรียน และให้โอกาสเท่าเทียมกันในการพัฒนาตนเองตามความสามารถ

3. จัดการเรียนการสอนให้มีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงหรือบูรณาการ ทั้งภายในกลุ่มประสบการณ์และระหว่างกลุ่มประสบการณ์ให้มากที่สุด

4. จัดการเรียนการสอนโดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล และสร้างสรรค์ และกระบวนการกลุ่ม

5. จัดการเรียนการสอนโดยให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติจริงให้มากที่สุด และเน้นให้เกิดความคิดรวบยอดในกลุ่มประสบการณ์ต่าง ๆ

6. จัดให้มีการศึกษา ติดตามและแก้ไขข้อบกพร่องของผู้เรียนอย่างต่อเนื่อง

7. ให้สอดแทรกการอบรมด้านจริยธรรมและค่านิยมที่พึงประสงค์ในการจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ

8. ในการเสริมสร้างค่านิยมที่ระบุไว้ในจุดหมาย ต้องปลูกฝังค่านิยมที่เป็นพื้นฐาน เช่น ขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน มีวินัย รับผิดชอบ ฯลฯ ควบคู่กันไป

9. จัดสภาพแวดล้อมและสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ และการปฏิบัติจริงของผู้เรียน

10. ให้นักเรียน เรียนรู้ได้อย่างมีความสุข

² กระทรวงศึกษาธิการ,หลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช 2521 ,หน้า 1.

³ กระทรวงศึกษาธิการ,เรื่องเดียวกัน,หน้า ก 4.

3.1.3 หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551

1. วิสัยทัศน์

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคน ซึ่งเป็นกำลังของชาติให้เป็นมนุษย์ที่มีความสมดุลทั้งด้านร่างกาย ความรู้ คุณธรรม มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและเป็นพลโลก ยึดมั่นในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มีความรู้และทักษะพื้นฐาน รวมทั้ง เจตคติ ที่จำเป็นต่อการศึกษาต่อ การประกอบอาชีพและการศึกษาตลอดชีวิต โดยมุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญบนพื้นฐานความเชื่อว่า ทุกคนสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้เต็มตามศักยภาพ⁴

2. หลักการ

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีหลักการที่สำคัญ ดังนี้

1. เป็นหลักสูตรการศึกษาเพื่อความเป็นเอกภาพของชาติ มีจุดหมายและมาตรฐานการเรียนรู้ เป็นเป้าหมายสำหรับพัฒนาเด็กและเยาวชนให้มีความรู้ ทักษะ เจตคติ และคุณธรรมบนพื้นฐาน ของความเป็นไทยควบคู่กับความเป็นสากล
2. เป็นหลักสูตรการศึกษาเพื่อปวงชน ที่ประชาชนทุกคนมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างเสมอภาค และมีคุณภาพ
3. เป็นหลักสูตรการศึกษาที่สนองการกระจายอำนาจ ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น
4. เป็นหลักสูตรการศึกษาที่มีโครงสร้างยืดหยุ่นทั้งด้านสาระการเรียนรู้ เวลาและการจัดการเรียนรู้
5. เป็นหลักสูตรการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ
6. เป็นหลักสูตรการศึกษาสำหรับการศึกษาในระบบ นอกกระบบ และตามอัธยาศัย ครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมาย สามารถเทียบโอนผลการเรียนรู้ และประสบการณ์

3. จุดหมาย

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี มีปัญญา มีความสุข มีศักยภาพในการศึกษาต่อ และประกอบอาชีพ จึงกำหนดเป็นจุดหมายเพื่อให้เกิดกับผู้เรียน เมื่อจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนี้⁵

1. มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ เห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยและปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
2. มีความรู้ ความสามารถในการสื่อสาร การคิด การแก้ปัญหา การใช้เทคโนโลยี และมีทักษะชีวิต
3. มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี มีสุขนิสัย และรักการออกกำลังกาย

⁴ กระทรวงศึกษาธิการ,หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551, (กรุงเทพมหานคร :ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ , 2534), หน้า 6.

⁵ กระทรวงศึกษาธิการ,เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

⁶ กระทรวงศึกษาธิการ,เรื่องเดียวกัน, หน้า 6 - 7.

4. มีความรักชาติ มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและพลโลก ยึดมั่นในวิถีชีวิตและการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

5. มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย การอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม มีจิตสาธารณะที่มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามในสังคม และอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข

4. สมรรถนะสำคัญของผู้เรียน และคุณลักษณะอันพึงประสงค์

ในการพัฒนาผู้เรียนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งเน้นพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามมาตรฐานที่กำหนด ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดสมรรถนะสำคัญและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ ดังนี้⁷

4.1 สมรรถนะสำคัญของผู้เรียน

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งให้ผู้เรียนเกิดสมรรถนะสำคัญ 5 ประการ ดังนี้

1. ความสามารถในการสื่อสาร เป็นความสามารถในการรับและส่งสาร มีวัฒนธรรมในการใช้ภาษาถ่ายทอดความคิดความรู้ความเข้าใจ ความรู้สึก และทัศนะของตนเองเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเองและสังคมรวมทั้งการเจรจาต่อรองเพื่อขจัดและลดปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ การเลือกรับหรือไม่รับข้อมูลข่าวสารด้วยหลักเหตุผลและความถูกต้อง ตลอดจนการเลือกใช้วิธีการสื่อสาร ที่มีประสิทธิภาพโดยคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อตนเองและสังคม

2. ความสามารถในการคิด เป็นความสามารถในการคิดวิเคราะห์ การคิดสังเคราะห์ การคิดอย่างสร้างสรรค์ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ และการคิดเป็นระบบ เพื่อนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้หรือสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับตนเองและสังคมได้อย่างเหมาะสม

3. ความสามารถในการแก้ปัญหา เป็นความสามารถในการแก้ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เผชิญได้อย่างถูกต้องเหมาะสมบนพื้นฐานของหลักเหตุผล คุณธรรมและข้อมูลสารสนเทศ เข้าใจความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสังคม แสวงหาความรู้ ประยุกต์ความรู้มาใช้ในการป้องกันและแก้ไขปัญหา และมีการตัดสินใจที่มีประสิทธิภาพโดยคำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น ต่อตนเอง สังคมและสิ่งแวดล้อม

4. ความสามารถในการใช้ทักษะชีวิต เป็นความสามารถในการนำกระบวนการต่าง ๆ ไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การทำงาน และการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยการสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล การจัดการปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ อย่างเหมาะสม การปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและสภาพแวดล้อม และการรู้จักหลีกเลี่ยงพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ที่ส่งผลกระทบต่อตนเองและผู้อื่น

5. ความสามารถในการใช้เทคโนโลยี เป็นความสามารถในการเลือก และใช้ เทคโนโลยีด้านต่าง ๆ และมีทักษะกระบวนการทางเทคโนโลยี เพื่อการพัฒนาตนเองและสังคม ในด้านการเรียนรู้ การสื่อสาร การทำงาน การแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ ถูกต้อง เหมาะสม และมีคุณธรรม

⁷ กระทรวงศึกษาธิการ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

5. คุณลักษณะอันพึงประสงค์

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข ในฐานะเป็นพลเมืองไทยและพลโลก ดังนี้⁸

1. รักชาติ ศาสน์ กษัตริย์
2. ซื่อสัตย์สุจริต
3. มีวินัย
4. ใฝ่เรียนรู้
5. อยู่อย่างพอเพียง
6. มุ่งมั่นในการทำงาน
7. รักความเป็นไทย
8. มีจิตสาธารณะ

นอกจากนี้ สถานศึกษาสามารถกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์เพิ่มเติมให้สอดคล้องตามบริบทและจุดเน้นของตนเอง

6. มาตรฐานการเรียนรู้

การพัฒนาผู้เรียนให้เกิดความสมดุล ต้องคำนึงถึงหลักพัฒนาการทางสมองและพหุปัญญา หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน จึงกำหนดให้ผู้เรียนเรียนรู้ 8 กลุ่มสาระการเรียนรู้ ดังนี้⁹

1. ภาษาไทย
2. คณิตศาสตร์
3. วิทยาศาสตร์
4. สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
5. สุขศึกษาและพลศึกษา
6. ศิลปะ
7. การงานอาชีพและเทคโนโลยี
8. ภาษาต่างประเทศ

ในแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้ได้กำหนดมาตรฐานการเรียนรู้เป็นเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน มาตรฐานการเรียนรู้ระดับสูงที่ผู้เรียนพึงรู้ ปฏิบัติได้ มีคุณธรรมจริยธรรม และค่านิยม ที่พึงประสงค์เมื่อจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน นอกจากนั้นมาตรฐานการเรียนรู้ยังเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนพัฒนาการศึกษาทั้งระบบ เพราะมาตรฐานการเรียนรู้จะสะท้อนให้ทราบว่าต้องการอะไร จะสอนอย่างไร และประเมินอย่างไร รวมทั้งเป็นเครื่องมือในการตรวจสอบเพื่อการประกันคุณภาพการศึกษาโดยใช้ระบบการประเมินคุณภาพภายในและการประเมินคุณภาพภายนอก ซึ่งรวมถึงการทดสอบระดับเขตพื้นที่การศึกษา และการทดสอบระดับชาติ ระบบการตรวจสอบเพื่อ

⁸ กระทรวงศึกษาธิการ, หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551, หน้า 8.

⁹ กระทรวงศึกษาธิการ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

ประกันคุณภาพดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยสะท้อนภาพการจัดการศึกษาว่าสามารถพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามที่มาตรฐานการเรียนรู้กำหนดเพียงใด

7. กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ช่วยให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจ การดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและการอยู่ร่วมกันในสังคม การปรับตัวตามสภาพแวดล้อม การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เข้าใจถึงการพัฒนา เปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย กาลเวลา ตามเหตุปัจจัยต่างๆ เกิดความเข้าใจในตนเอง และผู้อื่น มีความอดทน อดกลั้น ยอมรับในความแตกต่าง และมีคุณธรรม สามารถนำความรู้ไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิต เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ และสังคมโลก

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมว่าด้วยการอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความเชื่อมสัมพันธ์กัน และมีความแตกต่างกันอย่างหลากหลาย เพื่อช่วยให้สามารถปรับตนเองกับบริบทสภาพแวดล้อม เป็นพลเมืองดี มีความรับผิดชอบ มีความรู้ ทักษะ คุณธรรม และค่านิยมที่เหมาะสม โดยได้กำหนดสาระต่างๆไว้ ดังนี้¹⁰

- **ศาสนา ศีลธรรมและจริยธรรมแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม** หลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ การนำหลักธรรมคำสอนไปปฏิบัติในการพัฒนาตนเอง และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นผู้กระทำความดี มีค่านิยมที่ดีงาม พัฒนาตนเองอยู่เสมอรวมทั้งบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมและส่วนรวม

- **หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิต** ระบบการเมืองการปกครองในสังคมปัจจุบันการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ลักษณะและความสำคัญ การเป็นพลเมืองดี ความแตกต่างและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ปลุกฝังค่านิยมด้านประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สิทธิ หน้าที่ เสรีภาพการดำเนินชีวิตอย่าง สันติสุขในสังคมไทยและสังคมโลก

กรมวิชาการ มีหัวข้อหลักประกอบด้วยประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมทางศาสนา ประวัติพุทธสาวกพุทธสาวิกา การบริหารจัดการ และการเจริญปัญญาวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา สัมมนาพระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาและการพัฒนา¹¹

กรมวิชาการ¹² ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม มีหัวข้อหลักประกอบด้วย ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมทางศาสนา ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกา การบริหารจัดการและเจริญปัญญา วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา สัมมนาพระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาและการพัฒนา

¹⁰ กระทรวงศึกษาธิการ,หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551, หน้า 142 - 143.

¹¹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ,หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,2546) , หน้า 20.

¹² เรื่องเดียวกัน,หน้า 2.

มาตรฐาน 1.2 ยึดมั่นในศีลธรรม การกระทำความดี มีค่านิยมที่ดีงามและศรัทธาในพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ

1. ชื่นชมการทำความดีของตนเอง บุคคลในครอบครัว โรงเรียนและชุมชน
2. เห็นคุณค่าและตั้งใจทำความดีและบอกเหตุผลการทำความดีของตนเองและผู้อื่นให้บุคคลในครอบครัว โรงเรียนและชุมชนได้รับความรู้และชื่นชอบการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข สาระวิชา สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม จึงต้องให้ผู้เรียนได้แสวงหาความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับหลักจริยธรรม คุณธรรม ในการควบคุมความประพฤติ สามารถนำความคิดความเชื่อและความศรัทธาทางศาสนามาเป็นแนวทางให้ผู้เรียนมีอุดมคติในการดำเนินชีวิตและปฏิบัติตามหลักธรรมทางศาสนา เพื่อพัฒนาตนให้เป็นคนดี บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัดที่กำหนดไว้ดังที่ได้กล่าวมานี้ ช่วยทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในทุกระดับเห็นผลคาดหวังที่ต้องการในการพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียนที่ชัดเจนตลอดแนว ซึ่งจะสามารถช่วยให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับท้องถิ่นและสถานศึกษาร่วมกันพัฒนาหลักสูตรได้อย่างมั่นใจ ทำให้การจัดทำหลักสูตรในระดับสถานศึกษามีคุณภาพและมีความเป็นเอกภาพยิ่งขึ้น อีกทั้งยังช่วยให้เกิดความชัดเจนเรื่องการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ และช่วยแก้ปัญหาการเทียบโอนระหว่างสถานศึกษา ดังนั้นในการพัฒนาหลักสูตรในทุกระดับตั้งแต่ระดับชาติจนกระทั่งถึงสถานศึกษา จะต้องสะท้อนคุณภาพตามมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัดที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน รวมทั้งเป็นกรอบทิศทางในการจัดการศึกษาทุกรูปแบบ และครอบคลุมผู้เรียนทุกกลุ่มเป้าหมายในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน

3.2 กระบวนการเจริญปัญญาที่ปรากฏในหลักสูตรชั้นประถมศึกษา

ในหนังสือกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551 โดยแบ่งเนื้อหากระบวนการเจริญปัญญา คือฝึกสวดมนต์และแผ่เมตตา ซึ่งโดยย่อ ดังนี้¹³

ประถมศึกษาชั้นปีที่ 1 ประกอบด้วย

1. รู้ความหมายและประโยชน์ของสติ
2. ฟังเพลงและร้องเพลงอย่างมีสติ
3. เล่นและทำงานอย่างมีสติ
4. ฝึกให้มีสติในการฟัง การอ่าน การคิด การถาม และการเขียน

ประถมศึกษาชั้นปีที่ 2 ประกอบด้วย

1. รู้ความหมายและประโยชน์ของสติและสมาธิ
2. ฝึกสมาธิเบื้องต้น

¹³ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษาสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551, (กรุงเทพมหานคร :กระทรวงศึกษาธิการ,2551), 6- 21.

3. ผีกสติเบื้องต้นด้วยกิจกรรมการเคลื่อนไหวอย่างมีสติ
4. ผีกให้มีสมาธิในการฟัง การอ่าน การคิด การถาม และการเขียน

ประถมศึกษาชั้นปีที่ 3 ประกอบด้วย

1. รู้ความหมายและประโยชน์ของสติและสมาธิ
2. รู้ประโยชน์ของการผีกสติ
3. ผีกสมาธิเบื้องต้นด้วยการนั่งแบบสบายใจ
4. ผีกการยืน การเดิน การนั่ง และการนอนอย่างมีสติ
5. ผีกให้มีสมาธิในการฟัง การอ่าน การคิด การถาม และการเขียน

ประถมศึกษาชั้นปีที่ 4 ประกอบด้วย

1. รู้ความหมายของสติสัมปชัญญะ สมาธิและปัญญา
2. รู้วิธีปฏิบัติของการบริหารจัดการและเจริญปัญญา
3. ผีกการยืน การเดิน การนั่งและการนอนอย่างมีสติ
4. ผีกการกำหนดรู้ความรู้สึกเมื่อเห็นรู้ หูฟัง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัสสิ่งที่มากระทบ ใจรับรู้ธรรมารมณ์
5. ผีกให้มีสมาธิในการฟัง การอ่าน การคิด การถาม และการเขียน

ประถมศึกษาชั้นปีที่ 5 ประกอบด้วย

1. รู้ความหมายของสติสัมปชัญญะ สมาธิและปัญญา
2. รู้วิธีปฏิบัติและประโยชน์ของการบริหารจัดการและเจริญปัญญา
3. ผีกการยืน การเดิน การนั่งและการนอนอย่างมีสติ
4. ผีกการกำหนดรู้ความรู้สึก เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัสสิ่งที่มากระทบใจรับรู้ธรรมารมณ์
5. ผีกให้มีสมาธิในการฟัง การอ่าน การคิด และการถามการเขียน

ส่วนกระบวนการเรียนการเจริญปัญญาในโรงเรียนประถมศึกษาชั้นปีที่ 6 มีลักษณะคล้ายกับประถมศึกษาปีที่ 5 เป็นอย่างมากกแทบจะแยกส่วนต่างไม่ออก ทั้งเนื้อหา และขั้นตอนสำนวนที่ใช้ เป็นต้น

จากการกล่าวข้างต้นเนื้อหาสาระเรียนรู้ และขั้นตอนของการศึกษาการเจริญปัญญาของโรงเรียนประถมศึกษาชั้นปีที่ 1 – 6 มีลักษณะไม่ต่างกันเท่าไรนัก แต่ส่วนที่ต่างคือการคำนึงถึงวุฒิภาวะของผู้เรียน แต่อย่างไร ก็ตาม ผู้วิจัยขอสรุปเนื้อหาของเนื้อหาโดยย่อต่อไปนี้

การสวดมนต์ไหว้พระและแผ่เมตตา

การสวดมนต์ไหว้พระ

สิ่งที่ชาวพุทธที่จะต้องรู้เบื้องต้นเพื่อความปฏิบัติที่ถูกต้องคือเข้าใจถึงพระรัตนไตร ด้วยการสวดมนต์ ซึ่งการสวดมนต์คือการระลึกถึง หรือ ทำความเคารพพระรัตนไตร ซึ่งพระรัตนไตรแปลว่า แก้ว 3 ดวง , สิ่งมีค่าและเคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน 3 อย่าง คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์¹⁴

¹⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพมหานคร :บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2551), หน้า 339.

สพฺเพ สตฺตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันหมดทั้งสิ้น
อนิฆา จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด อย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจเลย

สพฺเพ สตฺตา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันหมดทั้งสิ้น
สุขี อดฺตานํ ปฺริหฺรณฺตุ จงมีความสุขกายสุขใจ รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยอันตรายทั้งสิ้น

เถิด ฯ

การแผ่เมตตาทั้งสองแบบนี้ จะใช้เพียงแบบใดแบบหนึ่งตามถนัดก็ได้หรือจะนึกภาวนาเฉพาะภาษาไทยหรือภาษาบาลีอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ หรือทั้งสองอย่างก็ได้ ฯ

อานิสงส์ของการแผ่เมตตา

ผู้เจริญเมตตาธรรมอยู่เสมอ จงจิตมั่นในเมตตา มีเมตตาเป็นคุณสมบัติประจำ จะได้รับ
 อานิสงส์คือผลดี **11 ประการ** ดังนี้¹⁷

- 1.หลับเป็นสุข คือ หลับสบาย หลับสนิท
- 2.ตื่นเป็นสุข คือเมื่อตื่นขึ้นมาก็สบายตัว สบายใจ หายอ่อนเพลีย ไม่มีอาการง่วงติดต่อกัน
- 3.ไม่ฝันร้าย คือ จะไม่ฝันเห็นสิ่งเลวร้ายทำให้สะดุ้งตื่นกลางคืน หรือไม่ฝันหวาดเสียวต่าง ๆ
- 4.เป็นที่รักของคนทั่วไป คือ จะเป็นคนมีเสน่ห์ ไปที่ใดก็ปราศจากศัตรูผู้คิดร้ายแม้ผู้ไม่ชอบใจก็จะกลับมาชอบได้
- 5.เป็นที่รักของมนุษย์ทั่วไป คือแม่สัตว์ต่าง ๆ ก็รักผู้แผ่เมตตา ไม่ขบกัด ไม่ทำร้ายทำให้ปลอดภัยจากเขี้ยวงาทุกชนิด
- 6.เทวดารักษาคุ้มครอง คือ จะเดินทางไปไหนมาไหนเทวดาจะคุ้มครองให้ความปลอดภัยตลอดเวลา จะไม่ประสบอุบัติเหตุต่าง ๆ ทั้งทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ
- 7.ไฟ ศาสตร์รา ยาพิษ ไม่แผ้วพาน คือสิ่งเหล่านี้จะทำอันตรายมิได้ จะปลอดภัยจากสิ่งเหล่านี้
- 8.จิตเป็นสมาธิเร็ว คือ ผู้แผ่เมตตาเป็นประจำ ถ้าทำสมาธิ จิตจะสงบนิ่งได้เร็ว หรือจะอ่านหนังสือจะทำงานอันใดก็ตาม จิตจะไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมตั้งใจได้เร็ว ทำงานนั้นสำเร็จสมประสงค์
- 9.หน้าตาผิวพรรณจะผ่องใส คือผู้มีเมตตาจิตเป็นประจำ หน้าตาและผิวพรรณจะมีน้ำมีนวลมีเสน่ห์เรียก ความสนใจได้ จะดูอิมเิบตลอดเวลา แม้จะมีอายุมาก แม้รูปร่างจะไม่สวยงาม แม้จะไม่ได้รับการแต่งเติมด้วยเครื่องสำอางใด ๆ หน้าตาผิวพรรณก็ผ่องใสหน้าดูน่าชมได้เสมอ
10. ไม่หลงเวลาตาย คือเวลาใกล้ตาย จะไม่หลงเพ้อ ละเมอ หรือโวยวายอย่างนั้นอย่างนี้หรือไม่ตื่นตระหนกตกใจเป็นที่น่าเวทนาของผู้พบเห็น จะสิ้นใจอย่างสงบเหมือนนอนหลับไป ฉะนั้น
- 11.เมื่อไม่อาจบรรลุธรรมชั้นสูง ย่อมเข้าถึงพรหมโลก คือ ผู้มีเมตตาจิตเป็นประจำแม้ไม่ได้บรรลุธรรมชั้นสูงขึ้นไปกว่านี้ ก็ย่อมจะไปบังเกิดในพรหมโลกอันเป็นที่เกิดของผู้ได้ฌาน เพราะฉะนั้น ผู้ประสงค์เป็นที่รักเป็นที่นับถือของผู้อื่น หรือหวังความสุขความสงบความ

¹⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 250

เยือกเย็นแห่งจิตใจจึงควรได้แผ่เมตตาแก่กัน สร้างเมตตาธรรมไว้ในใจดีกว่าจะมานั่งเดือดร้อนใจด้วยไฟ โกรธไฟริษยาอาฆาต

การฝึกสมาธิ

ความหมายและประโยชน์ของสติและสมาธิ

สติ หมายถึง ความระลึกได้ หรือการจำได้ว่าทำอะไร

สมาธิ หมายถึง การทำจิตให้ตั้งมั่น

1. ความหมายในเชิงลักษณะผลของสมาธิ

สมาธิ คือ อาการที่ใจตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวอย่างต่อเนื่อง หรืออาการที่ใจหยุดนิ่ง แน่วแน่ ไม่ซัดส่ายไปมา เป็นอาการที่ใจสงบรวมเป็นหนึ่ง มีแต่ความบริสุทธิ์ผ่องใส สว่างไสวมืดขึ้นในใจจนกระทั่งสามารถเห็นความบริสุทธิ์ นั้นด้วยใจตนเอง อันจะก่อให้เกิดทั้งกำลังใจ กำลังขวัญ กำลังปัญญา และความสุขแก่ผู้ปฏิบัติในเวลาเดียวกัน

2. ความหมายในเชิงลักษณะการปฏิบัติ

กล่าวอีกนัยหนึ่งในเชิงลักษณะการปฏิบัติ สมาธิ แปลว่า ความตั้งมั่นของจิต หรือ ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด หรือการที่จิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

ร่างกายของมนุษย์มีจิตใจ และมีสติควบคุมจิตใจให้จดจ่ออยู่กับเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่กำลังทำอยู่ เช่น ขณะที่เรากำลังวาดภาพและระบายสี สติจะคอยควบคุมจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่กับการวาดภาพระบายสี จนเสร็จผลงานเป็นที่พอใจ นั่นคือจิตใจมุ่งมั่นไม่คิดเรื่องอื่นจิตใจที่จดจ่อตั้งมั่น

สมาธิ แบ่งเป็น 2 แบบ คือ

1. สมาธิตั้ง

2. สมาธิลึกลับ

สมาธิตั้ง ทำได้ในทุกท่าอิริยาบถ ทุกสถานที่ (เช่น การเดินจงกรม)

สมาธิลึกลับ ต้องอยู่ในที่นั่ง/นอน (เช่น การนั่งสมาธิ)

สมาธิตั้ง เน้นเพิ่ม สติ

สมาธิลึกลับ เน้นเพิ่ม พลังจิต

ทั้ง สมาธิตั้ง และ สมาธิลึกลับ จึงมีผลเกื้อกูลซึ่งกันและกัน อย่างมาก

ดังนั้น นักสมาธิ จำเป็นต้องทำสมาธิทั้ง 2 แบบนี้ ควบคู่กันไป

สมาธิตั้ง

สมาธิที่มีความเป็นไปต่าง ๆ นั้น ย่อมมีข้อสังเกตว่า การเข้าสมาธิครั้งแรกๆ แม้จะมีความนึกคิดอยู่ แต่อยู่ในกรอบ หมายความว่า เราพูดเราก็ถือว่าเป็นสมาธิ เพราะความที่เรามีสติอยู่ ความเป็นเช่นนี้เราเรียกว่า สมาธิตั้งจงเข้าใจว่า สมาธิตั้งนี้มีความสำคัญต่อกิจการประจำวัน เพราะสมาธิชนิดนี้เป็นผลมาจากการที่ได้ทำสมาธิมากเพราะเราได้สะสมพลังจิตไว้มากแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น เวลาเราทำงานเราจะมี สมาธิ หมายถึง สติ การงานนั้นๆ ก็จะไม่ใคร่พลาดพลั้ง หรือพูดก็ไม่พลาดพลั้ง สมาธิควบคุมไปในตัว เหตุที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากสติที่ได้พัฒนาขึ้นมาจากที่ได้อบรมมาตามลำดับด้วยเหตุอย่างนี้ ก็จะทำให้แม้จะลืมหลับตาทีไรก็เป็นสมาธิ เวลาเดินจงกรม โดยมากจะเป็นสมาธิตั้ง อบรมสมาธิตั้ง ความจริงถ้าจะเปรียบสมาธิตั้งเหมือนกับพลังงาน ที่ได้กำลังใช้งาน การใช้งานนั้นเพื่อทดสอบสมรรถภาพของเครื่องยนต์ หรือการดำเนินงานของเครื่องยนต์กลไกต่างๆ แม้

บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิสูงแล้ว เวลาจะใช้ดำเนินวิปัสสนาก็ใช้ได้ ถ้าจะเปรียบอีกอย่างหนึ่งก็เหมือนการสะสมเงินและการใช้เงิน การได้เงินมาโดยการแสวงหาทรัพย์สินสมบัติมากขึ้นๆ คือการสะสม สะสม ได้มากเท่าไรก็ถือว่าดี การใช้เงินที่ถูกต้องก็ถือว่าดี สมาธิลึกซึ้งจึงเปรียบด้วยการสะสมเงิน สมาธิตื้นจึงเปรียบเหมือนกับการใช้เงิน คนที่สะสมเงิน ก็เพราะต้องการความมั่นคงของชีวิตจึงจำเป็นต้องหาอาชีพที่เหมาะสมกับตน ดังนั้น จึงเกิดอาชีพนานัปการ แต่ว่าก่อนจะไปประกอบอาชีพในสาขาต่างๆ นั้น จำเป็นต้องเรียนวิชานานัปการเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดเป็นระบบพลโลกขึ้น ทุกสังคมโลกจึงต้องมีการจัดการกับแนวทางเพื่อความก้าวหน้า แต่อย่างไรก็ตาม ทุกประเทศในโลก ก็ต้องการความสงบสุขเป็นประการสำคัญรวมลงมาที่สุดคือ เศรษฐกิจ หมายถึงการเงินนั่นเอง ดังนั้น ขณะทำการงานทุกสาขาอาชีพ จึงต้องใช้ทั้งสติ ทั้งปัญญาทั้งความมั่นใจ ประกอบกับความชั่งชั่งความได้เปรียบ การแข่งขันต่อสู้ในเชิงวิชาการ ตลอดถึงกำหนดราคาค่างวดเหล่านี้ทั้งหมด ล้วนอยู่ในความเคร่งขรึม กวดขัน เคร่งเครียด กัดต้นสมอง โดยการแข่งขันกันนั้น เศรษฐกิจคืออาวุธสำคัญ หรือปัญหาคืออาวุธสำคัญด้วยเหตุนี้ ถ้าหากจะใช้สมาธิ ก็จะสามารถทำให้กิจการเหล่านั้นนั้น เพิ่มประสิทธิภาพขึ้นอย่างมากมายทีเดียว คนบางคนอาจจะไม่เชื่อว่าจะเป็นไปได้ แต่ที่จริงแล้วนั้น ตามหลักการหรือตามธรรมชาติมันเป็นไปได้จริง เพราะอะไร เพราะว่าสมาธิคือความหยุด ความหยุดทำให้เกิดกำลัง เพราะมนุษย์เรานั้น หากไม่มีการหยุด จะต้องเสียเส้นประสาท เพียงไม่กี่เดือนอาจจะต้องพิการไปตลอดชีวิต แต่เพราะมีการหยุดพักได้ จึงมีชีวิตอยู่มาได้ไม่เสียหาย สมาธิช่วยให้หยุดได้ตามต้องการ นอกจากจะหยุดใจได้แล้ว ยังทำให้ใจให้เย็นเป็นสุขอีกด้วย เท่ากับส่งเสริมให้ใจมีประสิทธิภาพนั่นเอง นี่คือ สมาธิตื้นสมาธิตื้นนั้น คือ การบริการหรือการสงบอยู่ในระยะของกายหยาบจะมีความรู้สึกตัวอยู่แต่จิตนั้นมีสติ ถึงจะมีความนึกคิด ก็เป็นสมาธิอยู่นั่นเอง ยกเว้นแต่ปล่อยเลยไปตามอารมณ์ในทุกกรณี สนุกเพลิดเพลิน มิได้คิดว่าจะตั้งใจอย่างนี้ จึงเรียกว่าไม่มีสมาธิแม้จะเป็นสมาธิตื้น คำว่าสมาธิตื้นจึงหมายถึงการกำหนดจิต ด้วยตั้งใจว่าจะทำสมาธิ แม้จะเป็นธรรมดาที่มีความกำหนดอยู่ก็จะทำงานใดๆ ก็ได้ แต่สมาธิลึกจะผ่านกายหยาบถึงกายละเอียด เกิดความสบายนั้นคือสมาธิลึก และจะได้มีการสะสมพลังจิตไว้ในจิตอยู่ทุกๆ ครั้งของการทำสมาธิ และสมาธิลึกนี้เอง เมื่อเสริมพลังจิตมากขึ้น ก็ทำให้สมาธิตื้นนี้ดำเนินงานทำกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพขณะที่เรากำลังทำงานทุกๆ อย่างอยู่และมีกำลังใจไม่ย่อท้อ เกิดปฏิภาณแก้ปัญหาได้ประสบผลสำเร็จนี้แหละ สมาธิตื้นได้ปรากฏแล้ว

สมาธิลึก

สมาธิลึกนั้น คือ ความสงบจนเกิดความนิ่งในที่สุดก็เข้าภวังค์ไป เพราะสมาธิลึกนั้นเป็นส่วนของความเสวยผลและเป็นแหล่งให้เกิดศรัทธาต่างๆ ขึ้น เนื่องจากได้พบความสุขที่มากยิ่งขึ้น ในการสัมผัสความรู้สึกของสมาธิที่ลึกซึ้งนั้น จะมีความซาบซึ้งเป็นอย่างมาก การเกิดขึ้นของความสุขตรงนี้จะมีการหยั่งลึกเข้าสู่ความเชื่อมั่น สมาธิลึกเกิดจากสมาธิตื้นที่ได้ก่อตัวขึ้นมาอย่างต่อเนื่องจนทำให้เกิดพลังจิตที่ได้ถูกสะสมขึ้นมาพอสมควรจึงจะทำให้สมาธิลึกก่อตัวขึ้นได้ด้วยเหตุนี้ทั้งสมาธิลึกและสมาธิตื้นจึงมีส่วนเกี่ยวพันกัน สมาธิตื้นเป็นสมาธิใช้งาน สมาธิลึกเป็นส่วนช่วยแรงสนับสนุน พร้อมกันนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงความจริงแห่งความสุขที่ได้สัมผัสเป็นเครื่องบ่งบอกว่ามีความสุขจริง เนื่องจากเป็นความประสงค์และความปรารถนาของทุกคนที่จะมีความสุข อย่างไรก็ตาม ความสุขแม้จะเป็นความต้องการก็จริง แต่ความสุขนี้จะไม่ปรากฏอยู่ตลอดเวลา จะมีการหดตัวลงหรืออาจจะหายไปเลย จึง

เป็นการเสียใจประการหนึ่งซึ่งเกิดขึ้น ได้ ในที่นี้จึงจำเป็นที่จะต้องเข้าใจในตนเองว่า เมื่อความสุขหายไปต้องทำใจ หมายถึงต้องทราบข้อเท็จจริง เพราะความสุขจะอยู่ได้ด้วยกำลังสมาธิ พอหมดกำลังแล้วจะสลายตัวไปเอง ต้องเข้าใจตามความเป็นจริงคือไม่ต้องเกิดความเสียใจ เมื่อความสุขนั้นหมดไป และแล้วการสร้างขึ้นของสมาธิก็จะสร้างความสุขนี้ขึ้นมาได้อีก ตรงนี้จะต้องพูดถึงจุดประสงค์ ของสมาธิว่าจุดประสงค์ของสมาธิคือ “ต้องการพลังจิต” การสะสมพลังจิตให้ถาวรมีพลังเพิ่มขึ้นนั้นคือความจริงของ หลักการ ด้วยเหตุดังกล่าว การจะเป็นสมาธิต้นและสมาธิลึกเป็นส่วนแห่งการสะสมพลังจิตทั้งสิ้น เพราะการสะสมพลังจนมากเพียงพอแห่งความต้องการได้แล้วในแต่ละขั้น ก็จะแสดงออกซึ่งอิทธิพลของจิตตามความประสงค์ของผู้นั้นๆ ในกรณีนั้นๆ ส่วนสมาธิลึกที่ทำให้ปรากฏการณ์ต่างๆ มีอาการเป็นสุขอย่างซาบซึ้งเป็นภาพนิมิตนานับประการเกิดความมีความ เป็นเหนือธรรมชาติเหล่านี้เป็นอาการกิริยาของจิตทำให้ปรากฏการณ์เหล่านี้เกิดขึ้น ดังนั้นจึงต้องไม่เอาใจใส่นัก ปล่อยให้เกิดขึ้นโดยมีสติระลึกรู้ อย่าคิดเอาเองไปตามอาการกิริยาเหล่านั้น เพราะนั่นคือปรากฏการณ์ของอาการกิริยาของจิต เช่นเรารับประทานอาหาร รสอร่อยมีความสุข ล้วนเป็นอาการกิริยาของการรับประทานอาหารทั้งนั้น ส่วนสำคัญอยู่ตรงอาหารและรับประทานเข้าสู่ร่างกาย จิตที่เป็นสมาธิลึกจึงมีปรากฏการณ์ที่น่าเหลือเชื่ออยู่มากมาย แต่ต้องถือว่า เป็นเพียงอาการกิริยาเท่านั้น แต่ต้องมีสติปัญญาจึงคิดได้ และไม่หลงตามอาการกิริยานั้นๆ การพยายามทำสมาธิให้เป็นแบบต่อเนื่องนั้น ท่านทั้งหลายจะต้องผ่านเส้นทางนี้กันทั้งนั้น คือสมาธิต้นและสมาธิลึก จึงไม่แปลก อะไรที่บางคนขาดสติปัญญาจะต้องหลงไปตามอาการกิริยาของจิตสมาธิต้น - ลึก ดังนั้นจึงควรที่จะทำสมาธิไปตามโอกาสที่เราจะทำได้ เพราะการทำสมาธินั้นทางมันยาวทำไปกว่าจะพบกับสมาธิต้นและลึกก็ใช้เวลาไม่น้อย เราจึงไม่ ต้องกลัว หรือกังวลที่จะต้องล้มเลิกหรือหวาดกลัว เมื่อถึงเวลาเป็นสมาธิต้น - ลึกขึ้นมาก็แก้ไขได้ เช่นเดียวกันกับการได้มาซึ่งเงิน ได้เท่าไรก็ไม่เป็นไร ได้มากเท่าไรก็ยังดีขอให้ได้มาและแล้วเราก็ใช้สติปัญญาใช้เงินก็จะประสพ ความสำเร็จในชีวิต สมาธิต้น-ลึกก็เช่นกัน ขอให้มันเกิดขึ้นมากเท่าไรก็ดี และแล้วเราก็ใช้สติปัญญาแก้ไข ก็จะสำเร็จผลสมประสงค์ได้

ประโยชน์การฝึกสติของสมาธิ

1. ทำให้เรียนหนังสือดีขึ้น เมื่อจิตสงบตั้งมั่นได้ ใจจึงจดจ่ออยู่เฉพาะเรื่อง
 2. มีสุขภาพดี การทำจิตให้มีสมาธิมีผลทำให้สุขภาพดี เพราะมีจิตใจผ่องใสเบิกบาน ร่างกายจึงสดชื่นผ่องใสไปด้วย
 3. ทำให้จิตใจสงบเยือกเย็น มีความปลอดภัย โปร่ง พร้อมทั้งจะใช้ปัญญาในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ มีความมั่นคงในอารมณ์ มีความเชื่อมั่นในตนเอง
- นอกจากนี้ยังมีประโยชน์อีก 4 ระดับ ลดหลั่นลงไป คือ¹⁸

1. ประโยชน์ของสมาธิที่เป็นจุดหมายทางศาสนา แบ่งออกเป็น 2 ประการ คือ
 - 1.1 ประโยชน์ระดับต้น สามารถระงับกิเลสได้เป็นครั้งคราว คือ ผู้ที่ฝึกจิตจนได้สมาธิระดับฌานแล้ว สามารถใช้กำลังสมาธินั้น กด ช่ม ระงับกิเลสได้ตลอดเวลาที่อยู่ในสมาธินั้น กิเลสที่มีในใจจะไม่ขึ้นมาสำแดงฤทธิ์เดช ประดุจหย้าที่ถูกก้อนศิลาใหญ่ทับไว้ ฉะนั้นความสามารถระดับนี้

¹⁸ พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต), สมาธิฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่ง, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, 2547), หน้า 14 – 20.

เรียกว่า “เจโตวิมุตติ” (ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยพลังจิต) คือ “วิกขัมภณวิมุตติ” (ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยการกดข่มไว้) ยังมีไข่มุมประโยชน์ที่สูงที่สุดในทางพระพุทธศาสนา แต่คนที่ปฏิบัติได้ถึงขั้นนี้ ก็นับว่าใกล้จุดหมายพอสมควรแล้ว

1.2 ประโยชน์ระดับสูงสุด คือ การเตรียมจิตให้พร้อมที่จะใช้ปัญญาพิจารณาสภาวธรรมตามเป็นจริง เรียกอีกนัยหนึ่งว่า ใช้สมาธิระดับฌานนั้นเป็นบาทฐานของวิปัสสนา พิจารณาสภาวธรรมทั้งหลายจนเห็นแจ้งไตรลักษณ์ กำจัดกิเลสอาสวะให้หมดไปจากจิตสันดานในที่สุด

2. ประโยชน์ทางด้านอภิญา ผู้ฝึกฝนจิตจนได้สมาธิระดับฌานสมาบัติแล้ว จะมีความสามารถพิเศษเหนือวิสัยสามัญชน (อภิญา) คือ ได้ฤทธิ์ชั้นโลกีย์ต่าง ๆ เช่น มีหุทิพย์ ตาทิพย์ แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ทายใจคนอื่นได้ สามารถระลึกชาติได้

3. ประโยชน์ในด้านพัฒนาบุคลิกภาพ บุคคลที่ฝึกจิตให้เป็นสมาธิประจำ ย่อมมีบุคลิกภาพที่พึงปรารถนาหลายประการ เช่น

- 3.1 มีบุคลิกเข้มแข็ง หนักแน่นมั่นคง
- 3.2 มีความสงบเยือกเย็น ไม่ฉุนเฉียวเกรี้ยวกราด
- 3.3 มีความสุภาพนิ่มนวล ท่าทีมีเมตตากรุณา
- 3.4 สดชื่นผ่องใส ยิ้มแย้ม เบิกบาน
- 3.5 งานสง่า งามอาจ น่าเกรงขาม
- 3.6 มีความมั่นคงทางอารมณ์
- 3.7 กระดับกระฉ่าง กระจ่างกระจ่าง ไม่เซื่องซึม
- 3.8 มีจิตใจพร้อมที่จะเผชิญเหตุการณ์ต่าง ๆ และสามารถแก้ไขสถานการณ์คับขันได้
- 3.9 มองอะไรทะลุปรุโปร่ง รับรู้อะไรจับใจ รู้จักตนเองและผู้อื่นตามความเป็นจริง

4. ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

- 4.1 ทำให้จิตใจสบายหายเครียด มีความสุขผ่องใส
- 4.2 หายจากการวิตกกังวลกลัว หายกระวนกระวาย

4.3 นอนหลับง่าย หลับสนิทไม่ฝันร้าย สั่งตัวเองได้ เช่น กำหนดให้หลับ ให้ตื่นตามเวลาที่

ที่ต้องการ

- 4.4 มีความว่องไวระดับกระฉ่าง รู้จักเลือกตัดสินใจเหมาะสมแก่สถานการณ์
- 4.5 มีความเพียรพยายามแน่วแน่ใจจดใจจ่อ มีความใฝ่สัมฤทธิ์สูง
- 4.6 มีสติปัญญาสูงรู้เท่าทันปรากฏการณ์และยับยั้งชั่งใจดีเยี่ยม
- 4.7 มีประสิทธิภาพในการทำงาน เช่น เรียนหนังสือ การทำกิจกรรมทุกอย่าง
- 4.8 ส่งเสริมความจำ และสมรรถนะทางมันสมอง
- 4.9 เกื้อกูลแก่สุขภาพทางกาย เช่น ชะลอความแก่หรืออ่อนกว่าวัย
- 4.10 รักษาโรคบางอย่างได้ เช่น โรคท้องผูกเรื้อรัง โรคกระเพาะอาหาร โรคความดันโลหิต โรคหืด โรคกายจิตอื่น ๆ

ต้นโลหิต โรคหืด โรคกายจิตอื่น ๆ

สมาธิยังส่งผลดีต่อร่างกายและจิตใจ ดังนี้

1. ผลต่อตนเอง

1.1 ด้านสุขภาพจิต

- ส่งเสริมให้คุณภาพของใจดีขึ้น คือ ทำให้จิตใจ ผ่องใส สะอาด บริสุทธิ์ สงบ เยือกเย็น ปลอดภัยโปร่งโล่ง เบา สบาย มีความจำ และสติปัญญาดีขึ้น
- ส่งเสริมสมรรถภาพทางใจ ทำให้คิดอะไรได้รวดเร็ว ถูกต้อง และเลือกคิดแต่ในสิ่งที่ดีเท่านั้น

1.2 ด้านพัฒนาบุคลิกภาพ

- จะเป็นผู้มีบุคลิกภาพดี กระจับกระจ่าง กระปรี้กระเปร่า มีความองอาจสง่าผ่าเผย มีผิวพรรณผ่องใส
- มีความมั่นคงทางอารมณ์ หนักแน่น เยือกเย็นและเชื่อมั่นในตนเอง
- มีมนุษยสัมพันธ์ดี วางตัวได้เหมาะสมกับกาลเทศะเป็นผู้มีเสน่ห์เพราะไม่มักโกรธ มีความเมตตากรุณาต่อบุคคลทั่วไป

1.3 ด้านชีวิตประจำวัน

- ช่วยให้คลายเครียด เป็นเครื่องเสริมเสริมประสิทธิภาพในการทำงานและการศึกษาเล่าเรียน
- ช่วยเสริมให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงเพราะร่างกายกับจิตใจย่อมมีอิทธิพลต่อกัน ถ้าจิตใจเข้มแข็งย่อมเป็นภูมิคุ้มกันโรคภัยในตัว

1.4 ด้านศีลธรรมจรรยา

- ย่อมเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ เชื้อกฎแห่งกรรม สามารถ คุ้มครองตนได้พ้นจากความชั่วทั้งหลายได้ เป็นผู้มีความประพฤติดี เนื่องจากจิตใจดี ทำให้ความประพฤติทางกายและวาจาดีตามไปด้วย
- ย่อมเป็นผู้มีความมักน้อย สันโดษ รักสงบและขันติเป็นเลิศ
- ย่อมเป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เห็นประโยชน์ ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว ย่อมเป็นผู้มีสัมมาคารวะ และมีความอ่อนน้อมถ่อมตน

2. ผลต่อครอบครัว

2.1 ทำให้ครอบครัวมีความสุข เพราะสมาชิกในครอบครัวเป็นประโยชน์ของการประพฤติธรรม ทุกคนมั่งอยู่ในศีล ปกครองกันด้วยธรรม เด็กเคารพผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เมตตาเด็ก ทุกคนมีความรักใคร่สามัคคี เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

2.2 ทำให้ครอบครัวมีความเจริญก้าวหน้า เพราะสมาชิกต่างก็ทำหน้าที่ของตนโดยไม่บกพร่อง เป็นผู้ที่มีใจคอหนักแน่น เมื่อมีปัญหาครอบครัวหรือมีอุปสรรคอันใด ย่อมร่วมใจกันแก้ไขปัญหานั้นๆ ให้ลุล่วงไปได้

3. ผลต่อสังคมและประเทศชาติ

3.1 ทำให้สังคมสงบสุข ปราศจากปัญหาอาชญากรรม และปัญหาสังคมอื่นๆ เพราะปัญหาทั้งหลายที่เกิด ขึ้นในสังคมไม่ว่าจะเป็นปัญหาการฆ่า การข่มขืน โจรผู้ร้าย การทุจริตคอร์รัปชั่น ล้วนเกิดขึ้นมาจากคนที่ขาดคุณธรรม เป็นผู้ที่มิมีจิตใจอ่อนแอ หวั่นไหว ต่ออำนาจสิ่งชั่วร้าย หรือกิเลสได้ง่าย ผู้ที่ฝึกสมาธิย่อมมีจิตใจเข้มแข็ง มีคุณธรรมใน ใจสูง ถ้าแต่ละคนในสังคมจำใจฝึกฝนอบรมใจของตนให้หนักแน่น มั่นคง ปัญหาเหล่านี้ก็จะไม่เกิดขึ้น ส่งผลให้สังคมสงบสุขได้

3.2 ทำให้เกิดความมีระเบียบวินัย และเกิดความประหยัด ผู้ที่ฝึกใจให้ตั้งานด้วยการทำสมาธิอยู่เสมอย่อมเป็นผู้รักความมีระเบียบวินัย รักความสะอาด มีความเคารพกฎหมายของบ้านเมือง ดังนั้นบ้านเมืองเราก็จะสะอาด น่าอยู่ ไม่มีคนมก่งายทิ้งขยะลงบนพื้นถนน จะข้ามถนน ก็เฉพาะตรงทางข้าม เป็นต้น เป็นเหตุให้ประเทศชาติไม่ต้องสิ้นเปลืองงบประมาณ เวลาและกำลังเจ้าหน้าที่ ที่ต้องใช้ไปในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากความไม่มีระเบียบวินัยของ ประชาชน

3.3 ทำให้สังคมเจริญก้าวหน้า เมื่อสมาชิกในสังคมมีสุขภาพจิตดีรักความเจริญก้าวหน้า มีประสิทธิภาพ ในการทำงานสูง ย่อมส่งผลให้สังคมเจริญก้าวหน้าตามไปด้วย และเมื่อมีกิจกรรมของส่วนร่วม สมาชิกในสังคมก็ย่อมพร้อมที่จะสละความสุขส่วนตัว ให้ความร่วมมือกับส่วนร่วมอย่างเต็มที่ แม้มีผู้ไม่ประสงค์ต่อสังคมมายุแหย่ให้เกิดความแตกแยก ก็จะไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะสมาชิกในสังคมเป็นผู้มีจิตใจหนักแน่น มีเหตุผล และเป็นผู้รักสงบ

4. ผลต่อศาสนา

4.1 ทำให้เข้าใจพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง และรู้ซึ่งถึงคุณค่าของพระพุทธศาสนา รวมทั้งรู้เห็นด้วย ตัวเองว่าฝึกสมาธิไม่ใช่เรื่องเหลวไหลหากแต่เป็นวิธีเดียวที่ทำให้พ้นทุกข์เข้าสู่นิพพานได้

4.2 ทำให้เกิดศรัทธาตั้งมั่นในพระรัตนตรัย พร้อมทั้งจะเป็นนายแก้ต่างให้กันพระศาสนา อันจะเป็นกำลัง สำคัญในการเผยแผ่การปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง ให้แพร่หลายไปอย่างกว้างขวาง

4.3 เป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองตลอดไปเพราะตราบไต่ที่พุทธศาสนิกชน ยังตั้งใจ ปฏิบัติธรรม เจริญภาวนาอยู่ พระพุทธศาสนาก็จะเจริญรุ่งเรืองอยู่ตราบนั้น

4.4 จะเป็นกำลังส่งเสริมทะนุบำรุงศาสนา เพราะเมื่อเข้าใจซาบซึ่งถึงประโยชน์ของการปฏิบัติธรรมด้วย ตนเองแล้ว ย่อมจะชักชวนผู้อื่นให้ทำทานรักษาศีล และเจริญภาวนาไปด้วย เมื่อใดที่ทุกคนตั้งใจปฏิบัติธรรม ทำทาน

การฝึกสมาธิเบื้องต้น

การฝึกควบคุมกิริยาหรือสำรวมกาย วาจา ใจ และกำหนดอริยาบถทั้ง 4 คือยืน เดิน นั่ง นอน เป็นพื้นฐานสำคัญของการปฏิบัติธรรม หากนักเรียนได้ฝึกฝนให้มีสติในการควบคุมกาย วาจา ใจ ให้มีสมาธิในทางที่ถูกต้องที่ควรตั้งแต่ยังเด็กในช่วงเวลาที่เหมาะสม จะส่งเสริมพัฒนาการด้านจิตใจ และคุณธรรม ตลอดจนสติปัญญาได้เป็นอย่างดี เนื่องจากรู้จักความสงบ มีสมาธิด้วยการเจริญสติภาวนาพอสมควร

ต่อไปการฝึกสมาธิด้วยกำหนดอริยาบถ ทั้ง 4 คือยืน เดิน นั่ง นอน ซึ่งในหนังสือชั้นประถมศึกษาทุกระดับชั้น ส่วนมาจะบทเพลงประกอบ ดังต่อไปนี้

1. ฝึกยืนสมาธิ

- 1.1 นักเรียนยืนตรง ปล่อยแขนไว้ข้างลำตัว
- 1.2 ยกมือซ้ายขึ้นช้าๆ มาวางที่หน้าท้อง
- 1.3 ยกมือขวาขึ้นช้า ๆ กุมมือซ้ายไว้
- 1.4 ก้มลงมองดูเท้าที่เหยียบพื้นอยู่ มองขึ้นมาถึงมือแล้วเลื่อนขึ้นมาถึงจมูก เงยหน้า

มองตรง

ขึ้นเท้าถึงมือ

1.5 หลังตา นึกให้เห็นตัวเองกำลังยืนอยู่ จากศรีสะเกลงไปถึงมือและเท้า และนึกมอง

1.6 นึกให้เห็นหน้าตัวเอง นึกต่อขึ้นมาถึงบนกระหม่อม

1.7 นึกลงและขึ้นอย่างนี้ซ้ำ ๆ

(เพลงยืนสมาธิ)

มือกุมกัน แล้วก็ยืนตรง ๆ (ซ้ำ)

ยืนหนอ ยืนหนอ ยืนหนอ ยืนหนอตง

2. ผีกเดือนสมาธิ

2.1 เมื่อยืนสมาธิแล้ว ให้กำหนดในใจว่า อยากเดินหนอ อยากเดินหนอ อยากเดิน
หนอ

2.2 ส้มตาขึ้นซ้ำ ๆ และนึกในใจว่า เห็นหนอ

2.3 ซ้ายหัน เตรียมเดินด้วยสติ (เดินเวียนขวาตามเข็มนาฬิกา)

2.4 ยกเท้าขวาก้าวก่อน พร้อมจังหวัดเพลง

(เพลงเดินด้วยสติ)

ขวา ซ้าย ขวา ซ้าย

ขวา ซ้าย ขวา

พุทัง ธิมมัง สังฆัง

เราเชื่อฟัง ทำตามความดี

3. ผีกนั่งสมาธิ

1. ยืนตรง

2. ให้กำหนดในใจว่า อยากนั่งหนอ อยากนั่งหนอ อยากนั่งหนอ

3. มือขวาวางลงซ้าย ๆ ปล่อยลงไปข้างลำตัว

4. มือซ้ายขวาวางลงซ้าย ๆ ปล่อยลงไปข้างลำตัว

5. เท้าซ้ายถอยหลัง ย่อตัวลงเช่าถึงพื้น

6. มือซ้ายเท้าพื้น น้นทับขาซ้าย

7. มือขวาจับข้อเท้าขวา ยกมาวางบนขาซ้าย

8. มือทั้งสองข้างวางบนเช่า

9. มือซ้ายยกเข้ามาหลายงาบหัตถ์

10. มือขวายกเข้ามาหลายงาบมือซ้าย

11. ตัวตั้งตรง หลังตาลง

(เพลงนั่งสมาธิ)

นั่งขัดสมาธิให้ดี สองมือวางทับกันทันที

หลังตาดั่งตัวตรงซี่ ดั่งสติให้ดี ภาวนาในใจ

พุท ไร พุท ไร พอง ยุบ พอง ยุบ

พุท ไร พุท ไร พอง ยุบ พอง ยุบ

4. ผีกนอกสมาธิ

1. นักเรียนนั่งพับเพียบ ขาช้ายทับขาขวา
2. ประถมมือ สดมนต์ตามเสียงเพลง

(เพลงนอนสมาธิ)

ตัวเองลง	มือเท้าลงถึงนอน
หลับตาลงนี่กดูก่อน	เวลานอนเคลื่อนไหวตรงพุง
พอง ยุบ	พอง ยุบ พอง ยุบ
พอง ยุบ ในใจ	จน นอน หลับไป
พอง ยุบ	พอง ยุบ พอง ยุบ

ฟังเพลงและร้องเพลงอย่างมีสติ

การฟังเพลงและร้องเพลงอย่างมีสติ คือ การฝึกสติให้ใจจดจ่อต่อการฟังเพลงและร้องเพลง ให้ความรู้เข้าใจความหมายของเพลง และสามารถทำกิจกรรมประกอบการร้องเพลงได้

เล่นอย่างมีสติ

การเล่นเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งที่นักเรียนชอบ เพราะทำให้มีความสุขสนุกสนาน เพลิดเพลิน แต่บางครั้งการเล่นก็อาจทำให้เราได้รับบาดเจ็บหรือได้รับอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ ถ้าเราไม่มีสติในการเล่น

เล่นอย่างมีสติทำให้ได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน แต่ถ้าเล่นอย่างไม่มีสติ อาจทำให้เกิดอุบัติเหตุและได้รับอันตราย

ทำงานอย่างมีสติ

การทำงานจะสำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี นักเรียนจะต้องมีสติกล่าวคือ ต้องระลึกไว้ด้วยตลอดเวลาว่า ในขณะที่ตนกำลังทำอะไรอยู่ มีจิตใจตั้งมั่นอยู่ในงานนั้น งานนั้นก็จะมีผลพลาดและประสบความสำเร็จ จิตใจที่มีสมาธิจะคิดเพียงเรื่องเดียวไม่ว่าขณะนั้นกำลังทำงานอะไรอยู่ งานก็จะสำเร็จลงได้ด้วยดี

การฟัง การอ่าน การคิด การถาม และการเขียน เป็นสิ่งที่ต้องฝึกฝน และฝึกให้มีสติอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวันของเรา

ฝึกให้มีสติในการฟัง

การฟังอย่างมีสติ คือ การฟังอย่างตั้งใจ ไม่พูดคุยในขณะที่ครูหรือผู้ใหญ่พูดสั่งสอน นั่งฟังอย่างสงบ และมีสมาธิ

ฝึกให้มีสติในการอ่าน

การอ่านอย่างมีสติ คือ การอ่านอย่างตั้งใจ ไม่ฟังซ่านคิดไปในเรื่องอื่น จิตใจจดจ่ออยู่กับเรื่องที่อ่านเพียงอย่างเดียว

ฝึกให้มีสติในการคิด

การคิดอย่างมีสติ คือ การมีใจจดจ่อ มีสติตั้งมั่นอยู่กับการคิด คิดอย่างมีเหตุผล คิดอย่างรอบคอบและคิดแต่เรื่องที่สร้างสรรค์เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น

ฝึกให้มีสติในการถาม

การถามอย่างมีสติ คือ การคิดไตร่ตรองให้รอบคอบแล้วจึงถาม รู้จักใช้คำถามให้ถูกต้องตามกาลเทศะ และมีมารยาทที่ดีในการถาม คือ ใช้คำถามที่ดีและใช้วาจาสุภาพ โดยมีขั้นตอนการปฏิบัติดังนี้

1. เตรียมคำพูดที่จะถาม โดยใช้ภาษาที่สุภาพ
2. ยกมือขออนุญาตก่อนถาม
3. ใช้ภาษาและน้ำเสียงที่สุภาพ
4. คำถามต้องเป็นคำถามที่ดีมีประโยชน์
5. เมื่อได้รับคำตอบแล้ว ควรกล่าวคำขอบคุณ

ฝึกให้มีสติในการเขียน

การเขียนอย่างมีสติ คือ การมีใจมุ่งมั่นจดจ่อที่จะเขียนและลงมือเขียนตามที่ได้คิดไตร่ตรองเอาไว้แล้ว

3.3 กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุ่ม จังหวัดอุบลราชธานี

3.1 ประวัติความเป็นมา

โรงเรียนบ้านนาคายเป็นโรงเรียนกลุ่มเครือข่ายสถานศึกษาที่ 12 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอุบลราชธานี เขต 3 ก่อตั้งเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2483 โดยขุนสุนานนท์ ศึกษากร ศึกษาธิการอำเภอตัวแทนกระทรวงศึกษาธิการ เป็นผู้ควบคุมและตรวจตรา มีนายคงกันตะบุตร เป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง และได้รวมโรงเรียนประชาบาลตำบลจิกเทิง (วัดหนองเป็ด) และโรงเรียนประชาบาล 3 (วัดบ้านนาคาย) เป็นโรงเรียนประชาบาล 2 (บ้านนาคาย) ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 บ้านนาคาย ตำบลจิกเทิง อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี และเริ่มเปิดทำการสอนเมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2483 มีหมู่บ้านในเขตบริการ 9 หมู่บ้าน คือ บ้านนาคาย, บ้านหนองเป็ด, บ้านเพอะ, บ้านดอนหวาย, บ้านโนนยาง, บ้านใหม่, บ้านโนนจิก, บ้านนาเชือกและบ้านเหล่าตาจวง โดยมีนายเหลียม ทองเพ็ญ เป็นครูใหญ่คนแรก

ปัจจุบันโรงเรียนบ้านนาคาย ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 บ้านนาคาย ตำบลนาคาย อำเภอตาลสุ่ม จังหวัดอุบลราชธานี เปิดทำการสอน 3 ระดับคือ ระดับปฐมวัย ระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยมีหมู่บ้านในเขตบริการ 6 หมู่บ้านคือ หมู่ที่ 1 บ้านนาคาย, หมู่ที่ 2 บ้านโนนจิก, หมู่ที่ 4 บ้านโนนยาง, หมู่ที่ 6 บ้านดอนหวาย, หมู่ที่ 10 บ้านคำฮี และหมู่ที่ 12 บ้านโนนสำราญ มีอาคารเรียนทั้งหมด 3 หลัง อาคารห้องสมุด 1 หลัง หอประชุมอเนกประสงค์ 1 หลัง มีระบบโทรศัพท์และอินเทอร์เน็ตภายในโรงเรียน มีนักเรียน 257 คน (ข้อมูล ณ 10 มิถุนายน 2556) มีครูประจำการ 14 คน ครูอัตราจ้าง(SP 2) 1 คน ลูกจ้างชั่วคราว 1 คน นักการภารโรง 1 คน ผู้อำนวยการสถานศึกษาคนปัจจุบัน นายบุญยืน พันธุ์คำ

อัตลักษณ์ของสถานศึกษา คุณธรรม ยิ้มง่าย ไหว้สวย

เอกลักษณ์สถานศึกษา สถานศึกษาเรียนรู้สู่โครงการ

สีประจำโรงเรียน แดง - ขาว

สีแดง หมายถึง ความรักชาติ รักผืนแผ่นดินเกิด รักชุมชนตนเอง

สีเขียว หมายถึง ความสะอาด บริสุทธิ์ สงบสุข ร่มเย็น

3.2 กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย

กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี ประกอบด้วย

1. การบริหารจัดการและเจริญปัญญา
2. ฝึกสวดมนต์ไหว้พระ
3. การแผ่เมตตา
4. เรามาฝึกสมาธิ
5. ฝึกการฟังอย่างมีสติ
6. ฝึกการทำงานอย่างมีสติ
7. ฝึกการเล่นอย่างมีสติ
8. การยืนสวดมนต์หน้าเสาธง

1. การบริหารจัดการและเจริญปัญญา

1. ให้ผู้เรียนศึกษาผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง และจุดประสงค์การเรียนรู้ จากนั้นจึงทำแบบทดสอบความรู้ก่อนเรียน ให้ตอบคำถามในกระดาษคำตอบที่เตรียมไว้ในบทเรียนนี้

2. ให้ผู้เรียนศึกษาเนื้อหา ทำแบบฝึกทักษะและตอบคำถามท้ายกรอบไปที่ละกรอบ หากตอบผิดให้กลับไปศึกษาเนื้อหา ทำแบบฝึกทักษะ และตอบคำถามใหม่

3. นักเรียนจะต้องมีความซื่อสัตย์ มีความมั่นใจที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง

4. ให้ผู้เรียน เรียนรู้ด้วยความสุข มีสมาธิ หากมีปัญหาในการศึกษาบทเรียน ให้ขอคำแนะนำจากครูผู้สอน

5. เมื่อศึกษาบทเรียนจบแล้ว ให้ผู้เรียนทำแบบทดสอบความรู้หลังเรียนเพื่อเปรียบเทียบผลการเรียนรู้ระหว่างก่อนเรียนและหลังเรียนของตนเองโดยต้องได้คะแนนหลังเรียนร้อยละ 80 ขึ้นไปจึงผ่านเกณฑ์การประเมิน

ในบทเรียนนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดจุดประสงค์ของการเรียนรู้ไว้ดังนี้

1. อธิบายความหมายของการบริหารจัดการเจริญปัญญา
2. เห็นคุณค่าและความสำคัญ ฝึกปฏิบัติของการบริหารจัดการเจริญปัญญา
3. นักเรียนสามารถนำหลักเศรษฐกิจแบบพอเพียงเรื่องการประหยัดไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

ในชีวิตประจำวันได้

2. **ฝึกสวดมนต์ไหว้พระ** โดยบทนี้ ผู้วิจัยได้ออกแบบการใช้บทเรียนสำเร็จรูป คือให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ และเข้าใจซึ่งการไหว้พระสวดมนต์ ดังนี้

1. ความหมายของการสวดมนต์ไหว้พระ
2. ทำเตรียมสวดมนต์
3. เตรียมตัวสวดมนต์
4. คำสวดมนต์บูชาพระรัตนไตร
5. ประโยชน์ของการสวดมนต์

3. การแผ่เมตตา เพื่อให้ผู้เรียนได้เข้าใจและปฏิบัติการแผ่เมตตาได้อย่างถูกต้อง ดังนี้
1. สอนให้ผู้เรียนได้เข้าใจ และให้ความหมายการแผ่เมตตาได้อย่างถูกต้อง
 2. ผู้เรียนสามารถสวดคำแผ่เมตตาได้อย่างถูกต้องด้วยตนเอง
 4. เรามาฝึกสติ โดยผู้วิจัยได้ออกแบบสอนบทเรียนสำเร็จรูป เพื่อให้ผู้เรียนได้เข้าใจอย่างง่าย ซึ่งบทเรียนนี้ ผู้วิจัยได้จำกัดนิยามคำว่าสติ การฝึกสติ พร้อมทั้งประโยชน์ของการฝึกสติ
 5. ฝึกการฟังอย่างมีสติ โดยผู้วิจัยได้ออกแบบบทเรียนนี้ เพื่อให้ผู้เรียนได้เข้าใจง่าย พร้อมทั้งร่วมกิจกรรมได้อย่างมีความสุข ซึ่งในบทเรียนนี้ ประกอบด้วยความหมายของการฟังอย่างมีสติ ฝึกการฟังอย่างมีสติ และประโยชน์ของการฟังอย่างมีสติ
 6. ฝึกการทำงานอย่างมีสติ โดยผู้วิจัยได้ออกแบบเรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้เข้าใจงานและเอาไปปฏิบัติเกิดผลตามความเป็นจริงใด ดังนี้ คือ การทำงานอย่างมีสติ ฝึกทำงานอย่างมีสติ และประโยชน์ของการทำงานอย่างมีสติ
 7. ฝึกการเล่นอย่างมีสติ โดยผู้วิจัยได้จำกัดขอบเขตการเล่นอย่างมีสติ ดังนี้ คือ ความหมายของการเล่นอย่างมีสติ ฝึกการเล่นอย่างมีสติ และ ประโยชน์ของการเล่นอย่างมีสติ
 8. การยืนสวดมนต์หน้าเสาธง โดยผู้วิจัยได้จำกัดขอบเขตการศึกษาบทเรียนนี้ คือ การไหว้พระ การกราบแบบเบญจางคประดิษฐ์ และการพูดกับพระสงฆ์
- แนวทางการจัดการเรียนรู้ภาพรวม แนวทางการจัดการเรียนรู้ร่วมดังนี้

ร่องรอยการเรียนรู้	แนวทางการจัดการเรียนรู้	
	บทบาทครู	บทบาทนักเรียน
1. ผลงาน / ชิ้นงาน การฝึกบริหารจิตและเจริญปัญญาด้วย - การสวดมนต์ไหว้พระ - ทำสมาธิ - การเจริญสติ - การแผ่เมตตา	- นิมนต์พระ และครูประจำห้อง และผู้วิจัย - อธิบาย ยกตัวอย่าง	- ฝึกปฏิบัติไหว้พระสวดมนต์ การเจริญสมาธิ การฝึกสติ และ แผ่เมตตา
2. การทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน	- อธิบาย สรุบน้ำหนัที่สำคัญเมื่อเรียนจบในแต่ละบทเรียน	- ทำแบบฝึกทักษะ - ปฏิบัติจริง - ทำแบบทดสอบหลังเรียน

การวัดผลและประเมินผล

1. ด้านผลงาน

- ผลงานของนักเรียนจากการศึกษาเรื่องความหมายการเจริญปัญญา การฝึกสวดมนต์ไหว้พระ การแผ่เมตตา การทำสมาธิ การฝึกสติ

2. ด้านกระบวนการขั้นตอนการปฏิบัติงาน

1) สังเกตพฤติกรรมการทำงานกลุ่มจากการศึกษาเนื้อหาที่ผู้วิจัยได้จำกัดขอบไว้ ที่สำคัญคือการบริหารจิตและเจริญปัญญาทั้ง 8 บทเรียนดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

2) สังเกตพฤติกรรมจากการตอบคำถามในแต่ละบทเรียน

3. ด้านลักษณะพึงประสงค์

- ประเมินผลงานกลุ่มด้านความรับผิดชอบ ความเสียสละ ความมีระเบียบ การตรงต่อเวลา การมีส่วนร่วมในทุกกิจกรรม

4. ด้านความรู้ความเข้าใจ

1) ประเมินผลสัมฤทธิ์จากการเรียนรู้ด้านความเข้าใจของนักเรียนเกี่ยวกับเรื่องบทเรียนทั้ง 8 บทเรียนจากการตอบคำถาม

2) ประเมินความรู้ความเข้าใจของนักเรียนจากการทำงานกลุ่ม

5. เครื่องมือที่ใช้ในการประเมินผล

1) แบบประเมินผลงานกลุ่มด้านความรับผิดชอบ ความเสียสละ การตรงต่อเวลา ความมีระเบียบและการมีส่วนร่วม

2) แบบสังเกตพฤติกรรมในกระบวนการทำงานกลุ่ม ในด้านการวางแผน การเสนอแนวคิดและข้อคิด เช่น การฟังความคิดเห็น เป็นต้น

3) แบบประเมินการนำเสนองานในด้านการเตรียมความพร้อม เนื้อหาสาระ รูปแบบการนำเสนอ การมีส่วนร่วมของสมาชิกในกลุ่ม การรักษาเวลา และความสนใจของผู้ฟัง

4) แบบทดสอบก่อนเรียน

5. กิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อการเรียนรู้

5.1 ขั้นนำ

1) นักเรียนสวดมนต์ก่อนเรียน

2) นักเรียนดูภาพคลิปที่ผู้วิจัยเตรียมไว้

5.2 ขั้นสอน

กิจกรรมการเรียนการสอน	ฝึกทักษะการคิดแบบ
1. ครุณานักเรียนที่มีผลการเรียนที่ดีที่สุดในระดับเรียนออกมาสัมภาษณ์ ในหัวข้อ <ol style="list-style-type: none"> 1.1 นักเรียนมีวิธีการเรียนอย่างไร 1.2 ยากหรือง่าย 1.3 การฝึกสมาธิมีส่วนช่วยในการเรียนหรือไม่ อย่างไร 1.4 การพัฒนาปัญญาตามหลักการพัฒนาปัญญา 3 มีส่วนช่วยในการเรียนหรือไม่ อย่างไร 	ทักษะการคิดวิเคราะห์

<p>2. ครูและนักเรียนร่วมกันสรุปวิธีการบริหารจัดการเพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้ โดย</p> <p>2.1 ตั้งชื่อเรื่องที่น่าสนใจ</p> <p>2.2 ดำเนินงานตามโครงการ</p>	<p>ทักษะการคิดสรุปความ ทักษะการคิดนำเสนอ ข้อมูล</p>
<p>3. นักเรียนแบ่งกลุ่ม กลุ่มละ 5 คนร่วมกันฝึกสอนวิธีการฝึกสมาธิตามหลักสติปัฏฐาน 4 โดยการผลัดกันสอนผู้ที่เป็นสอนผู้ที่ยังไม่เป็นแบบเพื่อนสอนเพื่อน</p>	<p>ทักษะการคิดประยุกต์ใช้</p>
<p>4. นักเรียนกลุ่มเดิมฝึกสวดมนต์แปล</p> <p>4.1 บทนมัสการพระรัตนตรัย</p> <p>4.2 บทนมัสการพระพุทธเจ้า</p> <p>4.3 บทสรรเสริญพระพุทธานุคุณ</p> <p>4.4 บทสรรเสริญพระธรรมคุณ</p> <p>4.5 บทสรรเสริญพระสังฆคุณ</p> <p>4.6 บทแผ่เมตตา</p>	<p>ทักษะการคิดทำความเข้าใจ</p>
<p>5. ทุกกลุ่มสวดมนต์หน้าชั้น ครูแสดงความคิดเห็นหลังแต่ละกลุ่มสวดเรียบร้อย เพื่อการพัฒนา</p>	<p>ทักษะการคิดนำเสนอข้อมูล</p>
<p>6. ครูสนทนากับนักเรียนเรื่องประโยชน์ของการสวดมนต์และการแผ่เมตตา</p> <p>6.1 มีประโยชน์ด้านใด</p> <p>6.2 มีประโยชน์ต่อใคร</p> <p>6.3 ผู้ที่สวดมนต์กับผู้ที่ไม่เคยสวดมนต์ มีความแตกต่างกันอย่างไร</p>	<p>ทักษะการคิดวิเคราะห์</p>
<p>7. นักเรียนทำแบบฝึกทักษะเรื่อง การบริหารจัดการ</p>	

2. ขั้นสรุป

- 1) ครูและนักเรียนร่วมกันสรุปเรื่อง การบริหารจัดการและเจริญปัญญา โดยการสนทนา ชักถาม
- 2) นักเรียนทำแบบทดสอบหลังเรียน

3. สื่อการเรียนรู้/ แหล่งเรียนรู้

1. สื่อการเรียนรู้

- 1) หนังสือเรียนพระพุทธศาสนา ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2
- 2) คู่มือภาพการ์ตูน และคลิป
- 3) ห้องสมุดโรงเรียน

2. แหล่งเรียนรู้

- 1) ห้องสมุดกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

2) วัด

จากการกล่าวมาสรุปได้ว่าหลักสูตรประถมศึกษา มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้พร้อมที่จะทำประโยชน์กับสังคม ตามบทบาท และหน้าที่ ในการจัดหลักสูตรคือมุ่งปลูกฝังให้ผู้เรียนมีทักษะพื้นฐานในการอ่านออกเขียนได้ และคิดคำนวณได้ มีความเข้าใจเกี่ยวกับตนและธรรมชาติแวดล้อม และการเปลี่ยนแปลงของสังคม สามารถวิเคราะห์เหตุการณ์อย่างสมเหตุสมผล นอกจากนี้ ยังมีการเรียนรู้ศาสนา ศีลธรรม และจริยธรรม โดยแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม หลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ การนำหลักธรรมคำสอนไปปฏิบัติในการพัฒนาตนเอง และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นผู้กระทำความดี มีค่านิยมที่ดีงาม พัฒนาตนเองอยู่เสมอ รวมทั้งบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมและส่วนรวม

กระบวนการเจริญปัญญาที่กำหนดในสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม สาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรม มาตรฐาน ส 1.3 ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 เรื่องการบริหารจิตและเจริญปัญญา โดยแบ่งเนื้อหาย่อยคือ การบริหารจิตและเจริญปัญญา ฝึกสวดมนต์ไหว้พระ การแผ่เมตตา เราฝึกสมาธิ ฝึกการฟังอย่างมีสติ ฝึกการเล่นอย่างมีสติ การยืนสวดมนต์หน้าเสาธงอย่างมีสติ โดยมีการประเมินก่อนและหลังเรียน ซึ่งวิธีดังกล่าว ได้มีปรากฏในกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี ดังที่จะมีผลของการศึกษากระบวนการเจริญปัญญาในบทต่อไป

บทที่ 4

ผลการดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี

ในบทที่ 4 นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาผลการดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี โดยผ่านโครงการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนการสอน และการประยุกต์ใช้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 ผลการดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาผ่านโครงการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนการสอน

โรงเรียนบ้านนาคายได้ให้ความสำคัญต่อการจัดการเรียนการสอนตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ที่สำคัญคือการพัฒนาปัญญา มีโครงการจำนวนหนึ่งที่ส่งเสริมพัฒนาการเรียนการสอน ดังเช่น¹ 1) โครงการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน เป็นโครงการส่งเสริมพัฒนาการด้านร่างกาย อารมณ์ จิตใจ สังคมและสติปัญญา 2) โครงการส่งเสริมให้นักเรียนมีความรู้และทักษะที่จำเป็นตามหลักสูตร เป็นโครงการส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต มีความยืดหยุ่นทั้งด้านสาระ เวลาการจัดการเรียนรู้ นักเรียนได้พัฒนาคุณภาพชีวิตและกระบวนการเรียนรู้สังคม ทักษะพื้นฐานการอ่าน การเขียน การคิดคำนวณ การวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล มีสติรอบด้าน 3) โครงการห้องสมุด 3 D ส่งเสริมนิสัยรักการอ่าน เป็นโครงการส่งเสริมให้ผู้เรียนมีนิสัยรักการอ่านและแสวงหาความรู้ด้วยตนเองจากห้องสมุด แหล่งเรียนรู้และสื่อต่าง ๆ รอบตัว พร้อมด้วยมีทักษะในการอ่าน ฟัง ดู พูด เขียน เป็นต้น 4) โครงการส่งเสริมพัฒนาผู้เรียนด้านการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นกิจกรรมส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เข้าใจการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงด้วยมีทั้งความรู้ คู่ด้วยหลักคุณธรรม 5) โครงการพัฒนาและส่งเสริมข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา เป็นโครงการมุ่งเน้นด้านความรู้ คู่คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และการบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษา เนื่องด้วยครูเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้เรียนทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรม และปฏิบัติตนตามจรรยาบรรณในวิชาชีพครู ครูมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี อุทิศตนในการสอนและพัฒนาการเรียนการสอนอย่างต่อเนื่อง หมั่นแสวงหาความรู้ และเทคนิควิธีการใหม่ ๆ มาใช้ในการพัฒนาตนเองและผู้เรียน 6) โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมภายในโรงเรียน ด้วยวัตถุประสงค์คือเพื่อให้มีสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ มีอาคารสถานที่เหมาะสม ในการส่งเสริมสุขภาพอนามัยและความปลอดภัยของผู้เรียน ตลอดจนการบริการเทคโนโลยีสารสนเทศทุกรูปแบบและเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ห้องปฏิบัติการ ห้องเรียน ห้องสมุด พื้นที่สีเขียว แหล่งเรียนรู้ และสิ่งอำนวยความสะดวกอย่างพอเพียงและอยู่ในสภาพการใช้งานได้ดี 7) โครงการโรงเรียนดีศรีตำบล เป็นโครงการที่ตอบสนองตามหลักนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการที่เน้นโรงเรียนคุณธรรม เพื่อความเพียบพร้อมในด้านการบริการต่อการเรียนรู้ เป็นศูนย์รวมของชุมชนในการส่งเสริม

¹ โรงเรียนบ้านนาคาย,แผนปฏิบัติการประจำปี 2556, หน้า 47 – 94.

ด้านการเรียนรู้ หรือเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้ผู้ปกครองส่งบุตรหลานเข้าเรียน 7) โครงการวันสำคัญ เป็นโครงการส่งเสริมให้ผู้เรียนแสวงหาความรู้ และปฏิบัติถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา คือให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เข้าใจ และเห็นความสำคัญของวันสำคัญต่าง ๆ และขนธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่น พร้อมด้วยมีส่วนร่วมในทุกกิจกรรมต่าง ๆ 8) โครงการโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพ โดยมีวัตถุประสงค์คือผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสุขนิสัย สุขภาพกายและสุขภาพจิตของตนเอง นำความรู้ไปใช้ในการปฏิบัติตนในชีวิตประจำได้ ป้องกันตนเองให้พ้นจากสิ่งเสพติด มีความมั่นใจ กล้า และมีมนุษยสัมพันธ์ดีต่อตนเองและผู้อยู่รอบข้าง 9) โครงการส่งเสริมให้ผู้เรียนมีทักษะในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง รักการเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง เป็นโครงการที่ให้ความสำคัญ โดยให้สถานศึกษา (1) จัดกิจกรรมฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ตามความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา (2) จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็นและทำเป็น รักการอ่านและเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง (3) จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดี งานและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ทุกวิชา (4) ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และมีความรอบรู้ รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ (5) จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลาทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพและตอบสนอง 10) โครงการส่งเสริมผู้เรียนให้มีความสามารถในการคิดเป็นระบบ คิดสร้างสรรค์ ตัดสินใจ แก้ไขปัญหาได้อย่างมีสติ สมเห็นสมผล เป็นโครงการที่ให้ความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตามความเหมาะสม ซึ่งโครงการนี้ได้ทำให้ผู้เรียนสามารถคิดวิเคราะห์ คิดสังเคราะห์ คิดสร้างสรรค์ และมีจินตนาการจากสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดจากการเรียนรู้การปฏิบัติกิจกรรมอย่างมีเหตุผล รู้จากหาวิธีการ แก้ไขปัญหาได้เหมาะสมกับสถานการณ์ สถาบันศึกษา เช่น การจำแนกสิ่งของการจัดลำดับ การเปรียบเทียบข้อมูล การสร้างผลงานศิลปะ และการคาดสถานการณ์ต่าง ๆ อย่างมีเหตุผลและผู้ปกครองให้การสนับสนุนร่วมมือในการจัดกิจกรรมการปฏิบัติจริงในห้องเรียน และนอกห้องเรียน เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนได้มีทักษะด้านกระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล 11) โครงการส่งเสริมผู้เรียนให้มีความรู้และทักษะที่จำเป็นตามหลักสูตร โดยมีวัตถุประสงค์คือผู้เรียนสามารถคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ สรุปความคิดรวบยอด คิดอย่างเป็นระบบ คิดแบบองค์รวม สามารถคาดสถานการณ์ กำหนดเป้าหมายและแนวทางการตัดสินใจได้ และผู้เรียนสามารถเลือกแนวทางการตัดสินใจและแก้ปัญหาอย่างมีสติ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มองโลกในแง่ดี และมีจิตนาการ 12) โครงการส่งเสริมผู้เรียนให้ มีทักษะในการทำงาน รักการทำงาน สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ และเจตคติที่ดีต่ออาชีพสุจริต เป็นโครงการที่หลักการที่ว่า ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้ และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ ทั้งนี้ ครูจำเป็นอย่างยิ่งในการคอยให้ความรู้ ฝึกทักษะต่าง ๆ แนะนำให้ใช้ความเพียร ทำงานอย่างความสุข ภูมิใจในผลงานของตนเอง สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้และมีเจตคติที่ดีต่ออาชีพสุจริตเพื่อให้ผู้เรียนสามารถบอกขั้นตอนการทำงาน มีคุณธรรม และประเมินผลงานและนำ

ผลการประเมินมาปรับปรุงงานที่ทำให้มีคุณภาพ 13) โครงการส่งเสริมและพัฒนาสถานศึกษาให้มีการจัดหลักสูตร กระบวนการเรียนรู้ และกิจกรรมพัฒนาคุณภาพผู้เรียนอย่างรอบด้าน โดยมีวัตถุประสงค์คือ เพื่อพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาหลากหลายให้เหมาะสมกับสภาพของผู้เรียนและท้องถิ่น ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนได้ตามความสนใจ ครูสามารถสอนไปตามความถนัดหรือเฉพาะด้านของตน และเป็นการจัดระบบดูแลช่วยเหลือผู้เรียนให้มีประสิทธิภาพและครอบคลุมถึงผู้เรียนทุกคน 14) โครงการค่ายวิชาการส่งเสริมทักษะทางปัญญา เป็นโครงการส่งเสริมให้ผู้เรียนได้แสดงความสามารถ สติปัญญา และฝึกฝนตนเองให้เป็นคนเก่ง รู้จักการทำงานร่วมกับผู้อื่น และมีทัศนคติที่ดีต่อวิชาที่เรียน 15) โครงการส่งเสริมนิสัยรักการอ่าน โดยมีวัตถุประสงค์สนับสนุนนิสัยรักการอ่านจากแหล่งรู้ต่าง ๆ เช่น ห้องสมุด เป็นต้น และค้นคว้าที่แหล่งเรียนรู้อื่น ๆ เช่น อินเทอร์เน็ต เป็นต้น 16) โครงการส่งเสริมผู้เรียนให้มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ โดยมีวัตถุประสงค์คือพัฒนานักเรียนให้มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ และเพื่อลดปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในครอบครัว โรงเรียน ท้องถิ่นและชุมชน ตะหนักให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ซึ่งโครงการนี้เต็มไปด้วยหลักหลายกิจกรรม เช่น กิจกรรมตรงต่อเวลา กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์ในวันศุกร์ กิจกรรมยิ้มใส ไหว้สวย ทักทายกันทุกเช้า เย็น โดยให้นักเรียนไหว้ครู รุ่นพี่และเพื่อน ๆ กิจกรรมทัศนศึกษา ศึกษาดูงานภูมิปัญญาไทย กิจกรรมและการบันทึกการทำความดี กิจกรรมมารยาทไทยอย่างมีสติ เช่น การไหว้ การพูด การเดิน การยืน การนั่ง และการรับประทานอาหาร กิจกรรมไหว้พ่อแม่ ครู และผู้มีพระคุณ กิจกรรมบันทึกการช่วยผู้ปกครอง ครูในแต่ละวัน กิจกรรมทางศาสนา วันสำคัญต่าง ๆ กิจกรรมบริจาคของต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือเพื่อน กิจกรรมเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น

จากการกล่าวมา จะเห็นได้ว่าโรงเรียนได้ให้ความสำคัญของการพัฒนาความรู้ หรือปัญญาเป็นอย่างมาก² ซึ่งโครงการส่งเสริมกิจกรรมดังกล่าว จากการประเมินคุณภาพภายใน อยู่ในระดับดีมาก และดีเยี่ยม ซึ่งตัวบ่งชี้ความสำเร็จอยู่ระหว่างร้อยละ 85 - 95 โดยตัวชี้วัดเชิงคุณภาพคือ³

1. ร้อยละของนักเรียนระดับปฐมวัยทุกคนผ่านการเตรียมความพร้อม
 2. ร้อยละของนักเรียนที่มีคุณภาพตามมาตรฐานการเรียนรู้ของแต่ละกลุ่มสาระ
 3. ร้อยละของนักเรียนผ่านเกณฑ์การประเมินผลระดับชาติ
 4. ร้อยละของนักเรียนผ่านเกณฑ์การประเมินคุณลักษณะที่พึงประสงค์
 5. ร้อยละของผู้ปกครองที่มีความพึงพอใจต่อคุณภาพนักเรียน
 6. ผ่านเกณฑ์การประเมินมาตรฐานของกระทรวงศึกษาธิการ
 7. ผ่านการรับรองจากสำนักงานรับรองมาตรฐานการประเมินคุณภาพการศึกษา
- ทั้งนี้ ได้ส่งผลสำเร็จคือ⁴

1. นักเรียน มีนิสัยใฝ่รู้ใฝ่เรียน รักการอ่านและค้นคว้า สามารถแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง เป็นคนดีมีคุณธรรม ปฏิบัติตนตามหลักศาสนา รู้จักคิดวิเคราะห์ ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและ

² โรงเรียนบ้านนาคาย,แผนพัฒนาคุณภาพการศึกษาระยะ 4 ปี (2556 - 2559) , หน้า 17.

³ เรื่องเดียวกัน,หน้า 95.

⁴ เรื่องเดียวกัน,อ้างแล้ว.

การสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ มีทักษะการสร้างงาน สร้างอาชีพ และสืบสานวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นไทย มีการปกครอง การดำรงชีวิตในสังคมอย่างเป็นสุข

2. ครูมีทักษะวิชาชีพในการพัฒนาหลักสูตร และกระบวนการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการใช้สื่อและเทคโนโลยีสารสนเทศ มีคุณธรรม จริยธรรมจรรยาบรรณแห่งวิชาชีพครู มีความกระตือรือร้น สนใจ ใส่ใจ ดูแลช่วยเหลือนักเรียนและพัฒนาตนเองตามศักยภาพอย่างเต็มกำลัง สามารถและ มีสมรรถนะตามมาตรฐานวิชาชีพ

3. ผู้บริหารโรงเรียน เป็นผู้นำแห่งการเปลี่ยนแปลงให้โรงเรียนมีการบริหารจัดการที่ดี มีความรู้ความสามารถในการพัฒนาวิชาการ หลักสูตร นวัตกรรม และกระบวนการเรียนรู้ไปสู่การปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เกิดประโยชน์สูงสุดแก่นักเรียน โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนพัฒนาตนเองอยู่เสมอ มีคุณธรรม จริยธรรม จรรยาบรรณแห่งวิชาชีพ และมีสมรรถนะการบริหารจัดการตามเกณฑ์มาตรฐาน ของผู้บริหารมืออาชีพ

4. องค์กรคณะบุคคลโรงเรียนเป็นองค์กรแห่งความเป็นเลิศ ในการจัดการศึกษา มีความรับผิดชอบ ต่อองค์กร ร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจ ในการขับเคลื่อนการจัดการศึกษาไปสู่ความสำเร็จ และเป็นทีมงานที่สมบูรณ์แบบ ได้คุณภาพ

5. ผู้ปกครองนักเรียนมี เป็นเจ้าของโรงเรียน ยอมรับ และพึงพอใจ ร่วมมือ ส่งเสริม สนับสนุน การจัดการศึกษา ให้นักเรียน ประสบผลสำเร็จจนจบหลักสูตรการศึกษา

6. โรงเรียนเป็นโรงเรียนสมบูรณ์แบบได้มาตรฐาน ชั้นดี มีคุณภาพเป็นที่ประจักษ์ สอดคล้องกับนโยบายของสถาบันการศึกษาคือ

1. เร่งพัฒนาคุณภาพการศึกษา โดยการปฏิรูประบบความรู้ของสังคมไทย อันประกอบด้วยภาระระดับองค์ความรู้ให้ได้มาตรฐานสากล จัดให้มีโครงการตำราแห่งชาติที่บรรจุความรู้ที่ก้าวหน้าและได้มาตรฐานทั้งความรู้ที่เป็นสากลและภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมการอ่าน พร้อมทั้งส่งเสริมการเรียนการสอนภาษาต่างประเทศและภาษาถิ่น จัดให้มีระบบการจัดการความรู้ ปฏิรูปหลักสูตรการศึกษาทุกระดับให้รองรับการเปลี่ยนแปลงของโลกและทัดเทียมกับมาตรฐานสากลบนความเป็นท้องถิ่นและความเป็นไทยเพิ่มผลสัมฤทธิ์ของการศึกษาทุกระดับชั้นโดยวัดผลจากการผ่านการทดสอบมาตรฐานในระดับชาติและนานาชาติ ขจัดความไม่รู้หนังสือให้สิ้นไปจากสังคมไทย จัดให้มีครูดีเพียงพอในทุกห้องเรียน ให้มีโรงเรียนและสถาบันอาชีวศึกษาคุณภาพสูงในทุกพื้นที่ พัฒนามหาวิทยาลัยเข้าสู่ระดับโลก พัฒนาระบบการศึกษาให้ผู้เรียนมีความรู้คู่คุณธรรมมุ่งการสร้างจริยธรรมในระดับปัจเจก รวมทั้งสร้างความตระหนัก ในสิทธิและหน้าที่ความเสมอภาค และดำเนินการให้การศึกษายเป็นพื้นฐานของสังคมประชาธิปไตยที่แท้จริง ปรับปรุงโครงสร้างระบบบริหารการศึกษาโดยการกระจายอำนาจสู่พื้นที่ให้เสร็จสมบูรณ์โดยเริ่มจากพื้นที่ที่มีความพร้อม

2. สร้างโอกาสทางการศึกษา กระจายโอกาสทางการศึกษาในสังคมไทย โดยคำนึงถึงการสร้างความเสมอภาคและความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นแก่ประชากรทุกกลุ่ม ซึ่งรวมถึงผู้ยากไร้ ผู้ด้อยโอกาส ผู้พิการ ผู้บกพร่องทางกายและการเรียนรู้ รวมทั้งชนกลุ่มน้อย โดยส่งเสริมการให้ความรู้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดาถึงแรกเกิดให้ได้รับการดูแลอย่างมีประสิทธิภาพทั้งแม่และเด็ก สนับสนุนการจัดการศึกษาตามวัย และพัฒนาการอย่างมีคุณภาพตั้งแต่ก่อนวัยเรียนจนจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยจัดให้มีการเทียบโอนวุฒิการศึกษาสำหรับกลุ่มที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง เช่น กลุ่มแม่บ้าน จัดให้มี

ระบบสะสมผลการศึกษาและการเทียบโอนเพื่อขยายโอกาสให้กว้างขวางและลดปัญหาคนออกจากระบบการศึกษา นอกจากนี้ จะดำเนินการลดข้อจำกัดของการเข้าถึงการศึกษาระดับอุดมศึกษาและอาชีวศึกษาชั้นสูง โดยจัดให้มี “โครงการเงินกู้เพื่อการศึกษาที่ผูกพันกับรายได้ในอนาคต” โดยให้ผู้กู้เริ่มใช้คืนต่อเมื่อมีรายได้เพียงพอที่จะเลี้ยงตัวได้พักชำระหนี้แก่ผู้เป็นหนี้กองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา โดยปรับเปลี่ยนการชำระหนี้เป็นระบบที่ผูกพันกับรายได้ในอนาคต ปรับปรุงระบบการคัดเลือกเข้าศึกษาต่อทุกระดับให้เอื้อต่อการกระจายโอกาส โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะจัดให้มีระบบคัดเลือกกลางเพื่อเข้าศึกษาต่อให้มหาวิทยาลัยที่มีประสิทธิภาพและเป็นธรรม ดำเนิน “โครงการ 1 อำเภอ 1 ทุน” เพื่อเปิดโอกาสให้เด็กไทยได้ไปเรียนต่อต่างประเทศ จัดการศึกษาชุมชนเพื่อมุ่งให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้และการศึกษาตลอดชีวิต

3. ปฏิรูปครู ยกฐานะครูให้เป็นวิชาชีพชั้นสูงอย่างแท้จริง โดยปฏิรูประบบการผลิตครูให้มีคุณภาพทัดเทียมกับนานาชาติ สร้างแรงจูงใจให้คนเรียนดีและมีคุณธรรมเข้าสู่วิชาชีพครู ปรับปรุงระบบเงินเดือนและค่าตอบแทนครู พัฒนาระบบความก้าวหน้าของครูโดยใช้การประเมินเชิงประจักษ์ที่อิงขีดความสามารถและวัดสัมฤทธิ์ผลของการจัดการศึกษาเป็นหลัก จัดระบบการศึกษาและฝึกอบรมเพื่อพัฒนาคุณภาพครูอย่างต่อเนื่อง แก้ปัญหาหนี้สินครูโดยการพักชำระหนี้และการปรับโครงสร้างหนี้ ตามนโยบายแก้ปัญหาหนี้ครัวเรือนของรัฐบาล พัฒนาระบบภูมิสารสนเทศเพื่อใช้ในการกระจายครู ขจัดปัญหาการขาดแคลนครูในสาระวิชาหลัก เช่น คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และภาษา

4. จัดการศึกษาขั้นอุดมศึกษาและอาชีวศึกษาให้สอดคล้องกับตลาดแรงงานทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยกระบวนการสร้างประสบการณ์ระหว่างเรียนอย่างเหมาะสม และสนับสนุนการสร้างรายได้ระหว่างเรียน และสนับสนุนให้ผู้สำเร็จการศึกษามีงานทำได้ทันทีโดยความร่วมมือระหว่างแหล่งงานกับสถานศึกษา ส่งเสริมให้มีศูนย์อบรมอาชีวศึกษาเพื่อให้นักเรียน นักศึกษา และประชาชน สามารถเรียนรู้หาประสบการณ์ก่อนไปประกอบอาชีพโดยให้สถาบันอาชีวศึกษาดำเนินการร่วมกับผู้เชี่ยวชาญในแต่ละอาชีพ รวมทั้งจัดให้มีศูนย์ซ่อมสร้างประจำชุมชนเพื่อฝึกฝนช่างฝีมือและการสร้างทักษะในการให้บริการแก่ประชาชนทั้งนี้ จะดำเนินการร่วมกับภาคเอกชนอย่างจริงจัง เพื่อส่งเสริมการศึกษาในสายอาชีวศึกษาให้เป็นที่ยอมรับและสามารถมีรายได้สูงตามความสามารถ

5. เร่งพัฒนาการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการศึกษาให้ทัดเทียมกับนานาชาติ โดยใช้เป็นเครื่องมือในการเร่งยกระดับคุณภาพ และการกระจายโอกาสทางการศึกษา จัดให้มีระบบการเรียนแบบอิเล็กทรอนิกส์แห่งชาติเพื่อเป็นกลไกในการเปลี่ยนกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นแบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลางและเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต พัฒนาเครือข่ายสารสนเทศเพื่อการศึกษา พัฒนาระบบ “ไซเบอร์โฮม” ที่สามารถส่งความรู้มายังผู้เรียนโดยระบบอินเทอร์เน็ตความเร็วสูง ส่งเสริมให้นักเรียนทุกระดับชั้นได้ใช้อุปกรณ์คอมพิวเตอร์พกพา (Tablet) เพื่อการศึกษา ขยายระบบโทรทัศน์เพื่อการศึกษาให้กว้างขวาง ปรับปรุงห้องเรียนนำร่องให้ได้มาตรฐานห้องเรียนอิเล็กทรอนิกส์ รวมทั้งเร่งดำเนินการให้ “กองทุนเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา” สามารถดำเนินการตามภารกิจได้

6. สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาเพื่อสร้างทุนปัญญาของชาติ พัฒนามหาวิทยาลัยให้มุ่งสู่การเป็นมหาวิทยาลัยวิจัยระดับโลก ระดมสรรพกำลังเพื่อพัฒนาระบบเครือข่ายการวิจัยแห่งชาติเพื่อสร้างทุนทางปัญญาและนวัตกรรม ผลักดันให้ประเทศสามารถพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยีเพื่อนำไปสู่

การสร้างรากฐานใหม่ของเศรษฐกิจฐานนวัตกรรม จัดตั้งศูนย์ความเป็นเลิศเพื่อการวิจัยสำหรับสาขาวิชาที่จำเป็นพัฒนาโครงสร้างการบริหารงานวิจัยของชาติโดยเน้นความสัมพันธ์อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพระหว่างองค์กรบริหารงานวิจัยกับสถาบันอุดมศึกษา

2.7 เพิ่มขีดความสามารถของทรัพยากรมนุษย์ เพื่อรองรับการเปิดเสรีประชาคมอาเซียน โดยร่วมมือกับภาคเอกชนและสถาบันการศึกษาในการวางแผนการผลิต และพัฒนากำลังคนให้มีคุณภาพและปริมาณเพียงพอ สอดคล้องตามความต้องการของภาคการผลิตและบริการ เร่งรัดการจัดทำมาตรฐานคุณวุฒิวิชาชีพรับรองสมรรถนะการปฏิบัติงานตามมาตรฐานอาชีพ และการจัดทำมาตรฐานฝีมือแรงงานให้ครบทุกอุตสาหกรรม

จากการกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า ผลของการดำเนินการเรียนการสอนตามกระบวนการเจริญปัญญาด้วยการส่งเสริมกิจกรรม เราสรุปได้ 2 ลักษณะ คือกิจกรรมที่เน้นการส่งเสริมการเรียนการสอน โดยมุ่งผู้เรียนเป็นตัวตั้ง คือหาวิธีทุกอย่างเพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยความสุขทั้งการเขียนเรียนอ่านในด้านวิชาการ และ ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้หลักการดำเนินชีวิต เป็นการหาประสบการณ์ของความเป็นอยู่จริงด้วยความรู้ที่ได้จากโรงเรียน หรือแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วยหลักวิชาชีพ มีความรับผิดชอบ และคุณธรรมสูง

จากการสัมภาษณ์คณะครู⁵ พบว่า โรงเรียนบ้านนาคายได้ให้ความสำคัญการเรียนรู้ตามหลักการเจริญปัญญา พร้อมด้วยหลักศีล และสมาธิ ซึ่งปรากฏอยู่ในหลักไตรสิกขา ด้วยส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความรอบรู้ดี มีพฤติกรรมดี ทำคุณประโยชน์เพื่อสังคม พร้อมด้วยผู้บริหาร คณะครูได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมต่าง ๆ ปฏิบัติและรับผิดชอบต่อหน้าที่อย่างโปร่งใส มีความซื่อสัตย์ มีความเสียสละ มีความเมตตากรุณาเป็นกัลยาณมิตรกับเพื่อนร่วมงานและผู้เรียน มีความเป็นอยู่แบบพอเพียง ส่วนกิจกรรมการเรียนการสอนได้บูรณาการหลักการเจริญปัญญา เพื่อให้ผู้เรียนได้ใช้ปัญญาอย่างรอบขอบ ไตร่ตรอง อย่างถูกต้องก่อนที่จะตัดสินใจในการกระทำ

การมีส่วนร่วมของคณะครูในการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักการเจริญปัญญาบรรลุผลดีด้วยกิจกรรมต่าง ๆ ทำให้ผู้เรียนมีการพัฒนาทั้ง 4 ด้านนี้จะเป็นคนเก่ง ดีและมีความสุข ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

1) พัฒนาการทางกาย ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการศึกษาวิชาชีพและพัฒนากายทางปัญญา ซึ่งส่วนหนึ่ง เป็นผลจากการศึกษาวิชาการที่ทำให้ผู้เรียนเป็นคนเก่ง

2) พัฒนาการทางสังคมซึ่งเป็นผลมาจากการยึดมั่นในศีลธรรม รักษาระเบียบวินัย และจรรยาบรรณ จะให้ผู้เรียนเป็นคนดี

3) พัฒนาการทางจิตซึ่งเกิดจากการบริหารทางจิตให้มีสติ สมาธิ และคุณธรรมอื่นๆ จะทำให้ ผู้เรียนมีสุขภาพจิตที่ดี เป็นคนมีความสุข

อีกอย่างหนึ่ง เป็นผลพวงจากการดำเนินตามโรงเรียนวิถีพุทธ ในด้านการเจริญปัญญาซึ่งประกอบด้วย

1) ด้านกายภาพ คือ อาคารสถานที่ ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ สภาพแวดล้อมเป็นต้น ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต เช่น กิจกรรมประจำวัน กิจกรรมวันสำคัญ กิจกรรมนักเรียนต่างๆ

⁵ สัมภาษณ์นายอรุณ ดุลวงษ์,นางวาสนา คำตัน, นางสาวอาณา สุดชาติ,19 มีนาคม 2557.

2) ด้านการเรียนการสอน เริ่มตั้งแต่การกำหนดหลักสูตรสถานศึกษา การจัดหน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ จนถึงกระบวนการเรียนการสอน

3) ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ ในการปฏิบัติต่อกันระหว่างครูกับนักเรียน นักเรียนกับนักเรียน หรือครูกับครู เป็นต้น

4) ด้านการบริหารจัดการ ตั้งแต่การกำหนดวิสัยทัศน์ จุดเน้น การกำหนดแผนปฏิบัติการ การสนับสนุน ติดตาม ประเมินผล และพัฒนาต่อเนื่อง

นอกจากกิจกรรมที่ได้กล่าวมาข้างต้น ยังมีกิจกรรมอีกจำนวนหนึ่งที่ส่งเสริมให้กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคายบรรลุไปตามเป้าประสงค์ มีประสิทธิภาพ กล่าวคือ

1. สร้างบรรยากาศภายในโรงเรียน คือ

1. จัดบรรยากาศโรงเรียนให้สงบเงียบ และเรียบง่าย
2. จัดบรรยากาศให้กลมกลืนกับธรรมชาติ
3. สะอาดและมีระเบียบ
4. มีความทันสมัย และปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอ
5. เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านวิชาการ และคุณธรรม
6. มีภาพพระพุทธรูปประจำห้องเรียน
7. มีประดิษฐานพระพุทธรูปประจำโรงเรียน
8. มีป้ายนิเทศ ป้ายคติธรรม คำขวัญคุณธรรม จริยธรรมในบริเวณโรงเรียน
9. มีสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ มีอาคารสถานที่เหมาะสม
10. มีการส่งเสริมสุขภาพอนามัยและความปลอดภัยของเด็ก
11. มีการให้บริการเทคโนโลยีสารสนเทศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ด้วยตนเองและการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
12. มีห้องเรียน ห้องสมุด สนามเด็กเล่น พื้นที่สีเขียวและสิ่งอำนวยความสะดวกพอเพียงและอยู่ในสภาพใช้งานได้ดี
13. มีการจัดและใช้แหล่งเรียนรู้ทั้งในและนอกสถานศึกษา
14. เป็นสถานที่ที่ปราศจากอบายมุขต่าง ๆ

2. กัลยาณมิตร สรุปลงได้ดังนี้

1. ครูทักทายนักเรียนด้วยกิริยา วาจา อ่อนหวาน และสัมผัสด้วยความเมตตา
2. น้องไหว้พี่ นักเรียน (ศิษย์)ไหว้ครู ผู้ปกครอง ผู้อาวุโส และผู้คนในชุมชน
4. นำนักเรียนไปกราบพระสงฆ์ในวัด ทำความคุ้นเคย และปรารภกันด้วยธรรม
5. นักเรียนมีความอ่อนน้อมถ่อมตน เคารพและให้เกียรติซึ่งกันและกัน
6. แบ่งงานเป็นทีม เพื่อความสามัคคีกัน
7. โรงเรียนส่งเสริมให้บุคลากรและนักเรียนปฏิบัติตนที่ดี
8. นักเรียนรู้จากการแบ่งปัน การเสียสละ ช่วยเหลือกัน
9. โรงเรียนส่งเสริม ยกย่องคนดี
10. โรงเรียนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อชุมชน
11. ชุมชน และวัดให้ความสนับสนุนกิจกรรมของโรงเรียน

3. การประยุกต์ใช้สติ

๒. นักเรียนตั้งใจฟังครูเวลาครูสอนเป็นอย่างดี
๓. นักเรียนเรียนตั้งใจทำงานที่ครูมอบหมายให้
๔. นักเรียนเรียนตั้งใจจดจำในสิ่งที่ครูสอน
๕. นักเรียนเรียนมีความเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่
๖. นักเรียนเรียนรู้จากการตอบแทนคุณ
๗. นักเรียนเรียนเรียนอย่างตั้งใจ อดทน ขยันหมั่นเพียร
๘. นักเรียนมีหน้าตาเบิกบาน จิตใจดี สุภาพ อ่อนโยน

3. การประยุกต์ใช้ปัญญา

1. นำสิ่งที่ครูสอนที่ยังไม่เข้าใจมาพิจารณาอีกครั้งเพื่อให้เกิดความเข้าใจ
2. นำสิ่งที่ตนเข้าใจแล้วมาพิจารณาซ้ำอีกเพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น
3. นำสิ่งที่ตนเข้าใจดีแล้วมาอธิบายบอกเพื่อนที่ยังไม่เข้าใจเพื่อช่วยให้เพื่อนเข้าใจ
4. นำสิ่งที่ตนรู้ดีแล้วไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น
5. รู้จักคุณโทษ บุญบาป
6. ใฝ่รู้ในการศึกษาหาความรู้ ข้อเท็จจริง
7. รู้จักการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้อย่างมีเหตุผล

จากการกล่าวมา จะเห็นได้ว่า การเจริญปัญญาได้ส่งผลดีหลายด้าน แต่ประเด็นปัญหาอีกหนึ่ง
ที่ควรพัฒนาต่อไป ดังจากการสัมภาษณ์ พบว่า⁶

1. ควรฝึกให้นักเรียนมีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ คิดสังเคราะห์ มีวิจรรย์ญาณ มีความคิดสร้างสรรค์คิดไตร่ตรองและมีวิสัยทัศน์ พัฒนาทักษะในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง ทักษะในการการทำงาน สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ ให้มีนิสัยรักการเรียนรู้ รักการทำงาน และส่งเสริมให้นักเรียนมีสุนทรียภาพ ลักษณะนิสัยด้าน ศิลปะ ดนตรี และกีฬามากยิ่งขึ้น
2. ครูควรได้รับการพัฒนามากยิ่งขึ้นทั้งทางด้านความรู้ผลประเมิณผลด้วยวิธีการที่หลากหลาย การใช้วิธีการสอนที่หลากหลาย การใช้เทคโนโลยีในการพัฒนาตนเองและผู้อื่น ใช้นวัตกรรมและมีการวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพผู้เรียนให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้นและมีบุคลิกภาพที่มีคุณธรรม จริยธรรมและปฏิบัติตามจรรยาบรรณวิชาชีพเหมาะสมกับการประกอบอาชีพครู
3. โรงเรียนควรมีห้องสมุดให้เป็นห้องสมุดที่มีชีวิต ส่งเสริมการใช้และพัฒนานวัตกรรม สื่อการเรียนรู้และการให้บริการเทคโนโลยีสารสนเทศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ด้วยตนเองแก่เด็ก ตลอดจนพัฒนาครูและบุคลากรอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องและบริหารจัดการศึกษาโดยมุ่งผลสัมฤทธิ์ของงาน
4. ควรจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาโดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มากยิ่งขึ้น การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนเพื่อสร้างความเข้าใจอันดีในการจัดการศึกษาร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนให้มากยิ่งขึ้น ปรับปรุงอาคารสถานที่ สภาพภายในห้องเรียนให้สะอาด มีบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ มี

⁶ สัมภาษณ์ นางทิพย์วัลย์ มุระชีวะ,นางสาวศิรินทิพย์ พันธคำ,นายสุพรรณ มุระชีวะ,นางศิริวิไล จันทเขต ,นายสววย แอกทอง,นายสงวน จันทรหอม,นายถนอม พรหมทอง ,พระสุรเชษฐ์ ,นายสมศรี กำลังงาม,เด็กหญิงเจนจิรา กำไรงาม, 20 มีนาคม 2557.

สภาพแวดล้อมภายนอกให้ปลอดภัยและเหมาะสมที่จะเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับนักเรียนและร่วมกันสรรหาบุคลากรที่มีความพร้อมในด้านต่างๆมาช่วยในการกำกับดูแลและติดตามผล

จากกิจกรรมส่งเสริมด้วยการเจริญปัญญา ได้ส่งผลต่อผู้เรียนคือมีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ มีวินัย มีความรับผิดชอบ และปฏิบัติตามหลักธรรมเบื้องต้นของศาสนา มาเรียนทันเวลา ปฏิบัติตามระเบียบวาระของสถาบันศึกษา การเข้าแถว เคารพธงชาติ แต่งกายเรียบร้อย มีสัมมาคารวะ ซื่อสัตย์สุจริต ไม่พูดโกหก มีความกตัญญูกตเวที มีความรัก เคารพพ่อแม่ ครู เป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน มีความเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ประหยัด รู้จักใช้ทรัพย์สินของตนอย่างประหยัด มีความภาคภูมิใจความเป็นไทย รู้คุณค่าและร่วมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อคนรอบข้าง ส่วนครูมีคุณธรรม จริยธรรม วุฒิภาวะความเป็นครู ความรับผิดชอบตามหลักวิชาชีพครู มีความประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้เรียน ผู้ปกครอง ชุมชน สถาบันศาสนา มีความมุ่งมั่นและอุทิศตนในการสอน การปฏิบัติงาน พร้อมด้วยหาความรู้ใหม่ๆ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ผู้เรียน และสังคม ส่วนชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น สนับสนุนกระบวนการเรียนการสอนทั้งด้านวิชาการและศาสนา

4.2 ผลการประยุกต์ใช้กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย

หลักการพัฒนามนุษย์โดยการเจริญปัญญา คือ การมีปัญญา ได้แก่ ความรู้ทั่ว, ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้จะจัดแจง จัดสรร จัดการ, ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง การเจริญ จึงมีความสำคัญสูงสุดเพราะปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด คนเราจะมีพฤติกรรมอะไร อย่างไร และแค่นั้น ก็อยู่ที่ว่าจะมีปัญญาขึ้นมาหรือบอกทางให้เท่าใด และปัญญาเป็นตัวปลดปล่อยจิตใจ ให้ทางออกแก่จิตใจ เช่น เมื่อจิตใจอึดอัดมีปัญหาคิดตันอยู่ พอเกิดปัญญาว่าจะทำอย่างไร จิตใจก็โล่งเป็นอิสระได้ การเจริญปัญญาเป็นเรื่องกว้างขวางแยกออกไปได้หลายด้านและมีชั้นหลายระดับ จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น คณะครู ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และนักเรียน สรุปได้ ดังนี้

1) การเจริญปัญญาในการประยุกต์ใช้การเรียนการสอนทำให้การดำเนินชีวิตของผู้เรียน หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น สถาบันการศึกษา สถาบันครอบครัว และศาสนาอย่างมีประสิทธิภาพประสบความสำเร็จความรู้ความเข้าใจในข้อมูล รวมทั้งศิลปวิทยาการต่าง ๆ เข้าถึงเนื้อหาความหมายถูกต้องชัดเจน การเรียนรู้ถูกต้องตามเป็นจริง โยงเข้ามาประสานเป็นภาพองค์รวมทั้งชัดเจน หรือโยงออกไปสู่ความหยั่งรู้เห็นใหม่ ๆ ได้

2) การเจริญปัญญาถูกต้องทำให้ผู้เรียนเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ความรู้เข้าใจในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายที่อิงอาศัยสืบเนื่องส่งผลต่อกันตามเหตุปัจจัย

3) ปัญญาที่ช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงาม ความเข้าใจเข้าถึงเท่าทันความจริงของสังขารคือโลกและชีวิตที่เปลี่ยนแปลงเป็นไปตามกฎธรรมดาของธรรมชาติ จนสามารถวางใจถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย ทำจิตใจให้หลุดพ้น เป็นอิสระได้โดยสมบูรณ์

ดังที่ได้กล่าวมาทั้ง 3 ลักษณะข้างต้น คือให้ความสำคัญการเจริญปัญญาเพื่อดับทุกข์ ซึ่งเป็นคุณธรรมขั้นสูงในทางพระพุทธศาสนา ส่วนแนวทางการเรียนการสอนโดยการเจริญปัญญาเพื่อ

หลุดความไม่รู้หนังสือ หรือนำความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้มีวิเคราะห์สมตามหลักเหตุและผล โดยมีการไตร่ตรองเป็นอย่างดี ซึ่งโรงเรียนบ้านนาคายได้พัฒนาเพื่อให้ผู้เรียนรู้จากการวางแผนการทำงานเป็นขั้นตอน มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ คิดสังเคราะห์ สรุปความรู้และประสบการณ์ได้อย่างมีเหตุผล สามารถจำแนกแจกแจงองค์ประกอบ จัดลำดับข้อมูล เปรียบเทียบข้อมูล จัดกลุ่มความคิดเห็น เพื่อวางแผนการทำงาน สามารถกำหนดเป้าหมาย แนวทางในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ โดยใช้ข้อมูลที่ชัดเจน แก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม สามารถรวบรวมความรู้ ความคิดเดิมแล้วสร้างองค์ความรู้ใหม่ตามความคิดเห็นของตน มีความคิดนอกกรอบ ให้มีการผลทดสอบรวยอดในระดับชาติ ในวิชาที่สำคัญสูงขึ้น ให้มีความสามารถในการอ่าน การเขียน นิสัยรักการอ่าน สามารถสรุปประเด็นและจดบันทึกจากการอ่าน สามารถตั้งคำถามเพื่อค้นคว้าความรู้เพิ่มเติมจากการอ่าน แสวงหาความรู้จากแหล่งเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียนได้⁷

การเจริญปัญญา เป็นการฝึกหรือพัฒนาให้เกิดความรู้ตามความเป็นจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อ ความเห็น ความรู้ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ตรวจสอบ คิดการต่าง ๆ สร้างสรรค์ เฉพาะอย่างยิ่งเน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้เห็นตามที่มีเป็นตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมชาติของวัตถุและจิตใจที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดปัญหา ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์

การประยุกต์กระบวนการเรียนการสอนโดยหลักการเจริญปัญญา จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า นักเรียนรู้วิธีการเจริญปัญญาอย่างถูกต้องด้วยการอบรมจิต รู้จักใช้เหตุผลนามา พิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบขอบ มีความเมตตา เอื้ออาทรต่อกัน รู้จักว่าอะไรควรเว้น ควรทำ มีทัศนคติและค่านิยมที่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนา มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุตามปัจจัย เป็นท่าทีของจิตที่นำมาซึ่งปัญญา และการทำตามเหตุผล เชื่อในหลักของกรรม จะมีสติสัมปชัญญะในการรับรู้ การกำหนดรู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง คือ มองว่ามันคืออะไร เป็นมาอย่างไร เป็นไปอย่างไร เมื่อพิจารณาจนเกิดปัญญา ก็ารู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ทำให้รู้จักปัญหา รู้จักเหตุของปัญหา และปฏิบัติต่อสิ่งนั้นได้ถูกต้อง เป็นการแก้ปัญหา แก้ทุกข์ที่เกิดขึ้นได้ด้วยสติปัญญา เป็นการรู้จักคิด รู้จักพิจารณา เรียกว่า คิดเป็น ตามแบบโยนิโสมนสิการ คือการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการพัฒนาชีวิตมนุษย์ และจะทำให้มนุษย์เรานั้นมีอิสรภาพพึ่งพาตนเองได้ ชีวิตก็จะมีพัฒนาด้วยความรุ่งโรจน์ สดใส มีความสุข ความสำเร็จในชีวิต ความเจริญก้าวหน้าทุกประการ กระบวนการพัฒนาทางปัญญา เพื่อเป้าหมายให้พ้นจากอบายภูมิ เมื่อปฏิบัติตามจะก่อให้เกิดประโยชน์ตามสมควรแก่การฝึกฝนอบรมด้านปัญญากล่าวคือมีปัญญาเจริญงอกงามโดยลำดับ ก่อให้เกิดการรับรู้ เรียนรู้อย่างถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง คือ เข้าใจสิ่งนั้นตามสภาวะที่มีมันเป็น ไม่เอนเอียงด้วยอคติ การเข้าใจโลกตามความเป็นจริงและตามเหตุปัจจัย รู้จักหาทางแก้ไข ปัญหาและสร้างสรรค์ความสำเร็จให้มนุษย์พัฒนายิ่ง ๆ ขึ้น รู้เท่าทันโลกและชีวิต ทำให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์มีคุณสมบัติของมนุษย์โดยสมบูรณ์

⁷ สัมภาษณ์เด็กชายวรายุทธิ์ วันดี, เด็กชายเอกธิโชค พูนทอง, เด็กหญิงปิยธิดา ชูยุมี, เด็กหญิงศิริณา, 19 มีนาคม 2557.

บทที่ 5 บทสรุป และข้อเสนอแนะ

การศึกษาครั้งนี้คือการศึกษากระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี มีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษาการเจริญปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษากระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี 3) เพื่อศึกษาผลการดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย และการลงภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์ การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ทำให้ได้บทสรุปและข้อเสนอแนะดังนี้

5.1 บทสรุป

1. การเจริญปัญญาตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ปัญญาหมายถึง ความรอบรู้ทุกด้าน สามารถจำแนกเห็นถึงเหตุผล สิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี และสิ่งนั้นๆ มีคุณหรือโทษ ประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ ทั้งในระดับการดำรงชีพ และในระดับสูงสุดที่มุ่งการพ้นทุกข์อย่างยั่งยืน ปัญญาสามารถจำแนกได้หลายประเภท คือ มี 2 ประเภทบาง มี 3 ประเภท มี 4 และ 6 ประเภทบาง เป็นต้น โดยมีจำแนกนัยไปตามประเภทนั้น ๆ

ปัญญาปรากฏในหมวดธรรมต่างๆ หลายหมวดด้วยกัน เช่น ในไตรสิกขา อริยมรรค อธิปัตติ 5 อิทธิบาท 4 และโพชฌงค์ 7 เมื่อพิจารณา เรื่องไตรสิกขาซึ่งเป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมดที่ครบถ้วนสมบูรณ์ในแง่การใช้งานเป็นขั้นตอน ปัญญาเป็นขั้นตอนสุดท้าย ปัญญาจะต้องปฏิบัติและเกิดขึ้นพร้อมกับอริยมรรคข้ออื่นทุกข้อในขณะตรัสรู้ซึ่งต่างจากปัญญาในไตรสิกขาในระดับต้นอาจแยกกันปฏิบัติกันกับไตรสิกขาข้ออื่นได้ ปัญญาที่เป็นส่วนหนึ่งของอิทธิปัตติ 5 มีหน้าที่วัดความพร้อมในการทำกิจในตนเองเรื่องการปฏิบัติธรรม แต่ปัญญาแสดงบทบาทในหมวดธรรมพละ 5 เป็นพลังปัญญาที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งและมั่นคงอันทำให้ความไม่รู้หรือวิชาที่จะไม่สามารถครอบงำจิตใจได้ และเมื่อพิจารณาเรื่องอิทธิบาท 4 ซึ่งเป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ วิมังสาเป็นปัญญาที่ครอบคลุมทั้งการทำงานและการพัฒนาจิตใจมุ่งไปสู่ความพ้นทุกข์ นอกจากนี้เมื่อพิจารณาเรื่องโพชฌงค์ 7 ปัญญาปรากฏในองค์ประกอบข้อที่ 2 ทำหน้าที่ในการสอบสวนพิจารณาสิ่งที่สตรระลึกตามสภาวะ เป็นธรรมที่เกื้อหนุนในการเจริญสมาธิ

การเจริญปัญญาในทางพระพุทธศาสนาคือการทำให้ความรู้ทั่ว ความรู้เข้าใจชัดเจน กิริยาที่รู้ชัด และ ปริชาตย์รู้ชัดสามารถเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนสามารถจำแนกเห็นถึงเหตุผลว่า สิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี มีคุณหรือมีโทษ มีประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ การพัฒนาปัญญานั้นมีอุปสรรคที่ทำให้การพัฒนาดังกล่าวไม่เป็นผลสำเร็จ หรือดำเนินไปไม่ถึงเป้าหมายที่กำหนดหรือวางแผนไว้ เกิดความเนิ่นช้า ติดข้อง จนไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งอุปสรรคของการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาที่เรียกรวมว่าปัญญาธรรม คือ การยึดติดอยู่กับความอยาก (ตัณหา) ความถือตัว(มานะ) และความยึดติดในความเห็น (ทิฏฐิ) ทุกรูปแบบ

กระบวนการพัฒนาปัญญาคือ 1) การพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขา เป็นการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา 2) การพัฒนาปัญญาตามหลักกุศลธรรม 4 ซึ่งเริ่มต้นจากการคบหาผู้มีปัญญา (สัปบุรุษสังเสวะ) จากนั้นจึงฟังธรรมหรือใส่ใจเรียนรู้จากสัตบุรุษนั้น (สัทธัมมัสสวนะ) และคบคนดี และต้องสามารถนำความรู้ มาไตร่ตรองวิเคราะห์อย่างแยกแยะ (โยนิโสมนสิการ) คิดแบบสืบสาวหาเหตุผล การแยกแยะส่วนประกอบ คิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา พิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับอรรถ คิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก คิดแบบรู้คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม คิดแบบเร้าคุณธรรม คิดแบบอยู่กับปัจจุบัน และการคิดแบบพิจารณาแยกแยะ ซึ่งกระบวนการพัฒนาปัญญามีเป้าหมาย 1) เพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบัน 2) เป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในอนาคต 3) เป้าหมายเพื่อการบรรลุธรรม

2. กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอतालसुम จังหวัดอุบลราชธานี

หลักสูตรชั้นประถมศึกษา มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้พร้อมที่จะทำประโยชน์กับสังคม ตามบทบาท และหน้าที่ ในการจัดหลักสูตรคือมุ่งปลูกฝังให้ผู้เรียนมีทักษะพื้นฐานในการอ่านออกเขียนได้ และคิดคำนวณได้ มีความเข้าใจเกี่ยวกับตนและธรรมชาติ แวดล้อม และการเปลี่ยนแปลงของสังคม สามารถวิเคราะห์เหตุการณ์อย่างสมเหตุสมผล นอกจากนี้ ยังมี การเรียนรู้ศาสนา ศีลธรรม และจริยธรรม โดยแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม หลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ การนำหลักธรรมคำสอนไปปฏิบัติในการพัฒนาตนเอง และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นผู้กระทำความดี มีค่านิยมที่ดีงาม พัฒนาตนเองอยู่เสมอ รวมทั้งบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมและส่วนรวม

กระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอतालसुम จังหวัดอุบลราชธานี ได้ทำการเรียนการสอนตามสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตร การศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551 โดยจำแนกเป็น 8 ขั้นตอนคือ 1) การบริหารจัดการและเจริญปัญญา เป็นการทำให้จิตสงบ เพื่อให้ปัญญาให้เกิดขึ้น ทั้งนี้ ปัญญาเกิดขึ้น เนื่องด้วยเหตุสองอย่าง คือ มีศีลบริสุทธิ์ และสมาธิสงบนิ่ง 2) ฝึกสวดมนต์ไหว้พระ เป็นการระลึกถึงคุณของพระรัตนไตร 3 อย่างคือคุณของพระพุทธ คุณของพระธรรม และคุณของพระสงฆ์ 3) การแผ่เมตตาเป็นการแผ่เจตนาปรารถนาดีต่อคนอื่น เพื่อให้คนนั้นพ้นจากทุกข์ ไม่มีเวร แต่มีความสุข ความเจริญด้วยการงาน และธรรม 4) เราฝึกสมาธิ คือเป็นการฝึกสมาธิด้วยจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวอย่างต่อเนื่อง เป็นอาการที่ใจสงบรวมเป็นหนึ่ง มีแต่ความบริสุทธิ์ผ่องใส สว่างไสวผุดขึ้นในใจจนกระทั่งสามารถเห็นความบริสุทธิ์ นั้นด้วยใจตนเอง อันจะก่อให้เกิดทั้งกำลังใจ กำลังขวัญ กำลังปัญญา และความสุขแก่ผู้ปฏิบัติในเวลาเดียวกัน 5) ฝึกการฟังอย่างมีสติ คือการฝึกสติให้จดจ่อต่อการฟังเพลงและร้องเพลง ให้รู้เข้าใจ ความหมายของเพลง และสามารถทำกิจกรรมประกอบการร้องเพลงได้ 6) ฝึกการทำงานอย่างมีสติ การทำงานจะสำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี เราจะต้องมีสติ คือต้องระลึกไว้ตลอดเวลาว่าในขณะที่นั้นตน กำลังทำอะไรอยู่ มีจิตตั้งมั่นอยู่ในงานนั้น งานนั้นก็จะไม่ผิดพลาดและประสบความสำเร็จ จิตใจที่มีสมาธิจะคิดเพียงเรื่องเดียวไม่ว่าขณะนั้นกำลังทำงานอะไรอยู่ งานก็จะสำเร็จลงได้ด้วยดี 7) ฝึกการเล่นอย่างมีสติ คือเป็นการฝึกสติให้อยู่กับสิ่งที่เล่น 8) การยืนสวดมนต์หน้าเสาธงอย่างมีสติ คือการยืนเป็น

ระเบียบ วินัย โดยมีจิตจดจ่อต่อความสัมพันธ์ของประกอบ 3 อย่าง คือ เพลงชาติ ศาสน์ และ กษัตริย์

3. ผลการดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาของโรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอ ตาลชุม จังหวัดอุบลราชธานี มีดังนี้

ผลตามผลการดำเนินการตามกระบวนการเจริญปัญญาผ่านโครงการส่งเสริมกิจกรรม การเรียนการสอน ได้ส่งผลต่อผู้เรียนคือมีสติดี มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ มีวินัย มีความรับผิดชอบ และปฏิบัติตามหลักธรรมเบื้องต้นของศาสนา มาเรียนทันเวลา ปฏิบัติตามระเบียบ วาระของสถาบันศึกษา การเข้าแถว เคารพธงชาติ แต่งกายเรียบร้อย มีสัมมาคารวะ ซื่อสัตย์สุจริต ไม่ พุดโกหก มีความกตัญญูกตเวที มีความรัก เคารพพ่อแม่ ครู เป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน มีความเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ประหยัด รู้จักใช้ทรัพย์สินของตนอย่างประหยัด มีความภาคภูมิใจ ความเป็นไทย รู้คุณค่าและร่วมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อคนรอบข้าง ส่วนครูมี คุณธรรม จริยธรรม วุฒิภาวะความเป็นครู ได้รับความรับผิดชอบตามหลักวิชาชีพครู มีความประพฤติตน เป็นแบบอย่างที่ดี มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้เรียน ผู้ปกครอง ชุมชน สถาบันศาสนา มีความมุ่งมั่นและ อุทิศตนในการสอน การปฏิบัติงาน พร้อมด้วยหาความรู้ใหม่ ๆ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ผู้เรียน และสังคม ส่วนชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น สนับสนุนกระบวนการเรียนการสอนทั้ง ด้านวิชาการและศาสนา

ผู้เรียนรู้วิธีการเจริญปัญญาอย่างถูกต้องด้วยการอบรมจิต รู้จักใช้เหตุผลมา พิจารณา ไตร่ตรองอย่างรอบขอบ มีความเมตตา เอื้ออาทรต่อกัน รู้จักว่าอะไรควรเว้น ควรทำ มีทัศนคติและ ค่านิยมที่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนา มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุตามปัจจัย เป็นท่าทีของจิตที่นำมาซึ่ง ปัญญา และการทำตามเหตุผล เชื่อในหลักของกรรม จะมีสติสัมปชัญญะในการรับรู้ การกำหนดรู้สิ่ง ต่าง ๆ ตามความเป็นจริง คือ มองว่ามันเป็นอะไร เป็นมาอย่างไร เป็นไปอย่างไร เมื่อพิจารณาจนเกิด ปัญญา ก็จะมีใจที่เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ทำให้รู้จักปัญหา รู้จักเหตุของปัญหา และปฏิบัติต่อ สิ่งนั้นได้ถูกต้อง เป็นการแก้ปัญหา แก้ทุกข์ที่เกิดขึ้นได้ด้วยสติปัญญา เป็นการรู้จักคิด รู้จักพิจารณา เรียกว่า คิดเป็น ตามแบบโยนิโสมนสิการ คือการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด ในการพัฒนาชีวิตมนุษย์ และจะทำให้มนุษย์เรานั้นมีอิสรภาพพึ่งพาตนเองได้ ชีวิตก็จะมีการพัฒนา ด้วยความรุ่งโรจน์ สดใส มีความสุข ความสำเร็จในชีวิต ความเจริญก้าวหน้าทุกประการ กระบวนการพัฒนาทางปัญญา เพื่อเป้าหมายให้พ้นจากอบายภูมิ เมื่อปฏิบัติตามจะก่อให้เกิด ประโยชน์ตามสมควรแก่การฝึกฝนอบรมด้านปัญญากล่าวคือมีปัญญาเจริญองกามโดยลำดับ ก่อให้เกิดการรับรู้ เรียนรู้อย่างถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง คือ เข้าใจสิ่งนั้นตามสภาวะที่ มันเป็น ไม่เอนเอียงด้วยอคติ การเข้าใจโลกตามความเป็นจริงและตามเหตุปัจจัย รู้จักหาทางแก้ไข ปัญหาและสร้างสรรค์ความ สำเร็จให้มนุษย์พัฒนา ยิ่ง ๆ ขึ้น รู้เท่าทันโลกและชีวิต ทาให้เป็นอิสระ หลุดพ้นจากความทุกข์มีคุณสมบัติของมนุษย์โดยสมบูรณ์

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. จากผลการวิจัยพบว่านักเรียนมีพฤติกรรมการเรียนเปลี่ยนจากเดิม (ก่อนเรียน) ภายหลังได้เรียนตามแนวทางการเจริญปัญญาอยู่ถูกต้องซึ่งผู้วิจัยมองว่าควรมีการส่งเสริมให้มีกิจกรรมแบบนี้อย่างต่อเนื่อง และยังเป็น การส่งเสริมให้ผู้เรียนมีนิสัยรักการอ่านมากขึ้น
2. จากผลการวิจัยพบว่า กระบวนการเจริญปัญญาทำให้ผู้เรียนมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านคุณธรรม จริยธรรมที่ต้องการไปในทางที่ดีขึ้น ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่าควรที่จะสนับสนุน และส่งเสริมให้มาการสร้างหรือสอนโดยใช้สื่อส่งเสริมคุณธรรม และจริยธรรมในด้านอื่น ๆ มาสนับสนุน ซึ่งจะทำการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เรียนเพิ่มมากขึ้น
3. ควรมีการสร้างบทเรียนด้วยการเจริญปัญญาอย่างเป็นระบบ เพื่อประยุกต์กับกิจกรรมการเรียนการสอนในระดับอื่น และกลุ่มสาระเรียนรู้อื่น ๆ

5.3.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาหลักธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในการเจริญปัญญา
2. ควรมีการศึกษาการเจริญปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนา หรือปฏิบัติภาวนา
3. ควรศึกษาการเจริญปัญญาที่ปรากฏในชาติต่าง ๆ

บรรณานุกรม

ก. ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

2500.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2839.

ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ

1. หนังสือทั่วไป

กรอบกาญจน์ อรุณรัตน์. กระบวนการเขียนบทเรียนโปรแกรม. เชียงใหม่ : ภาควิชาเทคโนโลยีทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2536.

กระทรวงศึกษาธิการ. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542.

กระทรวงศึกษาธิการ. หลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช 2521 (ปรับปรุงพ.ศ. 2533).

กรุงเทพมหานคร : ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, 2534.

กระทรวงศึกษาธิการ. หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ, 2534.

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2546.

_____ . การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ, 2545.

กิดานันท์ มลิทอง. เทคโนโลยีการศึกษาและนวัตกรรม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2540.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระอภิธรรมปิฎก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551.

ฉวีวรรณ คูหาภินันท์. การทำหนังสือสำหรับเด็ก. กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, 2527.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2548.

ชม ภูมิภาค. เทคโนโลยีทางการสอนและการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : ประสานมิตร, 2524.

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ และคณะ. เอกสารการสอนชุดวิชาสื่อการสอนระดับประถมศึกษา หน่วยที่ 11 -15 . พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2523.

ทอง บุญอึ้ง . "ผลงานวิชาการประเภทบทเรียนสำเร็จรูป" ข้าราชการครู 12.1 ตุลาคม - พฤศจิกายน, 2534.

ทิตนา แคมมณี . กิจกรรมการปลูกฝังค่านิยมเศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, 2550.

วินัย รอดจำย . การเขียนและการจัดทำสื่อหนังสือสำหรับเด็กและเยาวชน. กรุงเทพมหานคร :

- สำนักพิมพ์ตะเกียง, 2534.
- ฐาปนี ธรรมเมธา. **สื่อการศึกษาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม : ภาควิชาเทคโนโลยีการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541.
- ณรงค์ สมพงษ์. **สื่อเพื่อการส่งเสริมเผยแพร่**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2535
- ติน ปรัชญพฤทธิ. **ศัพท์รัฐประศาสนศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- บุญชม ศรีสะอาด . **การพัฒนาการสอน**. กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, 2537.
- บรรจบ บรรณรุจิ. **จิต มโน วิญญาณ**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2527.
- ประยุทธ์ หลงสมบูรณ์. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสารจำกัด, 2546.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **การพัฒนาจิตและเจริญปัญญา**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2555.
- พระไพศาล วิสาโล. **พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลดสัมทอง, 2533.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2552
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **การศึกษาทางเลือกสู่วิวัฒน์หรือวิบัติในยุคโลกไร้พรมแดน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : กองวิชาการ, 2541.
- _____ . **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2544.
- _____ . **สัมมาสมาธิและสมาธิแบบพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : วัดญาณเวศกวัน, 2547.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2547.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2551.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2551.
- _____ . **พระพุทธศาสนากับโลกธุรกิจ : การใช้หลักพุทธธรรมในการทำธุรกิจ**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2548.
- _____ . **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2549.
- _____ . **โลกขึ้นสวรรค์หรือใหม่ คนต้องเปลี่ยนแนวคิดใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย, 2548.
- _____ . **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2548.
- _____ . **ธรรมะสำหรับคนหนุ่มสาว พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2540.
- _____ . **เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ 2 พัฒนาปัญญา**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2548.

- _____ . **ชีวิตที่สมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 11. นครปฐม : สำนักพิมพ์ระฆังทอง, 2549.
- _____ . **สยามสามไตร สู่อนาคตที่สดใส ด้วยการศึกษไทยวิถีพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, 2552.
- _____ . **จะพัฒนาคนกันอย่างไร**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- _____ . **สมาธิฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่ง**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, 2547.
- พระราชวรมณี และ คณะ. **วิมุตติมรรค**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, 2541.
- พระอุปัชฌาย์. **วิมุตติมรรค**. พระธรรมโกศาจารย์และคณะแปล. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554.
- ไพรัส อรรถกามานนท์ และคณะ. **การส่งเสริมชุมชนและท้องถิ่นในการปฏิรูปการศึกษา**, กรุงเทพมหานคร, ม.ป.พ. 2555.
- พุทธทาสภิกขุ. **การเมืองคือธรรมะ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, 2531.
- _____ . **คู่มือมนุษย์ : ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร :ธรรมสภา, 2434.
- พัฒนา จันทนา. **ความคิดเห็นของนักศึกษาในเขตการศึกษา เกี่ยวกับการเรียนการสอนวิชา พระพุทธศาสนา ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น**. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2532.
- ภูวดล สุวรรณดี. **การ์ตูนอารมณ์ขันที่ไม่มีวันตาย**. กรุงเทพมหานคร : ศิลปะวันธรรม 2538.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทนาม มีบุ๊ก จำกัด, 2546.
- โรงเรียนบ้านนาคาย. **แผนพัฒนาคุณภาพการศึกษาระยะปี 4 ปี (2556 – 2557)**.
- _____ . **แผนปฏิบัติราชการประจำปี 2555**.
- _____ . **แผนปฏิบัติราชการประจำปี 2556**.
- _____ . **รายงานการประเมินคุณภาพในของสถานศึกษา (SAR) ปีการศึกษา 2554**.
- วศิน อินทสระ. **พุทธจริยศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เม็ดยาย, 2549.
- วาสนา ชาวหา. **สื่อการเรียนการสอนกระบวนการเรียนการสอน**. กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์โอ เดียนสโตร์, 2533.
- วิวรรธน์ จันท์เทพย์. **วิชาเทคโนโลยีการศึกษา**. ราชบุรี : ภาควิชาเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง, 2540.
- สังเขต นาคไพโรจิตร. **การ์ตูน**. มหาสารคาม : ปริดาการพิมพ์, 2530.
- สันทัต ภิบาลสุข และพิมพ์ใจ ภิบาลสุข . **การใช้สื่อการสอน**. ขอนแก่น: ภาควิชาเทคโนโลยีการศึกษา คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2524.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ปัญญาในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ 4. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.
- สุภีร์ ทุมทอง. **มหาสติปัฏฐานสูตร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แคนนา กราฟฟิก, 2552.

- สุชีพ ปญญาภาพ. **พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2515.
- แสง จันทร์งาม. **ศาสนศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยพัฒนาพานิช, 2534.
- เสาวนีย์ ลีขาบัณฑิต. **การสื่อความหมายเพื่อการเรียนรู้**. พิมพ์ครั้งที่ 2 . กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช, 2538.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษาสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกระทรวงศึกษาธิการ, **กลุ่มสาระเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551**. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ ,2551.
- ศักดิ์ชัย เกียรตินาครินทร์. **การ์ตูนศาสตร์และศิลป์แห่งจิตนาการในการส่งเสริมและพัฒนาหนังสือการ์ตูนไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2534.
- อภิภูวัฒน์ โพธิ์สาน. **พุทธศาสน์แนวปฏิบัติเพื่อชีวิต**. สารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2551.
- อำภา บุญช่วย. **การบริการงานวิชาการในโรงเรียน**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2537.
- อรรถพล เรืองบุรณ์. **การ์ตูนกับเด็ก**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2524 .
- อเนก รัตน์ปิยะภากรณ์. **การเขียนหนังสือการ์ตูนเรื่องใน การส่งเสริมและพัฒนาหนังสือการ์ตูนไทย**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์พัฒนาหนังสือกรมวิชาการ, 2534.

วิทยานิพนธ์

- พระทอง อภิวัฒน์ (สวัสดิ์), **การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิด เรื่อง “จิตว่าง” ของท่านพุทธทาส**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.
- เอี่ยมอร ชลวร. **การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. **สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.

สมภาษณ์

- นางวาสนา ลำตัน, 19 มีนาคม 2557.
- นางสาวอาณา สุดชาติ, 19 มีนาคม 2557.
- นายอรุณ คุลวงษ์, 19 มีนาคม 2557.
- พระสุรเชษ อินฺโสภ, 19 มีนาคม 2557.
- นายสุพรรณ มุละชีวะ, 19 มีนาคม 2557.
- นางทิพวัลย์ มุละชีวะ, 19 มีนาคม 2557.

ผู้ปกครอง

- นายสมศรี กำลั้งงาม, 19 มีนาคม 2557.
- นายสมบัติ ผุสิงห์, 19 มีนาคม 2557.

นายทองพูล บุญชิต ,19 มีนาคม 2557.

นางกฤษณา ปูชิน ,19 มีนาคม 2557.

นางเลี่ยน กุณะ ,19 มีนาคม 2557.

นางงวน เดชะคำภู ,19 มีนาคม 2557.

ผู้นำชุมชน

นางสาวปิงอร โมฆรัตน์,19 มีนาคม 2557.

นางคำใต้ บุญชิต ,19 มีนาคม 2557.

นายสิทธิโชค รัตน์ ,19 มีนาคม 2557.

นายบุญหลาย เกษแก้ว ,19 มีนาคม 2557.

นายทองคำ เจริญราช ,19 มีนาคม 2557.

นักเรียน

เด็กชายวรายุทธิ์ วันดี ,19 มีนาคม 2557.

เด็กชายเอกธิโชค พูลทอง ,19 มีนาคม 2557.

เด็กชายไกรสร ผลบุญ,19 มีนาคม 2557.

เด็กหญิงปิยธิดา ชุ่ยภูมิ,19 มีนาคม 2557.

เด็กหญิงศรินภา ท่อนจันทร์,19 มีนาคม 2557.

เด็กหญิงเจนจิรา กำไรงาม ,19 มีนาคม 2557.

พระสงฆ์

พระครูสุนทรปริยัติเมธี ,20 มีนาคม 2557.

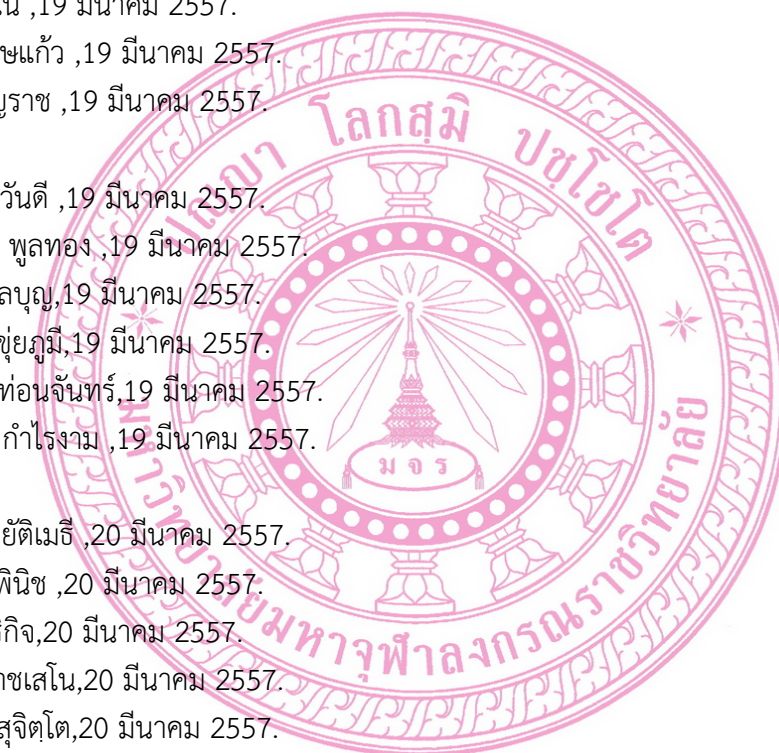
พระครูโชติธรรมพินิช ,20 มีนาคม 2557.

พระครูสุวรรณสิริกิจ,20 มีนาคม 2557.

พระมหาสาคร ราชเสโน,20 มีนาคม 2557.

พระปลัดบรรจง สุจิตโต,20 มีนาคม 2557.

พระสมุห์สุบรรณ กตบุญ ,20 มีนาคม 2557.

ภาคผนวก

ภาคผนวก โรงเรียนบ้านนาคาย

1.1 ประวัติความเป็นมา

ประวัติโดยย่อ โรงเรียนบ้านนาคาย กลุ่มเครือข่ายสถานศึกษาที่ 12 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอุบลราชธานี เขต 3 ก่อตั้งเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2483 โดยขุนสุนานนท์ ศึกษากร ศึกษาธิการอำเภอตัวแทนกระทรวงศึกษาธิการ เป็นผู้ควบคุมและตรวจตรา มีนายคง กันตะบุตร เป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง และได้รวมโรงเรียนประชาบาลตำบลจิกเทิง (วัดหนองเป็ด) และโรงเรียนประชาบาล 3 (วัดบ้านนาคาย) เป็นโรงเรียนประชาบาล 2 (บ้านนาคาย) ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 บ้านนาคาย ตำบลจิกเทิง อำเภอพิบูลย์มังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี และเริ่มเปิดทำการสอน เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2483 มีหมู่บ้านในเขตบริการ 9 หมู่บ้าน คือ บ้านนาคาย, บ้านหนองเป็ด, บ้านเพอะ, บ้านดอนหวาย, บ้านโนนยาง, บ้านใหม่, บ้านโนนจิก, บ้านนาเชือกและบ้านเหล่าตาจวง โดยมีนายเหลียม ทองเพ็ญ เป็นครูใหญ่คนแรก

ปัจจุบันโรงเรียนบ้านนาคาย ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 บ้านนาคาย ตำบลนาคาย อำเภอตาลสุ่ม จังหวัดอุบลราชธานี เปิดทำการสอน 3 ระดับคือ ระดับปฐมวัย ระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยมีหมู่บ้านในเขตบริการ 6 หมู่บ้านคือ หมู่ที่ 1 บ้านนาคาย, หมู่ที่ 2 บ้านโนนจิก, หมู่ที่ 4 บ้านโนนยาง, หมู่ที่ 6 บ้านดอนหวาย, หมู่ที่ 10 บ้านคำฮี และหมู่ที่ 12 บ้านโนนสำราญ มีอาคารเรียนทั้งหมด 3 หลัง อาคารห้องสมุด 1 หลัง หอประชุมอเนกประสงค์ 1 หลัง มีระบบโทรศัพท์และอินเทอร์เน็ตภายในโรงเรียน มีนักเรียน 257 คน (ข้อมูล ณ 10 มิถุนายน 2556) มีครูประจำการ 14 คน ครูอัตราจ้าง(SP 2) 1 คน ลูกจ้างชั่วคราว 1 คน นักการภารโรง 1 คน ผู้อำนวยการสถานศึกษาคนปัจจุบัน นายบุญยืน พันธุ์คำ

อัตลักษณ์ของสถานศึกษา คุณธรรม ยิ้มง่าย ไหว้สวย

เอกลักษณ์สถานศึกษา สถานศึกษาเรียนรู้สู่โครงงาน

สีประจำโรงเรียน แดง - ขาว

สีแดง หมายถึง ความรักชาติ รักผืนแผ่นดินเกิด รักชุมชนตนเอง

สีขาว หมายถึง ความสะอาด บริสุทธิ์ สงบสุข ร่มเย็น

1.2 ภารกิจของโรงเรียน

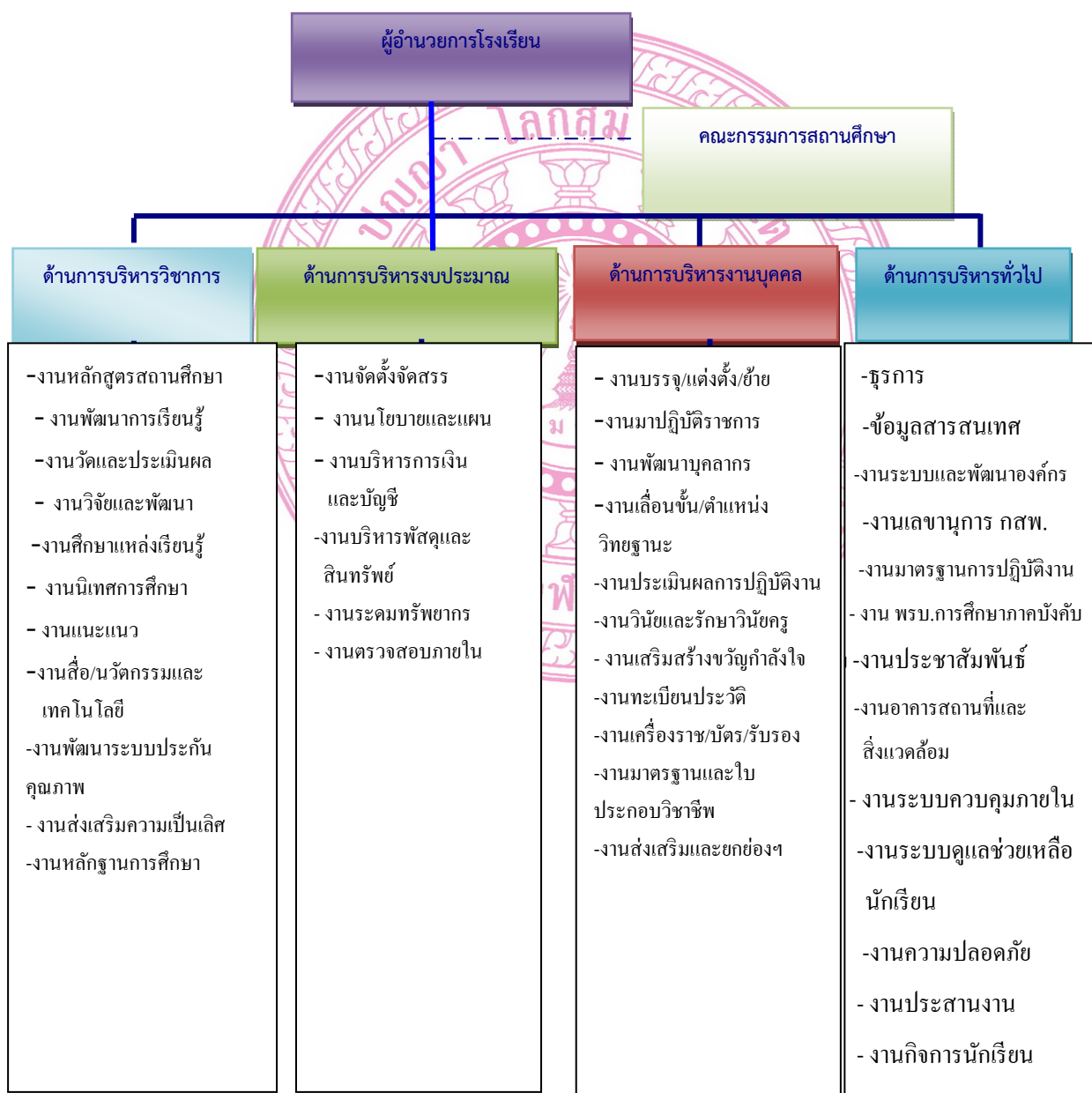
โรงเรียนบ้านนาคาย มีภารกิจสำคัญที่จะต้องดำเนินการ ดังต่อไปนี้

1. จัดการศึกษาระดับก่อนประถมศึกษา โดยมุ่งเน้นให้นักเรียนได้รับการพัฒนาความพร้อมทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา เพื่อให้เด็กมีความพร้อมที่จะเข้าเรียนในระดับประถมศึกษา
2. จัดการศึกษาระดับประถมศึกษา โดยจัดให้นักเรียนที่อยู่ในเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับ ตามพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 ในเขตบริการทุกคน เพื่อให้ได้รับความรู้

ประสบการณ์ ตามหลักสูตรกำหนด เป็นที่ยอมรับด้านคุณภาพจากชุมชน และสถาบันที่จัดการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น

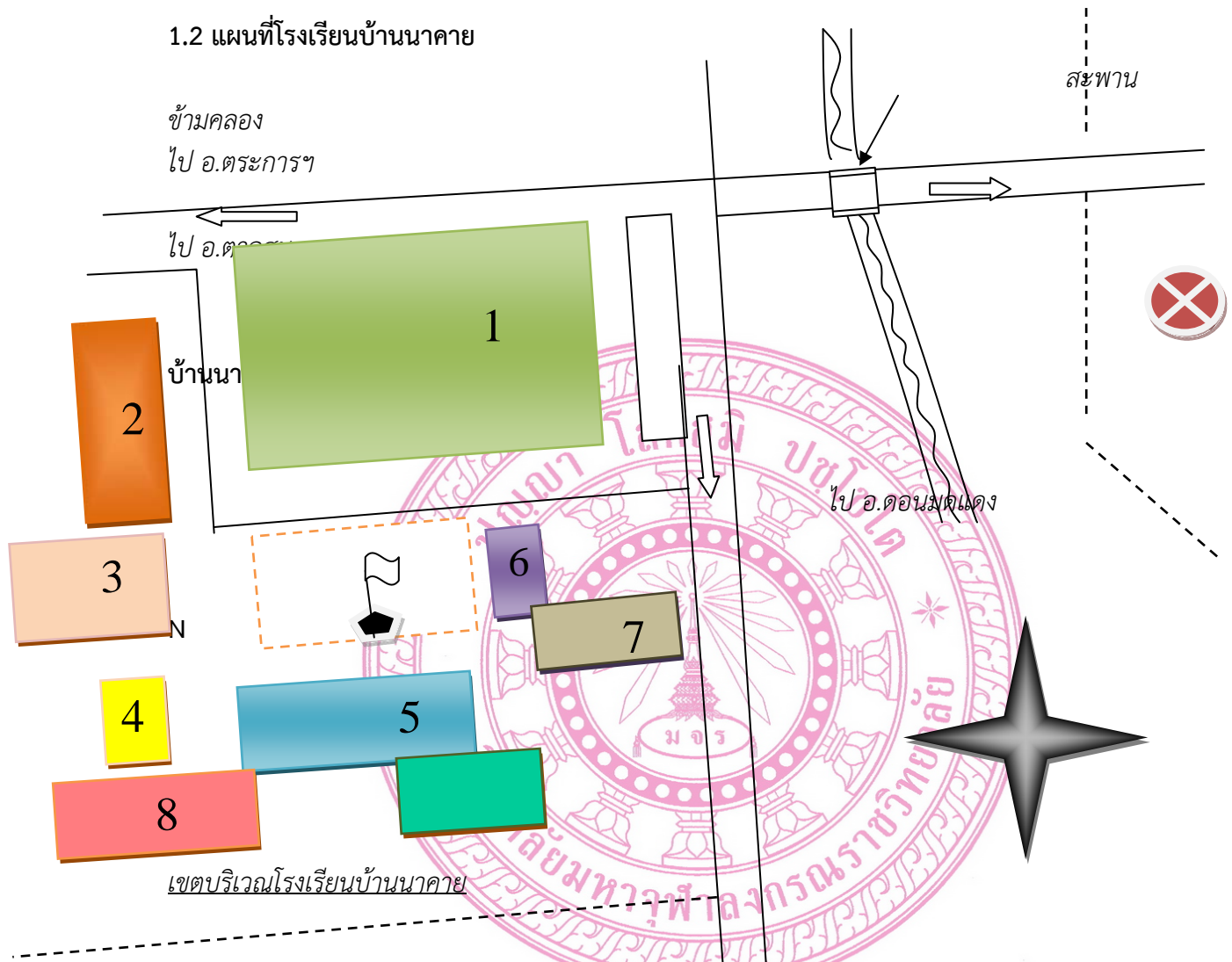
3. จัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โดยจัดให้นักเรียนที่ต้องการเรียนต่อที่มีปัญหาด้านทุนทรัพย์ไม่สามารถเรียนต่อในโรงเรียนอื่น ให้ได้เรียนตามหลักสูตรที่กำหนด และมุ่งเน้นให้นักเรียนมีคุณภาพ เป็นที่ยอมรับของผู้ปกครอง

โครงสร้างการบริหารงานโรงเรียนนาคาย

ขอบข่ายการบริหารโรงเรียน

1.2 แผนที่โรงเรียนบ้านนาคาย

1. สนามฟุตบอล	6. โรงฝึกงาน
2. โรงจอดรถ	7. อาคาร ม.1-3
3. อาคารอเนกประสงค์	8. อาคาร ป.1-4
4. ห้องสมุด	9. อาคาร อนุบาล 1,2
5. อาคารผู้บริหาร ห้องคอมฯ และ ป.5-6	

1.3 สภาพชุมชนโดยรวม

1) สภาพชุมชนรอบบริเวณโรงเรียน มีลักษณะกระจัดกระจายและห่างจากโรงเรียน และมีหมู่บ้านในเขตบริการของโรงเรียนทั้งหมด 6 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านนาคาย ห่างจากโรงเรียน 1 กิโลเมตร, หมู่ที่ 2 บ้านโนนจิก ห่างจากโรงเรียน 2 กิโลเมตร, หมู่ที่ 4 บ้านโนนยาง ห่างจากโรงเรียน 2 กิโลเมตร, หมู่ที่ 6 บ้านดอนหวาย ห่างจากโรงเรียน 2.5 กิโลเมตร, หมู่ 10 บ้านคำฮี ห่างจากโรงเรียน 6 กิโลเมตร, หมู่ที่ 12 บ้านโนนสำราญ ห่างจากโรงเรียน 2.5 กิโลเมตร มีประชากรรวมประมาณ 2,353 คน บริเวณใกล้เคียงโดยรอบโรงเรียนได้แก่ ถนนสาธารณะ

สถานีนอนามัย และลำห้วยนาคาย อาชีพหลักของชุมชน คือ อาชีพทำนา เนื่องจากสภาพแวดล้อมเอื้ออำนวยในการประกอบอาชีพ ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ประเพณี / ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นที่รู้จักโดยทั่วไป คือ การทำบุญในวันสำคัญต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา และประเพณีบุญทั้งสิบสองเดือนของชาวภาคอีสาน เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นพื้นราบ ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทราย เหมาะสำหรับการเพาะปลูก ในฤดูฝน มีฝนตกชุกตลอดปี ประชาชนในหมู่บ้านจึงปลูกข้าวนาปีในฤดูฝน มีการปลูกข้าวเจ้าหอมมะลิกันมากเป็น สินค้านำรายได้มาสู่ครอบครัว และปลูกข้าวเหนียวเพื่อเก็บไว้บริโภค ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ประเพณี/ ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นที่รู้จักโดยทั่วไป คือ วัฒนธรรมประเพณี อันติงามที่สืบทอดกันมา ช้านาน ในรอบ 12 เดือน มีประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาดังนี้

เดือนหนึ่งบุญตักบาตรขึ้นปีใหม่
เดือนสองบุญข้าวจี
เดือนสามบุญมาฆบูชา บุญมหาชาติ (แห่กันหลอน)
เดือนสี่บุญมหาชาติ (แห่กันหลอน)
เดือนห้าบุญมหาสงกรานต์ ประเพณีรดน้ำดำหัว
เดือนหกบุญบั้งไฟ
เดือนเจ็ดบุญบั้งไฟ
เดือนแปดบุญเข้าพรรษา
เดือนเก้าบุญข้าวประดับดิน
เดือนสิบบุญข้าวสาก
เดือนสิบเอ็ดบุญออกพรรษา บุญกฐิน
เดือนสิบสองบุญกฐิน

1.4 ผลการดำเนินงานในรอบปีการศึกษา 2555 ที่ผ่านมา

1) งาน/โครงการ/กิจกรรมที่ประสบความสำเร็จ

ชื่อโครงการ/กิจกรรม	หลักฐานยืนยันความสำเร็จ
1. จัดการศึกษาระดับปฐมวัยเพื่อเตรียมความพร้อม	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีเยี่ยม
2. ส่งเสริมผู้เรียนให้มีทักษะ ในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง รักการเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดี
3. ส่งเสริมผู้เรียนให้มีความรู้ และทักษะที่จำเป็นตามหลักสูตร	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีมาก
4. ส่งเสริมผู้เรียนให้มีทักษะในการทำงาน รักการทำงาน สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ และมีเจตคติที่ดีต่ออาชีพสุจริต	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีเยี่ยม
5. การส่งเสริมและพัฒนาสถานศึกษาให้มีการจัด	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีมาก

หลักสูตร กระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมพัฒนาคุณภาพผู้เรียนอย่างรอบด้าน	
6. ค่ายวิชาการส่งเสริมทักษะทางปัญญา	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีเยี่ยม
7. ส่งเสริมนิสัยรักการอ่าน	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีมาก
8. ส่งเสริมพัฒนาผู้เรียนด้านการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีเยี่ยม
9. อาหารกลางวัน	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีเยี่ยม
10. อาหารเสริมนม	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีเยี่ยม
11. เรียนฟรี 15 ปี อย่างมีคุณภาพ	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีเยี่ยม
12. พัฒนาและส่งเสริมครูให้ปฏิบัติงานตามบทบาทและหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีมาก
13. พัฒนาผู้บริหารปฏิบัติงานตามบทบาทหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพเกิดประสิทธิผล	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีเยี่ยม
14. ส่งเสริมผู้เรียน ให้มีสุขภาพที่ดีและมีสุนทรียภาพ	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีเยี่ยม
15. ส่งเสริมผู้เรียนมีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีมาก
16. ส่งเสริมให้สถานศึกษามีการจัดสภาพแวดล้อมและบริการที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีเยี่ยม
17. การส่งเสริมศึกษามีการประกันคุณภาพภายในของสถานศึกษา	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีมาก
18. การส่งเสริมและพัฒนาสถานศึกษาให้มีการจัดหลักสูตร กระบวนการเรียนรู้ และกิจกรรมพัฒนาคุณภาพผู้เรียนและกิจกรรมพัฒนาคุณภาพผู้เรียนอย่างรอบด้าน	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับดีมาก

2. งาน/โครงการ/กิจกรรมที่ควรปรับปรุง

ชื่อโครงการ/กิจกรรม	หลักฐานยืนยัน
1. ส่งเสริมผู้เรียนให้มีความสามารถในการคิดอย่างเป็นระบบ คิดสร้างสรรค์ ตัดสินใจ แก้ปัญหาได้อย่างมีสติ สมเหตุสมผล	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับพอใช้
2. พัฒนาคณะกรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครอง และชุมชนปฏิบัติงานตามบทบาทหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับพอใช้
3. พัฒนาโรงเรียนดีประจำตำบล	- ผลการประเมินคุณภาพภายใน ระดับพอใช้

ทิศทางการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานของสถานศึกษาในอนาคต

- 1) บุคลากรจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ โดยพัฒนาครู ให้จัดกิจกรรมที่หลากหลาย ใช้สื่อเทคโนโลยีในการเรียนการสอนในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้
- 2) สถานศึกษาควรพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนให้เอื้อต่อการศึกษาค้นคว้า และแสวงหาความรู้ได้อย่างต่อเนื่อง

โรงเรียนบ้านนาคาย จัดการศึกษาตามแนวทางของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และตามแนวทาง แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หมวด 6 ว่าด้วยมาตรฐานการศึกษาและการประกันคุณภาพการศึกษา ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ การบริหารการศึกษาที่ต้องดำเนินการต่อเนื่อง โดยได้รับการประเมินคุณภาพภายนอกจาก สำนักงานรับรองมาตรฐานและการประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) รอบที่ 3 เมื่อวันที่ 4 – 9 กรกฎาคม 2554 ผลการประเมินคุณภาพภายนอกของสถานศึกษามีการประเมิน 3 ด้าน คือ ด้านผู้เรียน ด้านครู และด้านผู้บริหาร ซึ่งสรุปผลการประเมินโดยรวมตามมาตรฐาน

ตัวชี้วัดและสาระการเรียนรู้แกนกลาง

สาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม

มาตรฐาน ส 1.1 รู้ และเข้าใจประวัติ ความสำคัญ ศาสดา หลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือและศาสนาอื่น มีศรัทธาที่ถูกต้อง ยึดมั่นและปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
ป.1	1. บอกพุทธประวัติ หรือประวัติของศาสนาที่ตนนับถือโดยสังเขป	<ul style="list-style-type: none"> ➢ พุทธประวัติ <ul style="list-style-type: none"> ◆ ประสูติ ◆ ตรัสรู้ ◆ ปรีณิพพาน
	2. ชื่นชมและบอกแบบอย่างการดำเนินชีวิตและข้อคิดจากประวัติสาวก ชาดก/เรื่องเล่าและศาสนิกชนตัวอย่างตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ◆ สามเณรบัณฑิต ◆ วัณณุปถชาดก ◆ สุวัณณสามชาดก ◆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ◆ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม)
	3. บอกความหมาย ความสำคัญ และเคารพพระรัตนตรัย ปฏิบัติตามหลักธรรมโอวาท 3 ในพระพุทธศาสนา หรือหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ➢ พระรัตนตรัย <ul style="list-style-type: none"> ◆ ศรัทธา พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ➢ โอวาท ๓ <ul style="list-style-type: none"> ◆ ไม่ทำชั่ว <ul style="list-style-type: none"> ○ เบียดศีล ◆ ทำความดี <ul style="list-style-type: none"> ○ เบญจธรรม ○ สังคหวัตถุ 4 ○ กตัญญูกตเวทิต่อพ่อแม่ และครอบครัว ○ มงคล ๓๘ <ul style="list-style-type: none"> - ทำตัวดี - วาง่าย - รับผิดชอบต่อแม่ ◆ ทำจิตให้บริสุทธิ์ (บริหารจิตและเจริญปัญญา) ➢ พุทธศาสนสุภาษิต <ul style="list-style-type: none"> ◆ อดตา หิ อดตโน นาโถ <p>ตนแลเป็นที่พึ่งของตน</p>

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
		<ul style="list-style-type: none"> ◆ มาตา มิตต์ สเก ฆเร มารดาเป็นมิตรในเรือนของตน
	4. เห็นคุณค่าและสวดมนต์ แผ่เมตตา มีสติที่เป็นพื้นฐานของสมาธิใน พระพุทธศาสนา หรือการพัฒนาจิตตาม แนวทางของศาสนาที่ตนนับถือ ตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ฝึกสวดมนต์และแผ่เมตตา <ul style="list-style-type: none"> ◆ รู้ความหมายและประโยชน์ของสติ ◆ ฟังเพลงและร้องเพลงอย่างมีสติ ◆ เล่นและทำงานอย่างมีสติ ◆ ฝึกให้มีสติในการฟัง การอ่าน การคิด การถามและการเขียน
ป.2	1. บอกความสำคัญของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ	<ul style="list-style-type: none"> ◆ พระพุทธศาสนาเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย
	2. สรุปรูปพุทธประวัติตั้งแต่ประสูติจนถึงการ ออกผนวชหรือประวัติศาสดาที่ตนนับถือ ตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ➤ สรุปรูปพุทธประวัติ <ul style="list-style-type: none"> ◆ ประสูติ <ul style="list-style-type: none"> ○ เหตุการณ์หลังประสูติ ○ แรกนาขวัญ ○ การศึกษา ○ การอภิเษกสมรส ○ เทวทูต 4 ○ การออกผนวช
	3. ชื่นชมและบอกแบบอย่างการดำเนิน ชีวิตและข้อคิดจากประวัติสาวก ชาดก/ เรื่องเล่าและศาสนิกชนตัวอย่างตามที่ กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ◆ สามเณรราหุล ◆ วรณชาดก ◆ วานรินทชาดก ◆ สมเด็จพระญาณสังวร (ศุข โกเถื่อน) ◆ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน)
	4. บอกความหมาย ความสำคัญ และ เคารพพระรัตนตรัย ปฏิบัติตามหลักธรรม โอวาท 3 ในพระพุทธศาสนา หรือ หลักธรรมของศาสนาที่ตน นับถือตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ➤ พระรัตนตรัย <ul style="list-style-type: none"> ◆ ศรัทธา ➤ โอวาท ๓ <ul style="list-style-type: none"> ◆ ไม่ทำชั่ว <ul style="list-style-type: none"> ○ เบญจศีล ◆ ทำความดี <ul style="list-style-type: none"> ○ เบญจธรรม ○ หิริ-โอตตปปะ ○ สังคหัตถ์ 4 ○ ฆราวาสธรรม 4 ○ กตัญญูกตเวทีต่อครู อาจารย์ และ

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
		<p>โรงเรียน</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ มงคล 38 <ul style="list-style-type: none"> - กตัญญู - สงเคราะห์ญาติพี่น้อง ◆ ทำจิตให้บริสุทธิ์ (บริหารจิตและเจริญปัญญา) <p>➢ พุทธศาสนสุภาษิต</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ นิमित्तํ สาธูรูปานํ กตญญู กตเวทิตา ความกตัญญู กตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี ◆ พรหมาติ มาตาปิโตร มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร
	5. ซึ่่นชมการทำความดีของตนเอง บุคคลในครอบครัวและในโรงเรียน ตามหลักศาสนา	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ตัวอย่างการกระทำความดีของตนเองและบุคคลในครอบครัว และในโรงเรียน (ตามสาระในข้อ 4)
	6. เห็นคุณค่าและสวดมนต์ แม่เมตตา มีสติที่เป็นพื้นฐานของสมาธิในพระพุทธศาสนา หรือการพัฒนาจิตตามแนวทางของศาสนาที่ตนนับถือ ตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ฝึกสวดมนต์ไหว้พระและแม่เมตตา ◆ รู้ความหมายและประโยชน์ของสติและสมาธิ ◆ ฝึกสมาธิเบื้องต้น ◆ ฝึกสติเบื้องต้นด้วยกิจกรรมการเคลื่อนไหวอย่างมีสติ ◆ ฝึกให้มีสมาธิในการฟัง การอ่าน การคิด การถาม และการเขียน
	7. บอกชื่อศาสนา ศาสดา และความสำคัญของคัมภีร์ของศาสนาที่ตนนับถือและศาสนาอื่นๆ	<p>➢ ชื่อศาสนา ศาสดา และคัมภีร์ของศาสนาต่าง ๆ</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ พระพุทธศาสนา <ul style="list-style-type: none"> ○ ศาสดา : พระพุทธเจ้า ○ คัมภีร์ : พระไตรปิฎก ◆ ศาสนาอิสลาม <ul style="list-style-type: none"> ○ ศาสดา : มุฮัมมัด ○ คัมภีร์ : อัลกุรอาน ◆ คริสต์ศาสนา <ul style="list-style-type: none"> ○ ศาสดา : พระเยซู ○ คัมภีร์ : ไบเบิล

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
		<ul style="list-style-type: none"> ◆ ศาสนาฮินดู <ul style="list-style-type: none"> ○ ศาสดา : ไม่มีศาสดา ○ คัมภีร์ : พระเวท พราหมณะ อุปนิษัท อาร์ณยกะ
ป.3	<p>1. อธิบายความสำคัญของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ ในฐานะที่เป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย</p> <p>2. สรุปรูปพุทธประวัติตั้งแต่การบำเพ็ญเพียรจนถึงปรินิพพาน หรือประวัติของศาสดาที่ตนนับถือตามที่กำหนด</p> <p>3. ชื่นชมและบอกแบบอย่างการดำเนินชีวิตและข้อคิดจากประวัติสาวก ชาดก/เรื่องเล่าและศาสนิกชนตัวอย่าง ตามที่กำหนด</p> <p>4. บอกความหมาย ความสำคัญของพระไตรปิฎก หรือคัมภีร์ของศาสนาที่ตนนับถือ</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนากับการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การสวดมนต์ การทำบุญ ใส่บาตร การแสดงความเคารพ การใช้ภาษา ◆ พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ผลงานทางวัฒนธรรมไทยอันเกิดจากความศรัทธา เช่น วัด ภาพวาด พระพุทธรูป วรรณคดี สถาปัตยกรรมไทย ◆ สรุปรูปพุทธประวัติ (ทบทวน) ◆ การบำเพ็ญเพียร ◆ ผจญมาร ◆ ตรัสรู้ ◆ ปฐมเทศนา ◆ ปรินิพพาน ◆ สามเณรสังกัจจาย ◆ อารามทุสสกชาดก ◆ มหาวาณิชชาดก ◆ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) ◆ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ◆ ความสำคัญของพระไตรปิฎก เช่น เป็นแหล่งอ้างอิง ของหลักธรรมคำสอน

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
	<p>5. แสดงความเคารพพระรัตนตรัย และปฏิบัติตามหลักธรรมโอวาท ๓ ในพระพุทธศาสนา หรือหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือตามที่กำหนด</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➢ พระรัตนตรัย <ul style="list-style-type: none"> ◆ ศรัทธา ➢ โอวาท ๓ <ul style="list-style-type: none"> ◆ ไม่ทำชั่ว <ul style="list-style-type: none"> ○ เบญจศีล ◆ ทำความดี <ul style="list-style-type: none"> ○ เบญจธรรม ○ สติ-สัมปชัญญะ ○ สังคหวัตถุ 4 ○ ฆราวาสธรรม 4 ○ อัตถะ 3 (อัตตัตถะ, ปรัตถะ, อุภยัตถะ) ○ กตัญญูกตเวทีต่อชุมชน, สิ่งแวดล้อม ○ มงคล 38 <ul style="list-style-type: none"> - รู้จักให้ - พุดไพเราะ - อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ◆ ทำจิตให้บริสุทธิ์ (บริหารจิตและเจริญปัญญา) ➢ พุทธศาสนสุภาษิต <ul style="list-style-type: none"> ◆ ททมาโน ปีโย โหติ ผู้ให้อย่อมเป็นที่รัก ◆ โมกโข กลยาณียา สาธุ เปล่งวาจาไพเราะให้สำเร็จประโยชน์
	<p>6. เห็นคุณค่าและสวดมนต์ แผ่เมตตา มีสติที่เป็นพื้นฐานของสมาธิในพระพุทธศาสนา หรือการพัฒนาจิตตามแนวทางของศาสนาที่ตนนับถือตามที่กำหนด</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ฝึกสวดมนต์ ไหว้พระ สรรเสริญคุณพระรัตนตรัยและแผ่เมตตา ◆ รู้ความหมายและประโยชน์ของสติและสมาธิ ◆ รู้ประโยชน์ของการฝึกสติ ◆ ฝึกสมาธิเบื้องต้นด้วยการนับลมหายใจ ◆ ฝึกการยืน การเดิน การนั่ง และ

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
	7. บอกชื่อ ความสำคัญและปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมต่อศาสนวัตถุ ศาสนสถาน และศาสนบุคคลของศาสนาอื่น ๆ	<p>การนอน อย่างมีสติ</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ ฝึกให้มีสมาธิในการฟัง การอ่าน การคิด การถาม และการเขียน ◆ ชื่อและความสำคัญของศาสนวัตถุ ศาสนสถานและ ศาสนบุคคล ในพระพุทธศาสนา ศาสนาอิสลาม คริสต์ศาสนา ศาสนาฮินดู ◆ การปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อศาสนวัตถุ ศาสนสถานและศาสนบุคคลในศาสนาอื่น ๆ
ป.4	1. อธิบายความสำคัญของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ ในฐานะเป็นศูนย์รวมจิตใจของศาสนิกชน	<ul style="list-style-type: none"> ◆ พระพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ◆ เป็นศูนย์รวมการทำความดี และพัฒนาจิตใจ เช่น ฝึกสมาธิ สวดมนต์ ศึกษาหลักธรรม ◆ เป็นที่ประกอบศาสนพิธี (การทอดกฐิน การทอดผ้าป่า การเวียนเทียน การทำบุญ) ◆ เป็นแหล่งทำกิจกรรมทางสังคม เช่น การจัดประเพณีท้องถิ่น การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารชุมชน และการส่งเสริมพัฒนาชุมชน
	2. สรุปรูปพุทธประวัติตั้งแต่บรรลุนิพพานจนถึงประกาศธรรม หรือประวัติศาสดาที่ตนนับถือตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ◆ สรุปรูปพุทธประวัติ (ทบทวน) ◆ ตรัสรู้ ◆ ประกาศธรรม ได้แก่ <ul style="list-style-type: none"> ○ โปรดชฎิล ○ โปรดพระเจ้าพิมพิสาร ○ พระอัครสาวก ○ แสดงโอวาทปาฏิโมกข์
	3. เห็นคุณค่า และปฏิบัติตนตามแบบอย่างการดำเนินชีวิตและข้อคิดจากประวัติสาวก ชาดก/เรื่องเล่าและศาสนิกชนตัวอย่าง ตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ◆ พระอรุณเวทกัสสปะ ◆ กุฎิทุกษาคดก ◆ มหาอุกกุชชาคดก ◆ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดช

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
	<p>4. แสดงความเคารพ พระรัตนตรัย ปฏิบัติตามไตรสิกขาและหลักธรรมโอวาท 3 ในพระพุทธศาสนา หรือหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือตามที่กำหนด</p>	<p>vikram พระบรมราชชนก</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี <p>➢ พระรัตนตรัย</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ ศรัทธา 4 <ul style="list-style-type: none"> ◆ พระพุทธ ○ พุทธคุณ 3 <ul style="list-style-type: none"> ◆ พระธรรม ○ หลักกรรม <ul style="list-style-type: none"> ◆ พระสงฆ์ ➢ ไตรสิกขา ◆ ศีล สมาธิ ปัญญา ➢ โอวาท 3 ◆ ไม่ทำชั่ว ○ เบญจศีล ○ ทุจจริต 3 ◆ ทำความดี ○ เบญจธรรม ○ สัจจริต 3 ○ พรหมวิหาร 4 ○ กตัญญูกตเวทิต่อประเทศชาติ ○ มงคล 38 <ul style="list-style-type: none"> - เคารพ - ถ่อมคน - ทำความดีให้พร้อมไว้ก่อน ◆ ทำจิตให้บริสุทธิ์ (บริหารจิตและเจริญปัญญา) <p>➢ พุทธศาสนสุภาษิต</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ สุขา สงฆสส สามคคี ความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุข ◆ โลโกปตถมภิกขา เมตตา เมตตาธรรม คำจุนโลก
	<p>5. ขึ้นชมการทำความดีของตนเอง บุคคล ในครอบครัว โรงเรียนและชุมชนตามหลัก</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ตัวอย่างการทำความดีของตนเองและบุคคลในครอบครัว ในโรงเรียน และใน

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
	ศาสนา พร้อมทั้งบอกแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิต	ชุมชน
	6. เห็นคุณค่าและสวดมนต์ แผ่เมตตา มีสติที่เป็นพื้นฐานของสมาธิใน พระพุทธศาสนา หรือการพัฒนาจิต ตามแนวทางของศาสนาที่ตนนับถือ ตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ◆ สวดมนต์ไหว้พระ สรรเสริญ คุณพระรัตนตรัยและแผ่เมตตา ◆ รู้ความหมายของสติสัมปชัญญะ สมาธิ และปัญญา ◆ รู้วิธีปฏิบัติของการบริหารจัดการและเจริญปัญญา ◆ ฝึกการยืน การเดิน การนั่ง และการนอน อย่างมีสติ ◆ ฝึกการกำหนดรู้ความรู้สึก เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัสสิ่งที่มากระทบ ใจรับรู้ธรรมารมณ์ ◆ ฝึกให้มีสมาธิในการฟัง การอ่าน การคิด การถาม และการเขียน
	7. ปฏิบัติตนตามหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือ เพื่อการอยู่ร่วมกันเป็นชาติได้ อย่างสมานฉันท์	<ul style="list-style-type: none"> ◆ หลักธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ <ul style="list-style-type: none"> ○ เบญจศีล – เบญจธรรม ○ ทุจจริต 3 – สุจจริต 3 ○ พรหมวิหาร 4 ○ มงคล 38

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
		<ul style="list-style-type: none"> - เคารพ - ถ่อมตน - ทำความดีให้พร้อมไว้ก่อน ○ พุทธศาสนสุภาษิต : ความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุข เมตตาธรรมค้ำจุนโลก ◆ กตัญญูกตเวทิต่อประเทศชาติ
	๘. อธิบายประวัติศาสตร์ของศาสนาอื่นๆ โดยสังเขป	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ประวัติศาสตร์ศา ○ พระพุทธเจ้า ○ มุฮัมมัด ○ พระเยซู
ป.5	๑. วิเคราะห์ความสำคัญของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ ในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและหลักในการพัฒนาชาติไทย	<ul style="list-style-type: none"> ➢ มรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับจากพระพุทธศาสนา ○ มรดกทางด้านรูปธรรม เช่น ศาสนสถาน โบราณวัตถุ สถาปัตยกรรม ○ มรดกทางด้านจิตใจ เช่น หลักธรรม คำสั่งสอน ความเชื่อ และคุณธรรมต่าง ๆ ◆ การนำพระพุทธศาสนาไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชาติไทย ○ พัฒนาด้านกายภาพ และสิ่งแวดล้อม เช่น ภาวนา 4 (กาย ศีล จิต ปัญญา) ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) และอริยสัจสี่ ○ พัฒนาจิตใจ เช่น หลักโอวาท ๓ (ละความชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์) และการบริหารจิตและเจริญปัญญา
	2. สรุปรูปพุทธประวัติตั้งแต่เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์จนถึงพุทธกิจสำคัญ	<ul style="list-style-type: none"> ◆ สรุปรูปพุทธประวัติ (ทบทวน) ◆ โปรดพระพุทธบิดา (เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์)

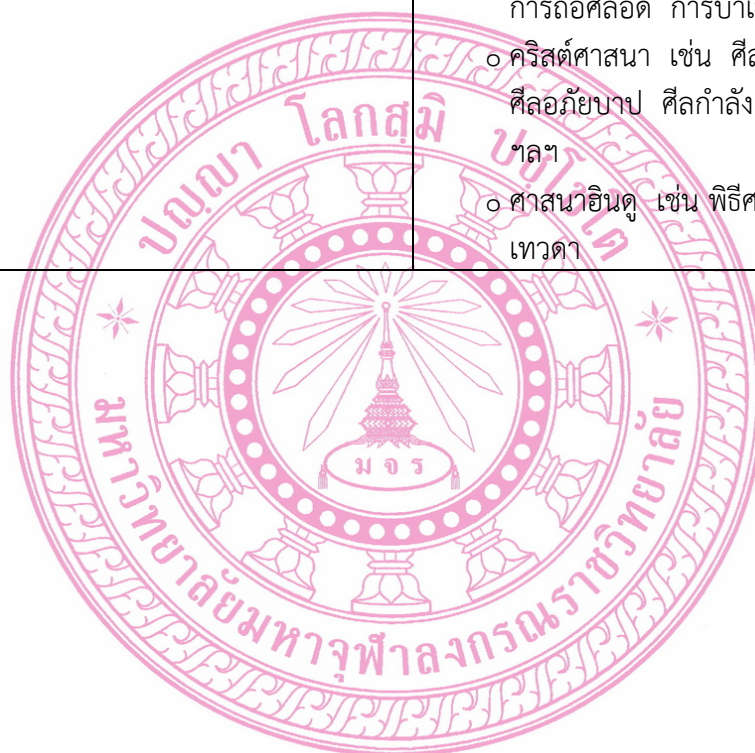
ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
	หรือประวัติศาสตร์ที่ต้นฉบับถือตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ◆ พุทธกิจสำคัญ ได้แก่ โลกัตถจริยา ญาตัตถจริยา และพุทธัตถจริยา
	3. เห็นคุณค่า และประพฤติตนตามแบบอย่างการดำเนินชีวิตและข้อคิดจากประวัติสาวก ชาดก/เรื่องเล่าและศาสนิกชนตัวอย่าง ตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ◆ พระโสณโกฬวิริยะ ◆ จูฬเสฏฐิชาดก ◆ วัณณาโรหชาดก ◆ สมเด็จพระสังฆราช (สา) ◆ อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ
	4. อธิบายองค์ประกอบ และความสำคัญของพระไตรปิฎก หรือคัมภีร์ของศาสนาที่ต้นฉบับถือ	<ul style="list-style-type: none"> ➢ องค์ประกอบของพระไตรปิฎก <ul style="list-style-type: none"> ◆ พระสุตตันตปิฎก ◆ พระวินัยปิฎก ◆ พระอภิธรรมปิฎก ➢ ความสำคัญของพระไตรปิฎก
	5. แสดงความเคารพพระรัตนตรัย และปฏิบัติตามไตรสิกขาและหลักธรรมโอวาท 3 ในพระพุทธศาสนาหรือหลักธรรมของศาสนาที่ต้นฉบับถือตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ➢ พระรัตนตรัย <ul style="list-style-type: none"> ○ ศรัทธา 4 ◆ พระพุทธ <ul style="list-style-type: none"> ○ พุทธจริยา 3 ◆ พระธรรม <ul style="list-style-type: none"> ○ อริยสัจ 4 ○ หลักกรรม ◆ พระสงฆ์ ➢ ไตรสิกขา <ul style="list-style-type: none"> ◆ ศีล สมาธิ ปัญญา ➢ โอวาท ๓ <ul style="list-style-type: none"> ◆ ไม่ทำชั่ว <ul style="list-style-type: none"> ○ เบญจศีล ○ อบายมุข 4
		<ul style="list-style-type: none"> ◆ ทำความดี <ul style="list-style-type: none"> ○ เบญจธรรม ○ บุญกิริยาวัตถุ 3 ○ อคติ 4 ○ อิทธิบาท 4 ○ กตัญญูกตเวทิต่อพระพุทธศาสนา ○ มงคล 38 <ul style="list-style-type: none"> - ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน - การงานไม่อากุล

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
		<p>- อดทน</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ ทำจิตให้บริสุทธิ์ (บริหารจิตและเจริญปัญญา) <p>➢ พุทธศาสนสุภาษิต</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ วิริเยน ทุกขมจเจติ คนจะล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร ◆ ปญญา โลกสมิ ปชโชโต ปัญญา คือ แสงสว่างในโลก
	<p>6. เห็นคุณค่าและสวดมนต์แผ่เมตตา มีสติที่เป็นพื้นฐานของสมาธิใน พระพุทธศาสนา หรือการพัฒนาจิตตาม แนวทางของศาสนาที่ตนนับถือตามที่ กำหนด</p>	<p>➢ สวดมนต์ไหว้พระ สรรเสริญ คุณพระรัตนตรัยและแผ่เมตตา</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ รู้ความหมายของสติสัมปชัญญะ สมาธิและปัญญา ◆ รู้วิธีปฏิบัติและประโยชน์ของ การบริหารจิตและเจริญปัญญา ◆ ฝึกการยืน การเดิน การนั่ง และ การนอน อย่างมีสติ ◆ ฝึกการกำหนดรู้ความรู้สึก เมื่อตา เห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้น ลิ้มรส กายสัมผัสสิ่งที่มากระทบใจรับรู้ ธรรมารมณ์ ◆ ฝึกให้มีสมาธิในการฟัง การอ่าน การคิด การถามและการเขียน
	<p>7. ปฏิบัติตนตามหลักธรรมของศาสนาที่ ตนนับถือ เพื่อการพัฒนาตนเองและ สิ่งแวดล้อม</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ โอวาท 3 (ตามสาระการเรียนรู้ข้อ 5)
<p>ป.6</p>	<p>1. วิเคราะห์ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ หรือความสำคัญของศาสนาที่ตนนับถือ</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนา ประจำชาติ เช่น เป็นเอกลักษณ์ของ ชาติไทย เป็นรากฐานทางวัฒนธรรม ไทย เป็นศูนย์รวมจิตใจ เป็นมรดก ทางวัฒนธรรมไทย และเป็นหลัก ในการพัฒนาชาติไทย
	<p>2. สรุปรูปพุทธประวัติตั้งแต่ปลงอายุสังขาร จนถึงสังเวชนียสถาน หรือประวัติศาสดาที่ ตนนับถือตามที่กำหนด</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ สรุปรูปพุทธประวัติ (ทบทวน) ◆ ปลงอายุสังขาร ◆ ปัจฉิมสาวก ◆ ปรีณิพพาน

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
		<ul style="list-style-type: none"> ◆ การถวายพระเพลิง ◆ แจกพระบรมสารีริกธาตุ ◆ สังเวชนียสถาน 4
	3. เห็นคุณค่าและประพฤติตนตามแบบอย่างการดำเนินชีวิตและข้อคิดจากประวัติสาวก ชาดก/เรื่องเล่า และศาสนิกชนตัวอย่างตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ◆ พระราชา ◆ ทีฆิติโกสลชาดก ◆ สัพพทาฐิชาดก ◆ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ◆ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรม-พระปรมาธิบดีชินโอรส
	4. วิเคราะห์ความสำคัญและเคารพพระรัตนตรัย ปฏิบัติตามไตรสิกขาและหลักกรรมโอวาท ๓ ในพระพุทธศาสนา หรือหลักกรรมของศาสนาที่ตนนับถือตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ➢ พระรัตนตรัย <ul style="list-style-type: none"> ○ ศรีทธา 4 ◆ พระพุทธ <ul style="list-style-type: none"> ○ พุทธกิจ 5 ◆ พระธรรม <ul style="list-style-type: none"> ○ อริยสัจ 4 ○ หลักกรรม ◆ พระสงฆ์ ➢ ไตรสิกขา <ul style="list-style-type: none"> ◆ ศีล สมาธิ ปัญญา ➢ โอวาท 3 <ul style="list-style-type: none"> ◆ ไม่ทำชั่ว <ul style="list-style-type: none"> ○ เบญจศีล ○ อบายมุข 6 ○ อกุศลมูล 3 ◆ ทำความดี <ul style="list-style-type: none"> ○ เบญจธรรม ○ กุศลมูล 3 ○ พละ 4 ○ คารวะ 6 ○ กตัญญูกตเวทิต่อพระมหากษัตริย์ ○ มงคล 38 <ul style="list-style-type: none"> - มีวินัย - การงานไม่มีโทษ - ไม่ประมาทในธรรม ◆ ทำจิตให้บริสุทธิ์ (บริหารจิตและเจริญปัญญา) ➢ พุทธศาสนสุภาษิต <ul style="list-style-type: none"> ◆ สัจเจน กิตติ ปบุโปติ

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
		<p>คนจะได้เกียรติด้วยสัจจะ</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ ยถาวาที ตถากาโร พูดเช่นไร ทำเช่นนั้น
	5. ชื่นชมการทำความดีของบุคคลในประเทศตามหลักศาสนา พร้อมทั้งบอกแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิต	<ul style="list-style-type: none"> ◆ ตัวอย่างการกระทำความดีของบุคคลในประเทศ
	6. เห็นคุณค่าและสวดมนต์แผ่เมตตา และบริหารจัดการเจริญปัญญา มีสติที่เป็นพื้นฐานของสมาธิในพระพุทธศาสนา หรือการพัฒนาจิตตามแนวทางของศาสนาที่ตนนับถือ ตามที่กำหนด	<ul style="list-style-type: none"> ◆ สวดมนต์ไหว้พระ สรรเสริญคุณพระรัตนตรัยและแผ่เมตตา ◆ รู้ความหมายของสติสัมปชัญญะ สมาธิและปัญญา ◆ รู้วิธีปฏิบัติและประโยชน์ของการบริหารจัดการและเจริญปัญญา ◆ ฝึกการยืน การเดิน การนั่ง และการนอนอย่างมีสติ ◆ ฝึกการกำหนดรู้ความรู้สึกเมื่อตาเห็น รูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัสสิ่งที่มากระทบ ใจรับรู้ธรรมารมณ์
		<ul style="list-style-type: none"> ◆ ฝึกให้มีสมาธิในการฟัง การอ่าน การคิด การถาม และการเขียน
	7. ปฏิบัติตนตามหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือ เพื่อแก้ปัญหาอบายมุขและสิ่งเสพติด	<ul style="list-style-type: none"> ◆ หลักธรรม : อริยสัจ 4 หลักกรรม ◆ โอวาท 3 : เบญจศีล – เบญจธรรม อบรมมุข 6 อกุศลมูล 3 กุศลมูล 3
	8. อธิบายหลักธรรมสำคัญของศาสนาอื่นๆ โดยสังเขป	<p>➤ หลักธรรมสำคัญของศาสนาต่าง ๆ</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ พระพุทธศาสนา : อริยสัจ 4 โอวาท 3 ฯลฯ ◆ ศาสนาอิสลาม : หลักศรัทธา หลักปฏิบัติ หลักจริยธรรม ◆ คริสต์ศาสนา : บัญญัติ 10 ประการ
	9. อธิบายลักษณะสำคัญของศาสนาพิธี พิธีกรรมของศาสนาอื่นๆ และปฏิบัติตนได้	<p>➤ ศาสนพิธีของศาสนาต่าง ๆ</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ พระพุทธศาสนา

ชั้น	ตัวชี้วัด	สาระการเรียนรู้แกนกลาง
	อย่างเหมาะสมเมื่อต้องเข้าร่วมพิธี	<ul style="list-style-type: none"> ○ ศาสนพิธีที่เป็นพุทธบัญญัติ เช่น บรรพชา อุปสมบท ○ ศาสนพิธีที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา เช่น ทำบุญพิธีเนื่องใน วันสำคัญทางศาสนา ○ ศาสนาอิสลาม เช่น การละหมาด การถือศีลอด การบำเพ็ญฮัจญ์ ฯลฯ ○ คริสต์ศาสนา เช่น ศีลล้างบาป ศีลอภัยบาป ศีลกำลัง ศีลมหาสนิท ฯลฯ ○ ศาสนาฮินดู เช่น พิธีสราถ์ พิธีบูชา เทวดา

ประวัติผู้ศึกษาวิจัย

ชื่อนามสกุล	นายเสรี เจริญราช
เกิด	วันเสาร์ที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๒
ภูมิลำเนา	บ้านเลขที่ ๒๓/๑ ถนนราษฎร์บำรุง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
การศึกษา	ครุศาสตร์บัณฑิต (คบ.) สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี ปี พ.ศ. ๒๕๓๐
อาชีพ	รับราชการครู ตำแหน่งครูวิทยฐานะชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านนาคาย อำเภอดาบลสม จังหวัดอุบลราชธานี
ที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านท่าศิลา เลขที่ ๑ หมู่ที่ ๔ ตำบลเหล่าแดง อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี
เข้าศึกษา	มิถุนายน ๒๕๕๕

